Melih Cevdet Anday

SOVYET RUSYA, AZERBAYCAN, ÖZBEKİSTAN, BULGARİSTAN, MACARİSTAN

gerçek yayınevi

sovyet rusya
azerbaycan
özbekistan
bulgaristan
macaristan

GY

melih cevdet anday

SOVYET RUSYA, AZERBAYCAN, ÖZBEKİSTAN, BULGARİSTAN, MACARİSTAN

Melih Cevdet Anday

GERÇEK YAYINLARI 4

MELİH CEVDET ANDAY

SOVYET RUSYA
AZERBAYCAN, ÖZBEKİSTAN
BULGARİSTAN
MACARİSTAN

gerçek yayınevi

BİRİNCİ BASKI EKİM 1965

gerçek yayınevi
İstanbul, Cağaloğlu, Molla Fenarî Sok. No. 30 - 32

GÜN MATBAASI
Nuruosmaniye Cad. No. 17

ÖNSÖZ

Son iki yıl içinde beş sosyalist ülke gördüm, gerçi az kaldım her birinde, diyelim yirmi gün kimindeyse, kiminde üç gün; bir ülkeyi, hele dünyanın en yeni deneyimlerini yaşıyan ülkeleri tanımağa yeterli olmadığı açıktır bu kısa sürelerin, hazırlanmakla, incelemekle, gözlemlemekle olur tanıma; belli bir konu alacaksınız, ilk hazırlık çalışmalarını yapacaksınız daha yola çıkmadan, gittiğiniz yerlerde de yalnızca o konu ile ilgili kurumları gezip göreceksiniz, ardına düştüğünüz sorunları çözümlemeye yarar sorular soracaksınız, aldığınız cevapları gözlemlerinizle karşılaştıracaksınız, istatistik bilgilere baş vuracaksınız sonra... Bu yol, bilginleri, bilgince çalışmaya alışmış kimseleri başarıya götürür ancak, ben kendimden böylesini bekliyemezdim. Peki, sanat, edebiyat incelemelerine mi kalktım? Doğrusu, onu da yaptım diyemiyeceğim. O hiç olmaz. Bir ülkenin edebiyatı, sanatı üstüne bilgi edinmek, bilimsel araştırma ve inceleme yöntemleriye olmaz sadece. Kitap baskı sayıları, sergi sayıları, konser sayıları.. olsa olsa sanat, edebiyat yaşamının canlılığı, geçerliliği üstüne bir bilgi verebilir, niteliği üstüne değil. Kimi zaman bakarsınız, yalnızca bir kitap, yalnızca bir yazar, bir ülkenin edebiyatını temsil edecek duruma gelivermiştir; dahası, gördüğü işle damgalamıştır ülkesinin edebiyatını... Diyelim Azerbaycanlı kompozitör Kara Karayef, Azer-

baycan müziği için böyle bir addır işte. Kara Karayef'in müzikçi değerini ölçmek bana düşmez, ama şurası sanıyorum doğru ki, Kara Karayef modern Azerbaycan müziğini gerçeklik alanına sokmuştur, adını koymuştur onun, bugün batı müziğidir modern Azerbaycan'ın müziği. Bizse çeşitli bocalamalardan sonra, kimi ilerici aydınlarımızın da destekledikleri bir görüşle, giderek alaturkaya bile yeni bir yaşam kazandırmak ardına düşmüşüzdür; Atatürk'ün «Buna şapka derler.» kestirmesini örnek alıp müziğimizin adını koyamamışızdır bir türlü. Oysa bizim de Kara Karayef'in çalıştığı yolda giden değerli sanatçılarımız var. Şimdi diyelim bir yabancı, yurdumuzda on onbeş gün kalacak bir yabancı, Türk müziği üstüne nasıl, ne yoldan bir kanıya varabilir burada? Konuşacağı kimselere bağlıdır bu, bakarsınız onu bir alaturkacıya götürmüşler, ya da bir cazcıya, bir çoksesli müzik yapımcısına götürmüşler... Götürdükleri yere göre değişir izlenimleri. Gerçekte onların tümü ile görüşmesi gerekir ya, bizim müzik sorunlarımızı iyice anlaması, kavraması için yalnız müzikçilerle konuşması da yetmez o yabancının, başka sorunlarla ilgilenmesi de gerekir.

Sonra sanatçılar, yazarlar güç insanlardır, düşüncelerini, kanılarını ortaya koyu koyuvermezler öyle, kendini beğenmişlikten de değildir bu, çoğu zaman o da bilmez sorulan sorunun karşılığını, sanatçı boyuna kendi kendisi ile tartışmadadır çünkü, bu tartışmayı neresinden kessin de karşısındakine inandırıcı bir söz söylesin? Yapıtlarına benzerler sanatçılar, en az iki şey vardır onlarda, ille karşıt iki şey değil, başka türden iki şey. Gerçi her hangi bir anlarından katılabiliriz onlara, dinlemiye başlıyabiliriz onları, ama bilmeliyiz ki kesin bir sonuç vermez, tümden tanıtmaz bize sanatçıyı o bölüm, o parça. Bakın, siyaset adamları öyle değildir, onlar ilk

kez karşılaşırlar, iki saat konuşurlar ve bir anlaşmağa varırlar; çünkü aramıyorlardır onlar, durduruyorlardır geçici bir süre için, biblolaştırıyorlardır her şeyi. Sanatçının ilk tanımı da bence, biblodan iğrenmesidir. Konuşmada anlaşmaya yarayan, rahat, orta malı söz kalıpları da birer biblo değil midir? Siyaset adamı ile sanatçı arasındaki başlıca ayrım burda işte: Siyaset adamı her şeyi bilir, sanatçı hiç bir şey bilmez. Ama sanatçının bilmedikleri, siyaset adamının bildiklerinden daha evrenseldir. Bu yolculuklarım sırasında en sıkıldığığım anlar, edebiyat üstüne kanılarım sorulduğu anlardı; tartıştığım konular ise kesin kanılar oldu. Bunlara «Tek kanılar» demek istiyorum; sadece kendimi anlatmaya (o da gerçek bir içtenliğimiz varsa) yararlar ve bu özelliklerinden ötürü de baskı yapıcı niteliğindedirler bu tür kanılar. Bu sözlerimden, sanatçıyı yalpalamaktan hoşlanır bir kişi saydığım anlamı çıkarılırsa yanlış olur. Burada açıklıyayım, «İnanamıyorum, bağlanamıyorum!» diyenlerin çoğu (belki de tümü) kendilerini ille akıllı göstermek için, aklın en yüce biçiminin küşümcülük olduğu inancı ile davrananlardır. Bana ne küçümcülükten? Asıl sanatçıdır inanan, bağlanan. Hiç kimse onun kadar içten, onun kadar dayanıklı olamaz bu konuda. Giderek, tutumu gereği, inanmaktan, bağlanmaktan, içtenlikten çoğunlukla uzak bulunan, uzak bulunmak zorunda olan siyaset adamı da çoğu kez sanatçı ile kurtarmak ister kendini, ayaküstü bağlantılar kurmağa kalkar sanatçı ile, yarın belki de bırakıvereceği, vaz geçivereceği bağlantılardır bunlar, inanmasını ister sanatçının. Sanatçının inancı ise daha geniş bağlantıları kavrayacak bir niteliktedir. Ölümsüz olanı, evrensel olanı demek istemiyorum, «gününe kapanmış, kilitlenmiş» olmayanı demek istiyorum sadece. İşte bütün bu açılardan bakıldığında, üç gün de kalsanız bir ülkenin sanat yaşamını görebilirsiniz. ne var ki sanatçıyı göremezsi-

niz, tanıyamazsınız. E.. onu görüp tanımadan da bir ülkenin sanatı, edebiyatı üstüne bir şey öğrenilemez. Bir birey sorunudur bu. Geçmişin edebiyatlarını sadece kitaplardan nasıl öğreniyoruz diye sorulamaz burada, o zaman başka bir ülkeye gitmek tümden gereksiz düşer. Bakın J.P. Sartre, ikide bir Moskova'ya gidiyor, (biz oradayken de oradaydı) Ehrenburg ile konuşuyor... Yapıtlarını ve düşüncelerini biliyorlar birbirlerinin, tanıyorlar birbirlerini, baştan başlamıyorlar konuşmaya. Diyeceğim, bu yolculuk yazılarımda, gördüğüm ülkelerin edebiyatları, sanatları üstüne de bilgi vermezdim. Ayrıca not da tutmadım. Bir yerde insanlarla konuşurken, ya da ilginç bir şeye bakarken kaleme kâğıda sarılmak hoşuma gitmiyor benim. Gördüm, konuştum, baktım, uyudum, içtim, öğrendim.. ama ayrıca çalışmadım bunları yazarım diye, izlenimlerime bıraktım kendimi. Belki iyi değildir böylesi. Bir yazar not almalı bir yandan. İşte bu sosyalist ülkelerin gerek ekonomik-sosyal, gerek edebiyat, sanat durumları üstüne bekledikleri biçimde öğretici bilgiler getirmediğim için beni yerenler oldu ve olmuş ötede beride. Biri, Macaristan yazılarım için, «Bir az turistik oldu» dedi, «Yok Peyç diye tutturmuşun, yok tarih diye..» Evet, öyle yaptım, sosyalizmi gördüğüm yerde doğanın güzelliği ile, ya da tarihle karşılaştımsa görmezlikten gelemezdim; giderek sevdiğim şeyleri yazarken sosyal midir, değil midir diye düşünmedim. Başka biri, pek kitap karıştırmaktan hoşlanmayan biri de, «Böyle olmaz kardeşim» demez mi bana, «Gezdiğin ülkeler için basılmış kitaplar var, onları oku, bilgiler aktar oralardan. Yalnız gezi notları ile yetinilir mi?» Bir başkası da gene bilgi, istatistik bilgi eksikliği üzerinde durmuş yazılarımın, bir ad da vermiş, «Onun yazdıklarında bile rakam var.» demiş. Söylediği yazardaki rakamları, okuyanlardan kime sordumsa, tekrarlayabilen çıkmadı, kimsenin belleğinde kalmamış. Ken-

dimde de denemişimdir, nice yolculuk yazısı, kitabı okudumsa, en beğendiklerimden bile bir kaç görünü, bir kaç tatlı öykü, ne diyeyim bir izlenim kalmıştır belleğimde, hiç bir istatistik kalmamıştır.

Ya ne için yazdın diyeceksiniz. Sevdim gördüğüm yerleri, tatlı günler geçirdim oralarda. Bizim halkımızın bilmediği, yıllardır bilmesi yasak edilmiş bir takım ülkelerdi bunlar. Oralardan ufak tefek öyküler, görünüler getirdim sanıyorum. Bu ülkelerle ilişkilerimizin artacağı, sıklaşacağı kanısındayım ben. Neden derseniz, dünya sosyalizme gidiyor. Biz bu gerçeği fark etmekte bile geciktik. Tıpkı bizden yüz yüzelli yıl önceki kuşakların burjuva devrimini kavrayamamalarına benzer bir gecikmedir bu. İlerici padişahlardan III. Selim 28 yaşında tahta çıktığında yıl 1789 dur, batıda materyalist burjuva sınıfı gelişirken, III. Selim, sadrazamını seçmek için «istihare»ye yatıyordu. Bu gecikmeden ötürü Türk toplumunda bir aykırılık oldu, yirminci yüzyılın ortalarında, fol yok yumurta yokken, burjuva sınıfı yaratılmağa kalkışıldı. İkinci gecikmemiz sosyalizm konusunda olmuştur. Sosyalizmin Kaamus'u Fransevî'de karşılığı «silk-i sakim-i iştirâkiyun»dur. Bir bilimsel akımın adına bile değer yargısı anlatan bir sözcük katma eğilimindeki tuhaflık, ne yazık ki, toplumumuzu çağ dışı bıraktıracak bir acı gecikmeye, geri kalmışlığa dek varmıştır. Türk toplumu lâyik olmadığı bu durumdan kurtulacak ve çağının içindeki yerini alacaktır. Bu sıçramayı yapacak büyük bir mânevi gücü var onun, her türlü belirtiler gösteriyor bunu. Öyle ki, çağının hizasına sıçramış olan Türk toplumu, o hizayı daha da ilerletecek güçler taşımakta, bana sorarsanız. uygarlıklar, yarışan toplumların ürünüdür, sosyalist ülkeler de değişiyorlar, yarışıyorlar, yaratıcılıklarını boyuna bileyorlar. Kapitalist yoldan gelişme öyküsü kapanmıştır ülkemizde. Geç kaldığımız sosyalist dünya konu-

sunda çağımızı hizalamaz, sosyalist ülkelerin gelişme ve ilerleme nitelik ve çabalarına yabancı kalırsak, bu bizim için üçüncü bir gecikme olur ve aykırılıklar doğurur. Benim kanını, Türk toplumu, yeni dünyaya katkıda bulunacak gücleri ve olanakları taşımaktadır.

Melih Cevdet Anday
1965

SOVYET RUSYA

«MOSKOVA'YA.. MOSKOVA'YA«

Bizi Odesa'ya götürecek olan Armenia vapuru Tophane rıhtımından kalkarken, yol arkadaşım Yaşar Kemal:

— Bizim sağcılar «Moskova'ya. Moskova'ya» diye öyle çok bağırdılar ki, sonunda gidiyoruz işte dedi.

Onlar da gitseler keşke. «Moskova'ya Moskova'ya...» Nedir bu sözün anlamı? Şu olsa gerek: «Solcu isen, senin yerin burası değil, Moskova'dır, sen ancak orada rahat edebilirsin.» Böyleyse biz de önce şunu belirtelim: Solcu isek, sosyalist isek, bizim yerimiz burasıdır. Türkiye'yi bütün Türklerin rahat edeceği bir barış ülkesi yapmak istiyoruz, bunun da yolu sosyalizmdir diyoruz. Moskova'ya gelince, gerçekten sevdim Moskova'yı «Moskova'ya Moskova'ya» diye dolmuş yapar gibi bağıranların da gidip görmelerini sağlık veririm, hoşlanacaklar, bir takım yersiz kuşkularından kurtulacaklar; yıllardan beri kökü dışarda bir takım çıkarcı çevrelerin yaydıkları uydurmalarla aldatıldıklarını anlıyacaklar, orada dostlarımızın oturduklarını ve bu dostların savaş istemiyen mutlu insanlar olduklarını göreceklerdir.

Mutlu toplumlar savaş istemezler ama tarih boyunca mutlu diye bilinen bir takım toplumların da savaş açtıkları görülmüştür. Ancak burada önemli bir ayrım var: Tarih boyunca mutlu bilinmiş toplumların ayrıcasız yoksulları vardı ve krizleri vardı. Günümüzde ise artık

yoksulları bulunmayan, çatışmalarından kurtulmuş yeni toplumlar tarihin dönüm noktasını çiziyorlar. Yazının icadı, İsa'nın doğumu gibi yeni bir başlangıç noktasıdır bu. Değerli bilgin dostum Bayayef'e sormuştum Moskova'da: «Burada ne yasaktır?» Babayef:

— Savaş propagandası yapmaktan başka hiç bir şey yasak değildir, demişti.

Sovyetler Birliği gezi anılarıma sonundan başlıyayım: Dönüşümde tanıdıklarımın, tanımadıklarımın bir çok soruları ile karşılaştım. Çünkü herkes merak ediyordu Sovyetler Birliği'ni. Bu soruları sırası geldikçe anacağım ya, burada ikisini yazmak istiyorum sadece.

Yüksek öğrenim görmüş sayın bir ev hanımı merakla:

— Orada herkes çalışmak zorunda mı?

Diye sordu. Ne diyeceğimi şaşırdım. «Çalışmak zorundadır» desem, bundan «İstemese de çalışmak zorundadır» anlamı çıkacak ve bu da «Sovyetler Birliği'nde insanları zorla çalıştırıyorlar» propagandasına uygun düşecekti ve haksızlık olacaktı. Gerçekte bu sorunun karşılığı sadece şudur:

— Orada herkes çalışır.

Doğrusunu isterseniz benim o sayın ev hanımına şunu sormam gerekirdi:

— Çalışmadan yaşamak olur mu?

Evet, oluyor bizim yurdumuzda. Sözgelişi yüksek öğrenim görmüş bir hanım, kocasının para durumu yerinde ise (giderek yerinde değilse bile) çalışmıyor, çalışmıyabiliyor; babasından paraya ve evlere konan bir genç çalışmıyor, sekiz katlı apartman yaptırabilen çalışmıyor, dededen kal-

ma toprağını yarıcı köylüye bırakıp onların çalışmalarından gelen para ile büyük şehirlerde yan gelip keyif süren çalışmıyor, parasını işleten ve onun getirdiği faizle yaşıyan çalışmıyor.. Türk halkını «tembel» diye suçlayanlar bunlardır işte. Oysa Türk halkı çalışkandır. (Atatürk kısık sesiyle ne güzel bağırır...) Ama iş bulamazsa ne yapsın? Sosyalist bir toplumda ise herkesin bir işi, sevdiği bir işi vardır, bu iş ona angarya olarak yükletilmiş değildir. Çalışmayan bir insan kolay düşünülemez orada ve doğal olanı da budur. Çünkü her çalışmayan kişi kendi hesabına başkasını çalıştırıyor demektir. Başkasını kendi hesabımıza çalıştırmak ise sömürücülüktür. Ha.. Bakın bir yasak daha bulduk: Sovyetler Birliği'nde insanın insanı sömürmesi yasaktır. Babayef'in bana bu yasaktan söz açmamasının nedeni ise açık: Çünkü orada insanın insanı sömürmesi imkânsızdır.

Başka biri, bir yerde tanıştırdıkları biri de:

— Sizden bir şey soracağım, dedi. Sovyetler Birliği'nde hüriyet var mıdır?

Doğrusu, istemeye istemeye

— Neyin özgürlüğünü soruyorsunuz? dedim.

«İstemeye istemeye» diyorum, çünkü özgürlüğün ille somut bir dilek ve amaca yöneleceğini bildiğim halde insanların sınırlamadan, somutlamadan «özgürlük özgürlük» diye bağırmalarına kızmamalı kanısındayımdır ben. Tarihte, çoğu kez yönsemi besbelli olmayan, apaçık olmayan bu çeşit haykırışlardan insanoğlunu şaşırtan, beklenmedik yenilikler, iyilikler doğmuştur. İleriye yönelen böyle salt bir özgürlük isteği hep olacaktır sanırım. Ama karşımdakine o soruyu sormakla iyi etmişim.

— Sözgelişi liberalizm için, dedi.

Bir ekonomi sistemi olarak liberalizm Sovyet üniversitelerinde elbette okutulur, ama anlıyordum ki, karşımdakinin niyeti bu değildi, liberal ekonomiye göre davranmak ve işlemek özgürlüğünün bulunup bulunmadığını merak ediyordu o. Ben de o zaman konuyu somutlamak yoluna gittim. Söylediklerimi size de özetliyeyim:

— Sizin liberal ekonomi için bilim özgürlüğünü öne sürmediğinizi anlıyorum; liberal ekonomi kurallarını uygulamak ve yeniden yaşatmak özgürlüğünden söz açmak istiyorsunuz siz. Öyle ise biz de kuramsal konuşmayı bir yana bırakıp elle tutulur bir örnek üzerinde konuşalım. Sovyetler Birliği'nde sözgelişi evini kiraya vererek geçinen kimse yoktur. Şimdi biz orada bir gazete çıkarıp ya da bir siyasal parti kurup «Ev sahipleri olsun istiyoruz, kiracılar olsun istiyoruz, ev sahipleri evlerini eskisi gibi ve istedikleri fiyattan kiraya versinler istiyoruz» diyerek bir özgürlük savaşına kalkamayız. Bir takım insanın başka bir takım insanı sömürerek tembel tembel yaşaması düzeninin geri gelmesini istemek olur bu ve kanundan önce halk karşı koyar böyle bir akıma: «Ne demek? Biz kendi evlerimizde, ya da devletten ucuza kiraladığımız evlerimizde oturmıyacak mıyız artık? Yeniden ev sahiplerinin eline mi düşeceğiz?» der. Macar karşı ihtilâli sırasında kapitalist devletlerin yardımları ile Macaristan'a giren eski toprak ağalarını ve eski patronları, köylüler ve işçiler köyün kapısından, fabrikaların kapısından kovmuşlardır.

Gerçi buna, gene bilimsel bir kılığa bürünülerek:

— Liberal, kapitalist ekonomi sistemi toplumları mut-

luluğa götürecek tek sistemdir. Bana bu sistemi uygulamak özgürlüğünü neden tanımıyorsunuz?

Diyerek karşı çıkanlar oluyor, ama ne yapalım ki, Sovyetler Birliği bunun karşıtı olan tezi uygulamak uğrunda büyük bir ihtilâl yapmış ve sosyalist ekonominin kalkınma gücünü dünyaya tanıtlamış bir ülkedir. Bugün Sovyetler Birliği bir çok kapitalist ülkeyi çoktan geride bırakmıştır.

Ben okurlarımla kuramsal tartışmalara girecek, bilimsel kuramlardan söz edecek değilim bu yazılarımda; yeryüzünün ilk sosyalist ülkesi Sovyetler Birliği'nin bir parçasını kısa bir süre içinde gördüm. İktisatçılar, sosyologlar anlata dursunlar, tartışa dursunlar, ben size oradan canlı bir iki görünü, kitaplardan kolay kolay öğrenilemiyecek bir iki yaşam parçası getirmek istiyorum. Biliyorum ki, en çok merak edileni de budur. Kitapların yazdığına aldıran az, sosyalizm değil de, daha çok sosyalist bir toplumdaki insanların günlük yaşamıdır merak uyandıran, sanıyorum.

VAPURDA:

Sovyet Armenia vapurunu İstanbullular çok iyi bilirler; Pobeda ile Armenia, her hafta Tophane rıhtımında gördüğümüz, küçük, şirin yolcu vapurlarıdır, Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu yetkilileri bize Sovyet Yazarlar Birliği Başkanlığından gönderilmiş olan çağrı mektuplarını verdikten sonra, hareket edeceğimiz günü sordular, 12 Haziran Cumartesi günü üzerinde anlaştık. Vapurumuz Armenia idi. Konsolosluk memurlarından ikisi bizi uğurlamak için vapura gelmek nezaketini göstermişler, onlarla birlikte daha hareketten önce vapurun barına gidip bir kaç şişe votka içtik. Bir kaç şişe dediğim için gözünüzde büyütmeyin, bunlar birer kadehlik küçük şişelerdi.

Benim en sevdiğim içki rakıdır. Neden derseniz onu aşan başka bir içki bulamadım bugüne değin. Bulgarların Yugoslavların slibovaları, slibovitçaları sarmadı pek; Bulgar mastikası ile Yunan mastikası gerçi güzel içkilerdir, ama güzellikleri bizim rakıya yakın olmalarından gelir bence; Macar şarabı, ermeni konyağı, Gürcü şarabı içtim, İskandinavyalıların sert içkilerinden de tattım; bütün bunların içinde rakıdan sonra en sevdiğim içki votka oldu. Anca Rus votkası bizim votkaya hiç mi hiç benzemiyor, ondan başka bir içki. Şunu da söyliyeyim, Rus usulü içmiye daha vapurda alıştırmaya başladık kendimizi; her kadehi şerefe kaldıracaksınız, elinizden gelirse, kısa ya da uzun bir söylev çekeceksiniz, ondan sonra kadehi birden içeceksiniz, başka bir deyişle, dilinizi değdirmeden gırtlağınıza dökeceksiniz ve arkasından mezeye saldıracaksınız. Bu meze havyar olursa diyecek yoktur. Bu usulle çok içilir ve az sarhoş olunur. Biz söylev çekmiye alışık olmadığımız için, bütün gezi boyunca biraz sıkıntı çektik. Sonra sonra anladım ki, her kadehten sonra birinin kalkıp bir «şerefe» söylevi bulması, iki kadeh arasını açarak birincisinin iyice oturmasına yarıyor, demek teknik bir sorundur. Çoğu zaman da son yudumuna değin içtiğiniz kadehi başınızın üstüne kapatmanız gerekiyor, içinde bir yudum bile kalmadı anlamına gelir bu. Ruslarda şerefe içmek, şerefe söylev çekerek içmek eski bir adettir. Puşkin'in arkadaşı Ruspopov, Mohilev'de ona rastladığı geceyi anlatırken «Aklımıza gelen her şeyin şerefine içtik.» diye yazar.

Saat 16 da kalkacak olan vapurumuz, şehre çıkan yolcuların zamanında dönmemeleri yüzünden iki saat gecikti. Bizim votka stajı da bu yüzden bir az uzadı. Konolosluk me-

murları gittikten sonra vapurda başka bir bar daha buldum. Türk parası geçiyordu, birinden ötekine gidecektik artık. Yemeğe çakır keyiften bir az daha keyifli oturduk. Önce yanlış bir salona gitmişiz, ikinci mevki yemek salonu imiş orası, karşımızda İsrail'den gelen bir karı koca vardı, tam onlarla konuşmağa başladığımız sırada garson bizim birinci mevki yemek salonuna gitmemiz gerektiğini söyledi. Kalktık, o salonu bulduk, bu sefer oradan da çevirdiler, bizim servis 21 de başlıyormuş. Demek yemek salonları her yemek için iki servis yapıyorlardı. Vapurumuzun kalabalık olduğunu gösterir bu. Bizden başka Türk yolcu bulunmadığını da öğrendik.

Ama koridorlarda, güvertede, istirahat salonlarında kulağıma boyuna Türkçe çalınıyor, yanlış mı duyuyorum diyorum kendi kendime, hayır efendim, Türkçe, bizim Anadolu Türkçesi, önümüze gelen Anadolu Türkçesi konuşuyor. Ve bu Anadolu Türkçesi konuşanların yüzü Anadolu yüzü, halleri tavırları da öyle Kimi terliklerini giymiş, kimi bir ayağını altına almış... Bizim de Türkçe konuştuğumuzu duyunca adamlar birbirlerine baktılar, şaşmışlardı sanki. Bir ikisi ile selâmlaşınca öğrendik ki, bunlar Suriye'den Lübnan'dan. Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti başkenti Erivan'a tatil geçirmiye giden Ermenilerdir. Bizim Sovyetler Birliğini ziyarete giden Türk yazarları olduğumuzu öğrenince hani ağızları açık kaldı. Vapur nerdeyse, kadın erkek, genç, yaşlı sadece bu Ermenilerle dolu idi. Bir kaçı ile konuşup ahbap olduk, o zaman anladık ki, bunların hepsi Anadolu'ludur. Yaşlıları Anadolu'da doğmuşlar, yaşamışlar; gençleri ise babalarının, analarının Suriye'ye, Lübnan'a göç etmesinden sonra doğmuşlar ama gene de Türkçe'yi ana

dili olarak öğrenmişler. Kimi Adana'dan, kimi Malatya'-dan, kimi Kayseri'den... Ve soruyorlar, özlemle, sevgi ile soruyorlar eski yurtlarını. İnsan içinin cız ettiğini duyuyor, giderek bir suçluluk duygusuna da kapılıyor. Cumhuriyet gazetesinde yazdığım sıralarda, dil konusundaki bir yazım dolayısiyle, Ermeni okurlarımdan birinden bir mektup almıştım. «Katl-i âm» karşılığı olarak Türkçe «kesim» sözcüğünü öneriyordu bu Ermeni okurum ve mektubunun sonunda da, «Biz Ermeni kesimi deriz» diye yazıyordu. O zaman da bir burkulma olmuştu içimde. Suçumun yüzüme vurulmasından değil, hayır, benim bir suçluluğum yoktu, Anadolu tarihinin artık kapanmış olan eski bir döneminin olayı idi bu, ondan sonra Osmanlı Devleti yıkılmıştı. Onun sorumu, onu yıkan ihtilâlin çocuğuna yükletilemezdi; dahası, bir devletin, bir siyasetin sorumunu sür git bir ulusa yüklemek yanlış olurdu. Ama nerede bir zulüm, bir kesim varsa, ondan herkese sorum payı düşer gene de Bize yükletilmiş olmasa bile, kendiliğimizden duyduğumuz, kendimize yüklediğimiz bir sorumdur bu. Uluslarda, başka uluslara saygının yerleşmesinde, bu «kendini sorumlandırma» bilincinin büyük yeri olsa gerektir. Bizim eski yurttaşlarımızla konuşurken böyle düşünüyor, böyle duyuyordum; onlarda bir burkulma, bir içlenme hissetmedim, tersine olarak bize çok saygılı davrandılar. Aynı toprağın insanları idik, Anadolu toprağı idi bu, onun üstünde yaşayanları din, budun bölümlemesine uğratmak kadar yanlış bir şey olamazdı; orada dinlerin de, budunların da üstünde olan başka ortaklıklar vardı, toprağın tarihsel karakterinden geliyordu bu, yarattığı uygarlıklar zincirinden geliyordu.

Ertesi sabah erken Varna'ya yanaştık. Varna'yı bir yıl

önce görmüştüm. Bu sefer, denizden girerken bu sayfiye şehrine uzun uzun baktım, giriş epey sürüyor ve göz alıcı kıyı, yer yer yükselen modern yapıları ile insanı çekiyor. Sessiz pazar sabahı Varna'nın tenha caddelerinde bir saatlik bir yürüyüş yaptıktan sonra Armenia'ya döndük. Bütün gün ve bütün gece gideceğiz. Sabah erkenden Odesa'dayız.

Gece erken yattım, ama şarkıdan, müzikten gözüme uyku girmedi. Yolcular yemekten sonra salonda toplanmışlardı. Önce bir film gösterilmişti, arkasından da müzik, eğlence başlamıştı. Yattığım yerden dinliyordum, içerde küçük bir koro kurmuşlardı. En sık söylenen şarkı «Moskova geceleri» idi.

ODESA

Odesa'ya yaklaşırken vapurun doktoru bizi çağırttı, çiçek aşısı raporumuzun olup olmadığını sordu. Olmadığı karşılığını alınca da bizi aşılayacağını söyledi. «Eğer Hindistan'dan, Pakistan'dan gelmiş olsaydınız daha başka aşılar da yapardık» dedi.

Büyük Odesa limanının rıhtımlarından birine yanaştık. Süvari'ye, tanıştığımız yardımcılarına, konuştuğumuz Ermenilere veda ederek toprağa ayak bastık. Inturist'in ajanı, daha vapurda bizi görmiye gelmiş, ineceğimiz oteli bildirmişti. Fakat aşağı inince biraz beklememizi rica etti. Moskova'dan bizi karşılamağa bir hanım gelmiş, vapurdan çıkış gecikince de, Odesalı yazarlarla birlikte bize çiçek almaya gitmiş. Bu hanım, Bayan Vera idi. Moskova'da çoğun bizimle dolaştı. Odesalı yazarlar gece geçirmiyeceğimiz halde bizi otelimize götürdüler. Odaları-

mıza bavullarımızı koyduk ve onlarla birlikte şehri gezmiye çıktık.

Odesa yazarlar birliği temsilcileri arasında iki de ozan vardı, biri Ryadçenko, öteki Azerbaycan'dan göçmüş ve orada yerleşmiş olan Seferzade. Bu Seferzade çok tatlı dilli bir adamdı, dünya neşeden başka bir şey değildi onun için.

İç bade güzel şev var ise akl ü şuurun
Dünya var imiş ya ki yoğ imiş ne umurun

beytini Odesalı ozanlara da öğretmiş, ikide bir tekrarlıyor; şaka için, gülmek için vesile arıyor, bulamazsa icadediyor, öyle ki kısa süren arkadaşlığımız süresince bizi kırdı geçirdi. Azerî şivesi ile diyor ki:

— Men şairem, akşamları bir elime kalem alırem, bir elime şarap bardağını alırem... Bahırem ki yazdığım şiir bir şeye benzemir... Men de şarap içirem...

Birlikte yazarlar birliği'ne gidiyoruz. Yazarlar birliği, bir zamanlar Puşkin'in kalmış olduğu bir otel olan eski bir yapıda yerleşmişti. Odesa Puşkin'in anıları ile doludur. Orada Ukraynalı yazarlardan, bu arada bol bol Gogol'den konuştuk. Gogol bizde çok sevilen bir yazardır, bunu Ukraynalı meslekdaşlara söylüyorum, diyorum ki:

— Gogol'ün bizde sevilmesi sadece büyük bir yazar olmasından gelmez bence, onun romanlarındaki kişiler ve olaylar, bizim kişilerimize ve olaylarımıza benzediği için Türk okuru yakın bulur Gogol'ü kendine.

Gerçekten de komşumuz Ukraynalılarla konuşurken hiç yabancılık çekmedik. Olgun, çelebi, cana yakın insanlar...

Sonra Puşkin müzesini gezdik ve şehre çıktık. Biribi-

rini kesen, geniş, ağaçlıklı caddeleriyle, büyük, sakin, temiz bir şehir Odesa. 1793 de Duc de Richelieu'nun temellerini attığı, sonra Fransız göçmeni Comte de Langeson'un genişlettiği Odesa, XIX. yüzyılın başlarında yavaş yavaş ortaya çıkmağa başlar. O zamanlar çeşitli uluslardan tüccarların, gemicilerin buluştuğu kozmopolit bir yerdi, sokakları çamur deryası idi, içme suyu yoktu, bu yüzden evlere günde bir teneke su verilirdi, ama operası, tiyatrosu, kumarhanesi, çeşitli eğlence yerleri vardı. Çünkü ticaretle zengin olmuş Rumlar, Yahudiler, Fransızlar birikmişti orada. Avrupa havası almak istiyen Ruslar Odesa'ya gelirlerdi. İşte sürgün Puşkin'in küçük bir memur, fakat dehası yeni yeni parlayan genç bir ozan olarak 1823 de geldiği Odesa böyle bir yerdi. Orayı şiirlerinden birinde şöyle anlatır:

Gökyüzü orada uzun zaman durgundur
Ticaret canlıdır, rahattır
Yelkenlerini dalgalar üzerine gerer...
İtalyan'ın altın dili
Sokakta şen şakrak çınlar
Oradan gururlu Slav geçer
Fransız, İspanyol, Rum
Ermeni, şişman Buğdanlı...

Kimi zaman şafak topu
Gemilerin bordasında patlayınca
Denize kadar giden
Dik yokuştan inerdim.

Şimdi o yokuştan uzun, geniş merdivenler ve asansörle inilip çıkılıyor. Büyük merdivenin başladığı alanda

Duc de Richelieu'nün yonutu var, Fransızlardan kalma. Ondan daha içerde, şehrin ortalarına doğru Kont Vorontsov'un ve elbet en güzel yerde Puşkin'in yonutu. Puşkin, şiir, aşk, içki, kumar, gezintiler ve üzüntülerle geçirdiği Odesa'daki yılları içinde Kontes Vorontsov'a âşık olmuştu. Bu Kont Vorontsov Çarlığın güney Rusya genel valisi idi ve Odesa'da bir kral gibi yaşıyordu. Üç konağı vardı, bunlardan denize bakan bir tepenin üstünde olanını gezdik, sütunlarla donanmış gösterişli girişi, limana bakan gezisi ile şehrin en göz alıcı yerlerindendir. Ozan Ryadçenko:

— Puşkin karısına âşık olmasaydı Vorontsov'u kim hatırlardı... diyor. Kendisine lord dedirten kont Vorontsov, bendeleri arasına sokamadığı ve bu yüzden kızdığı genç ozanın, üstelik karısı ile ilişki kurduğunu öğrenince onu sürer Odesa'dan. Puşkin müzesindeki eski resimlerle bu hikâyeleri birleştirince yüzelli yıl önceki olaylar gözümüzün önünde canlanıyor. Puşkin'in yiyip içtiği Rum Dimitraki'nin ve Fransız Cesar Automne'un lokantaları, meyhaneleri yok şimdi elbet; ama onların yerinde bütün Odesa halkının gezindiği, dinlendiği büyük parklar, yıkandığı plâjlar, çocuk bahçeleri, eğlence yerleri var. Öğleye doğru idi, denize bakan ağaçlıklı büyük bir caddeden geçiyorduk; ağaçlar altındaki sıralarda, güneşlensinler diye soyundurulmuş küçük çocuklar oturuyorlardı, başlarında bakıcı öğretmenleri. Bu çocukların anaları babaları, şimdi içleri rahat, gönülleri ferah, işlerinde güçlerinde çalışıyorlardı. Çocuklar sağlık ve güzellik içindeydiler. Onlara bakmağa doyamadım. Seferzade'nin konuşmaları da neşemizi arttırıyordu. Ama tam bu sırada arkamızdan koşarak biri geldi, Seferzade'yi yanı-

na çağırdı, bir şeyler söyledi üzüntü ile, Seferzade ağlar gibi bir yüzle bize döndü:

— Kaynanam ölmek üzereymiş, bana müsaade, dedi.

İnsan çevresindekileri güldürmiye alıştırmasın bir kez, Seferzade'nin söylediği bu sözler bizi de şaşırtmıştı elbet, teselli ettik kendisini, uğurladık, ama uğurladıktan sonra da kendimizi tutamadık, gülmeye başladık. Seferzade'ye o ağlar yüz yakışmıyordu çünkü, dünyaya metelik vermeyen bu adamın kaynanası için ağlamağa kalkması tuhaf kaçıyordu. Başı sağ olsun!

Odesa'da çok az vaktimiz vardı, öğleden sonraki bir uçakla Moskova'ya uçacaktık. Otomobille şehrin belli başlı yerlerini gezdik ve dinlenme evleri, oteller, gezinti ve eğlence yerleri ile en büyük kalabalığı kendine çekmiş olan plâj bölgesine gittik. Ryadçenko'nun yumuşak bir sesle verdiği izahatı dinliyordum, övmüyor orada yapılmış olanları, eksikleri söylüyor daha çok, yapılacakları, yapılması gerekli olanları anlatıyor. Oysa gözlerimizin önündekiler gerçekten ilginçtir. Ryadçenko'nun kişiliği bende saygı ve inanç uyandırıyor. Kısa süren beraberliğimizde dost olduğumuzu söyliyebilirim.

Oradan otelimize dönüyor, bavulları arabaya yükledikten sonra artık hava alanına yollanıyoruz. Gerçi daha bir kaç saatimiz var, ama öğle yemeğimizi hava alanında yiyeceğiz.

Hava alanının lokantasında güzel bir masaya yerleştik: Ah Seferzade de olsaydı bu toplantıda, ne tadını çıkarırdı kim bilir! Beş kişiyiz, önce mezeler geliyor, öylesine bol meze ki bunun arkasından yemek geleceğini aklınızın ucun-

dan geçirmezsiniz, ama votka yedirir, gözünüzün yaşına bakmaz.

Ryadçenko İngilizce, Vera Türkçe biliyor. Rahat anlaşıyoruz. Ben ve Ryadçenko şiirlerimizi okuyoruz birbirimize. Çeviri, hele ayak üstü yapılan çeviri bir şiire ne denli kaybettirir bilirsiniz ama bütün bunlara karşın Ryadçenko'nun şiirleri beni çok sardı. Onların iyi yapılmış çevirilerini okumak isterdim.

Bizim buradaki ozan arkadaşlarla kurduğumuz bir sofradan hiç farkı yok soframızın. Öylesine kaynaşmışız birbirimize. Genç Rus ozanı Yevtuçenko, geçen yıl Avrupa'ya gittiğinde bir gazeteciye:

— Uluslar elçi olarak ozanları yollamalı birbirlerine, demişti.

Doğru söz, yararlı bir söz. Ozanlar, san'atçılar birbirlerini çok daha iyi anlarlar ve bir takım kurumuş kanıların gereksiz önyargıların üstüne çıkmasını herkeslerden iyi bilirler. Keşke onların ozanları, san'atçıları da gelse buraya, tanışsalar bizimkilerle... Birbirlerinin şiirlerini, san'at, edebiyat üstüne düşünlerini öğrenseler! Bütün insanları kavrayıcı, evrensel dil san'at, edebiyat dilidir çünkü.

Saat 16 da kalkıyoruz masamızdan, artık uçağa binmemiz gerekiyor. Bizse Moskova'ya gideceğimizi unutmuş gibiyiz. Uçağın merdiveni dibinde öpüşüp ayrılıyoruz Odesa'lı meslekdaşlardan, Vera ile birlikte uçağa biniyoruz.

Erken kalkmışım, bütün gün dolaşmışım, uzun süren öğle yemeğinde votka içmişim, artık uçakta biraz uyurum diye düşünüyorum. Oysa hiç birimizi uyku tutmuyor.

Bayan Vera ile Türkçe konuştuğumuz için karşımızda oturan genç adam bizimle ilgileniyor, kim olduğumuzu so-

ruyor Vera'dan Rusça. O da söylüyor. Türk yazarları diyor. Bunun üzerine karşımızdaki delikanlı bir şeyler daha söylüyor, sözleri arasında Nazım Hikmet, Reşat Nuri, Sabahatin Ali adlarının geçtiğini fark ediyorum. Merak edip soruyorum Vera'dan bu adamın neci olduğunu; «İşçi» diyor Vera, «Bu üç Türk yazarından başka adlar bilmediği için üzüldüğünü söylüyor.» diyor. «Çalıkuşu'nu çok sevmiş...»

Bayan Vera Moskova'da, Doğu Enstitüsünde Türk dili öğrenmektedir, Enstitüyü bu yıl bitirecek. «Konuşmam iyi değil» diyor. «Sizinle Moskova'da beraber olursam ilerleteceğim.» Aziz Nesin'in Moskova'da olduğunu haber veriyor bize, Türkçe yanlışlarını onun düzelttiğini ekliyor sözlerine, «Meselâ ben gideceğim diyordum, ondan öğrendim ki gidicim demek lâzımmış.» Ve gülümseyerek, «Gidicim, edicim, yapıcım...» diye talime başlıyor.

Uçak büyük, kalabalık. Hostesler iri kıyım Rus kızlarıdır. İkide bir uçağın durumu, nerede bulunduğumuz, Moskova'ya ne zaman varacağımız üstüne Rusça açıklamalar yapıyorlar. Hava kapalı. Moskova'yı çok merak ediyorum. İkide bir, «Geliyor muyuz?» diye soruyorum

Bir buçuk saat sonra vardık Moskova'ya. Şehir uzakta. Ormanlık bir bölgenin üstünden uçuyoruz. Artık alçalmaya başladı uçak, büyük bir hava alanında durdu. Bizi karşılayanlar arasında Yazarlar Birliği sekreteri var, üniversitede Türk edebiyatı profesörü olan Babayef var, Türk dili okuyan ve Türk misafirlere mihmandarlık eden Gürcü kızı Svetlana var, Fransızca bilen yaşlı bir Rus romancısı var...

Otomobillerimize biniyoruz. Moskova, bu hava alanın-

dan kırk kilometre uzaklıktadır. İki yanımız orman, geniş bir asfalt yoldan hızla ilerliyoruz. Az sonra Moskova'nın ilk mahalleleri başlıyor.

— Bunlar yeni kurulan mahallelerdir, diyorlar. Eski Moskova'nın sınırına gelmedik daha.

Eski Moskova'nın sınırı da gelmiyor bir türlü. Orada öğreniyoruz ki, Moskova şehri, bir baştan bir başa altmış kilometredir. Şehri ortasından geçeceğiz. Uzakta gökdelenler görünmeye başladı. Şehrin göbeğine dalıyoruz.

— İşte Kızıl Meydan bu yanda diyorlar. İşte Üniversite, işte Bolşoy, işte Gorki caddesi... Bu cadde eskiden Moskova'nın en geniş caddesi idi, görüyorsunuz şimdi ne küçük kaldı.

Oysa küçük kaldı dedikleri Gorki caddesi bizce çok geniş bir cadde. Otelimize gidiyoruz.

MOSKOVA:

Moskova'nın bende bıraktığı ilk izlenim, büyüklüğü ve sakinliği oldu. Sessizliği büyüklüğünden, büyüklüğü sessizliğinden geliyordu sanki. Geceleyin ayaklarınızın sesini duyarak caddelerde yürürken, bu şehirde yedi milyon insanın oturduğuna inanmak gelmez içinizden. Ama bunun nedenlerini anlamak da güç değildir. Gündüzleri kalabalık olan üstü değil, altıdır Moskova'nın. Metro, örümcek ağı gibi sarmıştır onu, büyük çoğunluğun kullandığı taşıt aracı metrodur. Her istasyondan dakikada bir tren geçer. İşçiler işlerine çoğun metro ile gelip giderler.

Bundan başka, tiyatrolar, sinemalar erken başlar, erken biter. Beş, beş buçukta girersiniz, bilemediniz dokuz

buçukta çıkarsınız. Ertesi gün çalışacak olan Moskova'lılar, yemeklerini yeyip erken erken yatacaklardır. Törenler, şölenler de öyle erken saatlerde düzenlenir. Gerçi Moskova'yı gören herkesin söylediği gibi, geceleyin sokaklar büsbütün boşalmıştır; ama bütün şehrin tümden uykuya daldığı anlamına gelmez bu. Büyük otellerin salonları, geç vakitlere kadar açık, kalabalık, canlıdır.

İnsanlarla oturdukları şehirler arasında benzerlikler kurmak doğru olursa denecek şudur ki, Moskovalı Moskova gibi sakindir, şehri gibi huzur verir o da. Yüksek sesle konuşmaz, ateşli ateşli tartışmaz, naziktir, düşüncelidir, giderek dalgındır bile. Bu yüzden olacak, Babayef'e ikide bir:

— Düşüncelisiniz bugün, diyordum.

O da şaşarak:

— Hayır, diyordu.

Türkçeyi bir İstanbul efendisi gibi konuşan Aleksandrof, hep bir şey hatırlıyormuş gibi dalar giderdi, bizim işlerimiz için sessiz sessiz öteye beriye telefon ederken, hartalarına dalmış bir kurmay subay gibi çevresini unuturdu, dikkatli ve telâşsız. İstanbul'dan tanıdığım güler yüzlü Bay İvan'ın neşesi de sanırım gürültülü kahkahaya değin varmamıştır. Diyeceğim, Karamazoflara benzer kimseyi görmedim orda. Dostoievski'nin Rusları yanlış anlatmış olduğu biçiminde bir eleştiri olarak söylemiyorum bunu, aklımın ucundan geçmez öyle şey, Dostoievski'nin ereği başkaydı.

Moskova'da belirleyici görünü kulelerdir. Eski kiliselerin renkli şekerlere benzeyen kubbeleri arasından yeni Moskova'nın gökdelenleri yükselir. Stalin'in gününde yapılmış olan yedi büyük yapı. Üniversite, Otel, Bakanlık

(Dış İşleri Bakanlığı) ve konut olarak kullanılıyor bunlar. Ben bu yapıların usluplarından hoşlanmadım. Belki de Moskova ile uygunluk aranarak yapılmış olacaklar. Bunlarda sezilen başlıca amaç büyüklüktür, görkemdir, göz doldurmaktır. Onlarda olsun, öteki büyük blok apartımanlarda olsun, bir biteviyelik ağır basıyor. Gerçi bu biteviyelikten kurtulmuş bir iki yapı görmedim değil, ama onlar arada kaynayıp gitmişler. Bunlardan birini Corbusier yapmış, otuz beş yıllarında sanırım, aklımda yanlış kalmadı ise. Hoşa gitmemiş olacak ki, unutulmuş bir yanda. Yeni Moskova, eski Moskova'yı ortadan kaldırmamıştır, onun yanında, arasında kurulmuştur: öyle ki büyük yeni yapıların arasında, en işlek alanlarda, bir katlı, küçük, ahşap, yapılar da görüyorsunuz arada bir. Sözgelişi eski Moskova'nın aristokratlar mahallesi duruyor. Bu mahalledeki evler genel olarak bir, en çok iki katlıdır. Şimdi Moskova Yazarlar Birliğinin oturduğu yer olan, Kont Rostov'un konağı da bunlardan biri. «Savaş ve Barış»ın ünlü kahramanlarından Nataşa'nın babasıdır Kont Rostov. Tolstoy'un dostu imiş, ünlü romancı bu evde de çalışmış, bahçenin orta yerinde yonutu var. Yapı, bir dikdörtkenin üç kolu biçiminde, tam karşınıza gelen orta bölüm, iki katlı gibi görünüyor, gerçekte ise yemek salonunun tavanının yüksekliğindendir bu. Bu salondan bakılınca arkaya, sağa, sola ayrılan koridorlar üzerinde odalar var. Tolstoy'un Yasnaya Polyana'daki evinde bu basitliği ve sadeliği daha yakından gördük. Sırası geldiğinde anlatacağım. Dahası, Moskova'da Napolyon'un gördüğü yapılar bile var. Demek eski ve yeni Moskova iç içe.

Döneceğim gün, yanımdaki bir iki Moskovalıya:

— Moskova'yı öğrenemeden gidiyorum...

dedim de güldüler:

— Biz de öğrenemedik daha, dediler.

Benimkisi boş söz, sanki İstanbul'u tanıyor muyum gereğince! Moskova'nın kurucusu, XII. yüzyılın ortalarında tahta bir kale yaptırmış olan Yuri Dolgoruki'dir, şimdi Gorki caddesinin orada at üstünde heykeli var. Onun yaptığı kale XIV yüzyılda tuğlaya çevrilmiş. Moskova prenslerinin sarayı olan Kremlin'in duvarları XV yüzyılın sonlarına doğru yapılmış. Kremlin ve Kızıl meydandaki ünlü Korkunç İvan kilisesi, şehre kişiliğini, tarihsel havasını veren ve onu çevresinde toplayan başlıca yapılardır. Fotoğraflardan, afişlerden bildiğim Korkunç İvan kilisesinin mimarisi gerçekten ilginç, tuhaf bir çekiciliği var. Bir gece yemekten sonra yürümüştük Kızıl Meydan'a doğru. Ne kalabalıktı! Kitara çalan, türkü söyliyen gençler gördük.. Lenin'in mezarının çevresi mahşer gibiydi, geçit resimleri için yapılmış sıralarda Moskovalılar oturmuşlar, serinleniyor, dinleniyorlardı. Ayışıklı bir gece sandım ben, oysa Moskova geceleri hep böyle aydınlıkmış. «Leningrad'a giderseniz, orada hiç gece olmaz handiyse, sokakta gazete okunabilir» dediler. Kuzey gecesi aydınlıktır. «Beyaz Geceler» adı burdan geliyor.. Sonra Korkunç İvan kilisesinin yanından Moskova nehri kıyısındaki ağaçlıklı caddeye indik. Ağaçların altındaki sıralarda sevişen çiftler oturmuşlardı.

Bir Pazar günü da kanalda vapur gezintisi yaptık. Rusya'da hemen bütün nehirler kanallarla bağlanmıştır birbirlerine. Baltık denizindeki bir gemi bu kanallardan geçerek Karadeniz'e kadar gelebilir.

— Ya kışın? Donmaz mı kanallar?

— Hepsi donar.

— Kışın gemiler geçemez öyleyse...

— Buzkıran gemilerimiz var ya..

Moskova'nın bir parçasını çepeçevre saran kanalın genişliği, kimi yerde, Boğaz'ın en dar yeri kadar oluyordu. Bu kanalda uçan vapurlar işliyor, bunlara Roket diyorlar. Roketler, kanalda gezinti için kullanılan vapurlardandır, iskeleden kalktıktan bir az sonra hızlanıyor, hızlanınca kanatlarının üstünde yükseliyor, su ile arası açılıyor ve suyun karşı koması kalmadığı için de hızı büsbütün artıyor. Biz vakit kaybetmemek için beklemedik Roketi, öteki vapurlardan birine bindik, böylece roketlerin gelişini gidişini karşıdan gördük. İskele hınca hınçtı. Pazar tatillerini kanal boyunda geçirmek istiyen Moskovalılar dolup dolup boşalıyorlardı. Sıra beklerken, bizim Türkçe konuştuğumuzu duyup kim ollduğumuzu merak eden bir Moskovalı, mihmandarımızdan bilgi aldı, sonra:

— Dostuz biz Türklerle, dedi. İyi eğlenceler dilerim Moskova'da.

İki saat kadar gittik kanalda. O Pazar gününü hiç unutmayacağım. Kanalın koruluk olan iki kıyısı insan dolu. Her ağacın altında kadınlar, erkekler, çocuklar... Sonra yüzenler, balık tutanlar, güneşlenenler.. Vapurun içi gibi, kanalın kıyıları da neşe içinde.. Vapurdan kıyıya, kıyıdan vapura el sallayanlar... Yolcuların çoğu gençlerdi; güzel, renkli kızlar gördüm, dans eder gibi kıvrım kıvrımdılar! Küçük çocuğunu yürütmeye çalışan neşeli bir baba gördüm güvertede; üşümesin diye kocasının arkasına kendi hırkasını atan orta yaşlı bir kadın gördüm; pencereleri sım sıkı kapatılmış, perdeleri örtülmüş kamaraların önünden geçtim.. Sonra vapurun restoranına gittik, şaraplı bir akşam

yemeği yedik. Yanımızdaki masada, iki eli de olmayan yaşlıca bir kadın çok güzel kızı ile yemek yiyordu.. Nasıl yiyordu, bakamadığım için anlamadım.

Başka bir gün de Moskova mezarlığına, Nazım'ın mezarına gittik. Burası tanınmış kimseler mezarlığı idi ve iki bölümü vardı. Eski bölümde Çehof'un, Gogol'ün mezarlarını gördük. Burası loşçaydı, sık ağaçlık olduğu için. Hemen bütün mezarların önünde, ölenlerin yakınları oturmuşlardı. Gogol'ün mezarını bize onlardan biri, bir kadın gösterdi.

Mezarlığın yeni bölümü ise, ağaçlar daha yeni olduğu için, ap aydınlıktı. Mezarların üstünde heykeller, büstler, resimler... Kiminde bir bilgin, kiminde bir asker, kiminde bir sanatçı yatıyor. Kimi çok genç yaşta ölmüş, resminden belli oluyor. Hepsi de Sovyet Rusya'nın tanınmış kişileri. Nazım'ın mezarının başında, rastlantıya bakın, onun kabartmasını yapacak olan sanatçı ile karşılaştık. Bize proje üzerinde bilgi verdi yapacağı işten. Daha yeni olan bu mezarlar, birer küçük çiçek tarhı gibiydiler. Hepsinin önünde, ölenin yakınının oturacağı alçak bir sıra vardı. Diyelim bir kadın, kocasının mezarına gelmiş, su veriyor mezarın üstündeki çiçeklere, gereksiz otları topluyor. Öyle kederli bir yer değil, daha çok bir parka benzettim ben orayı.

Mezarlıktan çıktık, o günlerde Moskova'da bulunan Azerbaycanlı ozan Resul Rıza'ya akşam yemeğine dâvetliyiz, metro istasyonuna yollandık. Bu sırada boşalan metrodan büyük bir kalabalık çıktı karşımıza. Bunlar kadınlı erkekli işçilerdi, öğrendik ki orada bir stadyomda bir buz revüsü görmiye gidiyorlardı. Üstleri başları tertemizdi, kimi sandviçini yiyordu. On dokuzuncu yüzyıl Rus edebiyatın-

dan bildiğim yoksul Rus halkı, işçiler, mujikler geldi gözümün önüne. Karşımdan akın akın gelen bu işçilerin anaları babaları değilse, büyük babaları, büyük analarıydı onlar, Demek bir kuşak boyunda değişmişti durum. Moskova'da bir tek hırpani kişi, bir tek dilenci görmedim, Rusya'da görmedim.

RESUL RIZA İLE:

Moskova'ya vardığımız gün sormuştum:

— Sovyetler Birliği'nin şimdi en ünlü ozanı kimdir?

Bir az düşündükten sonra:

— Resul Rıza, demişlerdi.

Bense Yevtuçenko'yu, Voznesenski'yi söyliyecekler sanmıştım.

— Başka?

— Resul Hamza.

— O kim?

— Dağıstanlı bir ozan.

Romancılarını soralım dedik.

— En ünlü romancınız?

— Cengiz Aytmatof.

Bu Cengiz Aytmatof, bizde Cemile adlı romanı yayınlanmış olan Türkistanlı romancıdır. Aragon, dünyanın en büyük romancısı diye övmüştü onu. Kendisi ile Asya-Afrika yazarları toplantısında tanıştım.

Gelelim konuşmamıza.. Cengiz Aytmatof'un da adını duyunca:

— Türkler olmasa durumunuz güçleşecekmiş, diye şaka ettim.

Ünlü Rus ozanları ile tanışamadım, Yevtuçenko ile

Voznesenski o sırada dışardalarmış. Dünyaca tanınmış romancı Şolohof, köyündeydi. Ehrenburg, görüşmek üzere bizi dâvet etmişti, fakat tam o gün, sabah erken erken ben Moskova'dan ayrılmak zorunda kaldım, Yaşar Kemal ile Aziz Nesin gitmişler, görüşmüşler, Sartre da o sıra oradaymış, kapıda tanışmışlar.

Resul Rıza ile bir kaç akşam önce, Yasnaya Polyana (Tolstoy'un köyü) dönüşü tanışmıştık, ben bir az hastaydım, ayak üstü konuşup ayrıldım. Bu akşam birlikte yemek yiyeceğiz. Babayef ile Aleksandrof da var. Resul Rıza'nın otelinde buluşup sokağa çıktık. Prag lokantasına gidecekmişiz, yürüyelim dedik, ötekiler önümüz sıra gide dursunlar, ben Resul Rıza ile ağır ağır arkadan gidiyorum. Çeşitli konular üzerinde duruyoruz; uzun sükûtlarla konuşuyor Resul Rıza, bende tam «Vaz geçti bu konunun üstünde durmaktan» izlemini uyandırmak üzere iken konuyu can evinden kavrayan en açıklayıcı sözü buluyor. Doğru, içten, duygulu ve inandırıcı. Kişiliği saygı uyandırıyor. Şiirlerini merak ediyorum için için.

Prag lokantasına geliyoruz. Sakallı bir kapıcı, kimseyi bırakmıyor içeri. Lokanta kalabalıkmış da ondan. Aleksandrof atılıyor önden, ne söylüyorsa söylüyor, ama sakallı lâf anlar takımından değil, Nuh diyor peygamber demiyor.. Derken ikinci hamleyi Resul Rıza yapıyor, yakasında milletvekili rozeti var.. A, sakallı ona da aldırmıyor.. Ben başka bir yere gitmeyi öneriyorum. Ev sahiplerimiz direniyorlar ve sonunda zafer, sakallıyı yenip giriyoruz içeri. Güzel, süslü bir yer. Saray merdivenlerini andırır merdivenlerden yukarı kata çıkıyoruz, bir masaya yerleşiyoruz. Yemek istemiyor canımız, hafif mezelerle votka ve şarap içiyoruz.

Resul Rıza, hasta olduğunu söylüyor, az içeceğinden ötürü özür diliyor, ama içtikçe neşeleniyor ve daha, daha içiyor. İçeriki salonda dans müziği var, şarkı söyliyen güzel kadının sesi ve tekniği pek âlâ. Moskova otelinin ve bizim kaldığımız Pekin otelinin yemek salonlarını da gördüm, oradaki cazları da dinledim. En iyisi Prag'daki miydi, yoksa Moskova otelininki mi? Ayıramıyorum. Genel olarak en yeni caz müziği yok. Yeni dansları bilenler de ya yok, ya çok az. Moskova otelinin yemek salonunda, en yeni dansları oynayan bir turist takımı vardı, onlar ortaya çıktılar mı Moskovalılar dans pistinin çevresine toplanıveriyorlardı. Gece kulüplerinde insanların kılıkları rahattır, özenmişlik yoktur, ama herkes temiz giyinmiştir. Ceketlerini çıkarmış, kollarını sıvamış olanlar da görülür. Bakarsınız bir masada çok sesli bir koro kuruluvermiş, şarkılar söyleniyor. Özellikle gençlerdir bunlar. Pekin otelinin salonlarında, okullarını bitirmeleri şerefine toplanmış böyle bir gençlik kümesi görmüştük.

Moskova'ya vardığımızın ertesi günü, öğleden önce Yazarlar Birliği'ne, (Kont Rostov'un konağı) gittik. Orada bizi Yazarlar Birliği sekreteri Aleksey Surkov karşıladı, bir odada ünlü hikâyeci Lenç, romancı Nikulin ve daha başka yazarlarla oturduk, konuştuk. Lenç'i Türk okurları bilir, yıllar önce Remzi Kitabevi, üç Rus hikâyecisinden (Katayef, Zozula, Lenç) bir seçmeler yayınlamıştı. Lenç elli altmış yaşlarında, nazik, ince bir adam. Hikâyelerinin Türkiye'de yayınlandığını duymuş, biliyor. Romancı Nikulin, Fransızca konuşuyor, iki kez gelmiş Türkiye'ye, Abdülhamid'i araba ile sokaktan geçerken görmüş İstanbul'da, sonraki gelişinde Abdülhak Hamid'le, Yakup Kadri ile tanışmış,

Anadoluyu görmüş. Onunla Moskova'da kaç kez karşılaşıp konuştuksa, hep Türkiye anılarından söz açtı. Konferansta da Türk edebiyatı üzerine konuştu.

Bize Sovyetler Birliğinde nereleri görmek istediğimizi soruyorlar. Koca Sovyetler ülkesinde görülecek o kadar çok yer var ki, seçmekte güçlüğe uğruyoruz. Leningrad plânımızda var. (Ne yazık ben oraya gidemedim) Kiyev'e gidilebilir, çünkü çok övgüsünü duyuyoruz o şehrin. Sibirya'ya gidilebilir, Kafkasya, güzelliği dillere destan Kuzey Kafkasya'ya gidilebilir. Biz ilk ağızda Azerbaycan ile Özbekistan'ı söyledik. Moskova ve çevresinde görülecek önemli yerleri görüp yola düşeceğiz, sonra gene döneceğiz Moskova'ya.

GORKİY'DE

Gorkiy, Moskova yakınında bir kolhoz köyünün adıdır. O çevrenin en zengin kolhozu olduğunu öğrendik. Lenin orada, bir generalin malikânesinde ölmüştü, Lenin'in son günlerini geçirdiği, bahçeler içindeki güzel ev (ya da evler, çünkü bir kaç yapı var) şimdi müzedir. Rusya'nın her yanından orayı ziyarete geliyorlar. Moskova'daki çalışmalarına ara vermek istemiyen Lenin'i istirahat ve tedavi için buraya göndermeyi düşünen parti, karar almak zorunda kalmış. Çünkü gitmem de gitmem diye dayatmış Lenin. Bir generalin evi dedim ama, ev değil koca bir mâlikâne, park haline getirilmiş bahçenin büyük yolundan yukarı çıkıyoruz. Bizden başka kalabalık gezgin kafileleri de var, başlarında gezdiricileri. Biz de o kafilelerden birine katıldık. Verilen bilgileri dinliyerek evleri gezmeye başladık. Lenin, gösterişten, lüskten kaçan bir adammış, giderek

utangaçmış bile. Yalnız, diyorlar, işçilerin karşısında konuşurken açılırdı. Ayakkabılarımızın üstüne bez terlikler giyiyor ve evlerin içine giriyoruz. Lenin koca evde en küçük odayı yatmak ve çalışmak için kendine ayırmış: Küçük bir karyola, baş ucunda küçük bir masa, bir kaç iskemle, masanın üstünde son okuduğu ve çalıştığı kitaplar.. Karısı ve kızkardeşi ile yemek yediği oda. Lenin bu köşke işçileri dâvet eder, günlerce alıkoyar, onlarla, bahçede dolaşır, konuşurmuş. İyi havalarda bahçede dinlendiği sıra, iple çevrilmiş. Orada çekilmiş fotoğrafı da var. Sonra öteki yapıda, öldüğü odayı görmiye gidiyoruz. Birlikte gezdiğimiz kafile ayrıldıktan sonra bize orada Lenin'in sesini dinlettiler. Kısık bir sesle, hızlı hızlı konuşuyor. Sesi Atatürk'ün sesine benziyor. Duvarlarda resimleri, camlı kutularda el yazıları, önemli belgeler. Cenazesini yüzlerce binlerce işçi, Gorkiy köyünden ta Moskova'ya kadar el üstünde taşımış. Bu olayı canlandıran büyük bir anıt var bahçede, Lenin işçilerin omuzlarında yatıyor..

Tarihin akışını değiştirmiş büyük bir adamın, son aylarını geçirdiği, çalıştığı, düşündüğü, dolaştığı, son soluğunu verdiği bu ev, bu bahçe, bu odalar gezilirken, geçmişle geleceği birbirine bağladığı birdenbire ve olağanüstü bir hızla düşünülüveren ve yaşanılan anı bu bağ içindeki yerine oturtan derin bir zaman duygusu içinde, insan gücünün yüceliğine karşı beslenen saygı, büyüleyici bir nitelikle bilincini dolduruyor kişinin.

YASNAYA POLYANA

Tolstoy'un köyü. Bu büyük romancının, yaşadığı, yarattığı, sonra bir gece yarısı doktorunu uyandırarak gizlice

arabasına atlayıp kaçtığı evi görmek heyecanlandırıyor beni. Otomobilimizi aşağıda bırakıp sık ağaçlı yoldan yüyürüyoruz. Az sonra soylu romancının evi karşımıza çıkıyor. Tolsoy burayı Kont Bolkonsk'den satın almış, «Savaş ve Barış»ın kahramanlarından olan Bolkonski. Şaşırtıcı bir şey, küçük, iki katlı bir Göztepe köşkü. Evin içinin sadeliği, basitliği daha da şaşırtıcıdır. Kont Leon Tolstoy'un malikânesi deyince karşınıza bir saray, ya da küçük bir saray çıkacak sanırsınız. Alt katın küçük holünden dar bir merdiven çıkıyor yukarı. Önce salon.. Burada iki piyano ve yemek masası var. Masada Tolstoy'un oturduğu iskemle, baştan ikinci. Oradan içeri, romancının çalışma odasına geçiyoruz. Masanın üzerinde şamdanlar, açık duran bir kitap, son okuduğu kitaptır bu, Dostoievski'nin Karamazoflar'ı. Oradan da yatak odasına geçiyoruz. Basit bir karyola, yıkanda kabları, duvarda gocuğu, tüfeği. Kısa boylu, sakallı, sert bakışlı romancı, bir yerden karşımıza çıkacak sanki. Gene aşağı iniyoruz. Doktorunun yattığı oda, onun yanında misafir odası. Çehof burada kalmış.. Gorki'nin de belki bir gece bu yatakta yatmış olduğu tahmin ediliyor. İkisinin, Tolstoy ile Gorki'nin bahçede çekilmiş bir resimleri var.

— İşte şu ağacın altında çekilmiş, diyorlar

Resimde Gorki elleriyle kemerini tutmuş, başını gururla geri atmış. Tolstoy ise, kaşları çatık, delici bakışlarla bakıyor.

İşte orada Alman faşistlerinin rezaletini dinliyoruz. İkinci Dünya Savaşında buraya kadar geliyorlar, Tolstoy'un evinde karargâh kuruyorlar. Ama çekilmek zorunda kaldıkları gün, bu büyük romancının evini yakıp yıkmağa kal-

kıyorlar. Nefretimi yazıyorum aşağıdaki deftere. Sonra dışarı çıkıyoruz. İşte Tolstoy'un arabası, arabalıkta duruyor. Bir gece yarısı bu araba ile kaçmıştı. Doyulmaz güzellikteki bahçeden büyük romancının mezarına gidiyoruz. Bu sırada yanımızdan iki köylü geçti. Bunlardan biri çok yaşlı idi. Uzun boylu bir köylü. Yanımızda müze müdürü de var, ben:

— Sorabilir miyiz şu yaşlı köylüye, dedim. Acaba Tolstoy'u görmüş mü?

Seslendiler. Adam durdu, bir az Gorki'ye benziyor, uzun bıyıklı, zayıf, ince.

— Bir kez konuştum kendisiyle, diyor.

Yaşar Kemal hemen fotoğrafını çekmek istiyor. Ama adam eliyle önledi onu:

— Ben önemli bir adam değilim, çekmeyin fotoğrafımı, dedi.

Sonra anısını anlattı. Çar polisinden eziyet görmüş, bir atın arkasına bağlayıp sürüklemişler, sonra da hapse atmışlar. İçerdeyken bir gün hapishane müdürü, onun da bulunduğu koğuşu teftiş ediyormuş, önünde durmuş, köylü:

— Ben ayağa kalkmadım, diye anlattı. Tolstoy başımdan geçenleri duymuş, bir tanıdıkla çağırttı beni hapisten çıktıktan sonra. Bir akşam gittik.

Önce aşağı katta oturmuşlar. Yemek zamanı, Kontes Tolstoy, «Yemeğe gelsinler» diye haber yollamış, çıkmışlar yukarı, sofraya oturmuşlar, Tolstoy daha ortalıkta yokmuş, yandaki odadan girmiş içeri, köylünün ta burnunun ucuna kadar sokulmuş.

— Bakışları sanki delip geçiyordu, diyor. Sakalları değdi göğsüme. Kısa boylu bir ihtiyardı. Bana, «Kusura bak-

ma, seni hemen tanıyamadım, görüşmeyeli çok oldu her halde» dedi. «Hayır dedim, ilk görüyorsunuz beni». Sonra oturduk, başımdan geçenleri dinledi yemekte. «Hapishane müdürüne ayağa kalksaydın keşke, o da bir insandır» dedi.

Teşekkür edip ayrılıyoruz köylüden. Edebiyat fakültesini bitirmiş, Tolstoy üzerine çalışmış olan genç müze müdürü:

— Konuşmalar tam Tolstoy'un konuşmaları, onun uslûbu, dedi.

Az sonra Tolstoy'un mezarındayız. Ağaçların arasında küçük bir tümsek. Üstü yemyeşil. Buraya çiçek getirmek yasaktır. «Yasak olmasa, her gün yığınla insanın getirdiği çiçeklerden mezar kaybolup giderdi» diyor müze müdürü.

Öğle yemeğimizi aşağıda, küçük şirin bir lokantada yedikten sonra, kırlar, bağlar, bahçeler, kolhozlar arasından, karakteristik Rus köylü evlerinin arasından geçerek geri dönüyoruz. Bu evlerin hepsinde pencereler oymalı ve renkli. Tula'dan geçiyoruz. Gogol'ün hikâyelerinden bilirim bu adı. Küçük bir kasaba iken büyük bir şehir olmuş.

Moskova'yı bir hafta için bırakacağız; Azerbaycan'a ve Özbekistan'a gideceğiz, sonra gene geleceğiz buraya. Moskova üstüne söyliyeceklerimi o zaman tamamlayacağım.

AZERBAYCAN

BAKU

Biz Moskova'da iken Aziz Nesin Leningrad'a gitmişti; Ekber Babayef'le üç kişi uçağa binip Baku'nun yolunu tutuyoruz. Aziz Nesin'le orada buluşacağız. Babayef Bakulu. Sovyetler Birliği'nde sık sık bir Babayef'le karşılaştık, tanıştık. İşte Baku hava alanında bizi karşılayanlardan biri de gene Babayef, ozan Adil Babayef... Sonra Moskova'daki Asya - Afrika yazarları toplantısında tanışacağımız Ker Babayef.

İki yıl önce, ben Türk Edebiyatçılar Birliği başkanı iken, Azerbaycan Yazarları Birliği başkanı Mehdi Hüseyin İstanbul'a gelmişti. Bizim Birlik'te aramış beni, sonra Konsolosluktaki bir kokteyl partide buluşup konuşmuştuk. Daha Odesa'dan başlayarak bana:

— Biliyor musunuz Mehdi Hüseyin öldü, dediler. Dostunuz Mehdi Hüseyin.

Tanışıklığımızı Türkiye yolculuğu üstüne yazdığı kitaptan biliyorlar. Moskova'ya indik, orada da aynı sözler. Baku'ya giderken uçakta bizim Babayef:

— Baku'da Mehdi Hüseyin'in eşini ziyarete gideriz, diyor.

Vakitsiz ölen Mehdi Hüseyin ikinci kez, Podgorni ile gene gelmiş yurdumuza, dönerken bir elbiselik kumaş almış buradan, diktirmiş onu Baku'da, bir sabah eşine:

— Yeni elbisemi giyeyim, demiş.

Ama vazgeçmiş sonra, işte o gün ölüvermiş biçare. Eşini, kızını, oğlunu, dostlarını keder içinde bırakmış. Çok sevilen bir yazar olduğunu orada yakından gördüm.

Moskova'da bıraktığımız Resul Rıza da bana:

— Baku'da bizim eve gidin, karım da, oğlum da yazardırlar, tanışırsınız, ben geleceğinizi yazdım, demişti.

Böylece, dost ve kardeş Azerbaycan'ın başkentinde yakınlarımız, bizi tanıyanlar, bekliyenler bulunduğunu düşünmek yolculuğumuza daha da içtenlik katıyor.

Üç saat süren uçak yolculuğundan sonra Baku hava alanına indik. Otomobillere atlayıp şehrin yolunu tuttuk. Az sonra petrol kuyuları başladı. Bu görünüyü size nasıl anlatsam?

Göz alabildiğine bir düzlük düşünün, bu düzlük üzerinde hiç ağaç yoktur, yalnız ve yalnız kuyular, madeni kuyu kuleleri, kuyular, kuyular, kuyulardan bir orman... Yakınlarından geçtiğimiz kuyulara bakıyoruz, bir tek insan göremiyoruz, hepsi de kendi kendine işliyor. Bırakılmış bir şehir sanki. Aziz Nesin'in dediği gibi ürküntü veriyor insana. Sovyetler Birliği'nin daha bir çok yerinde petrol vardır, ama yeni bulunanları da katın, Baku petrolünün niteliğine hiç biri ulaşamıyormuş.

Geniş asfalt caddeleriyle şehir başlıyor. Büyük yapılar, ağaçlıklı yollar, alanlar, alanlarda yonutlar... Genceli Nizami'nin yonutu, Fuzuli'nin yonutu, Azerbaycan'ın tanınmış ozanı, bir kaç yıl önce ölmüş olan Samed Vurgun'un yonutu. Sonra ta ilerde, tepede, Baku koyuna bakan Kirof'un yonutu. Leningrad komiseri iken öldürülen Kirof, burada

kalmış, çalışmış, Bakuluların sevgisini kazanmıştır. Doğruca Inturist Oteline gidiyoruz.

Nazım Hikmet Baku'yu İstanbul'a benzetirmiş, ben daha çok İzmir'e benzettim. Oraya varıp da Bahr-ı Hazar şiirini anımsamamak olur mu?

Uçsuz bucaksız tuzlu bir sudur Hazar

Baku'nun eski günlerini bilenlerden öğreniyoruz ki, şehir tanınımıyacak kadar değişmiştir. Kıyı boyunca, kilometrelerce uzanan bir park yapmışlar; bu parkta gazinolar, kahveler, plâjlar, fıskiyeli havuzlar var. Burası özellikle akşam üstleri ve geceleri çok kalabalık oluyor. Parkı çevreliyen büyük caddede troleybüs işliyor. Bizim otel de bu caddenin üstünde. Odamın balkonu caddeye, parka ve Hazar'a bakıyor. Bir oturma ve çalışma odam, bir de yatak odam var. Banyoda her an sıcak su bulabiliyorum. Üçüncü kattaki lokanta salonu büyüktür, pencereleri denize bakıyor. Akşam yemeği için salona çıkıyoruz, salonda uzun bir turist masası var, Afrikalılar, Asyalılar, Avrupalılar yanyana... Sonra caz... ve dans edenler. Biz, romancı Gılman Musa ile oturuyoruz, ötekiler Aziz'i karşılamağa gittiler. Votkalarımızla ikra (havyar) geliyor. Gılman Musa'nın romanlarından başka, senaryoları ve oyunları da var; yazılarından bizim para ile dörtyüzbin lira kadar kazanmış. Yaşar Kemal'e

— Ben sizi milyoner sanırdım, dedi.

O zaman Mehdi Hüseyin'in İstanbulda bana söyledikleri aklıma geliyor, Azerbaycanlı yazarların listesini çıkarmış, tek tek adlarını okuyarak:

— Bunun otomobili vaaar, bunun otomobili vaaar... diye saymıştı.

Azerbaycanlılar bizim gibi kısa «var» demezler, biraz uzatarak «Vaar» derler. Rahat anlaşıyoruz. Hele birkaç gün oturduktan sonra, Azer lehçesindeki bizimkine uymayan ufak tefek değişiklikleri de kavradık, hiç bir güçlük kalmadı aramızda. Onlar indik demezler, düştük derler. Sözgelişi, bir Bakulu, «Şimdi size gelirken otobüsten düştüm.» derse, sakın «Geçmiş olsun, bir yerinize birşey oldu mu?» demeyin! «Danışmak» konuşmak, söylemek demektir: «Yahşı danışırsan» güzel söylüyorsun, «Düz danışırsan» doğru söylüyorsun anlamındadır «Beli» evet demek. «Görkemli» ünlü, meşhur anlamına gelir.

Daha biz sofradayken Aziz de geldi. Yanında Svetlana var, Orhan Kemal üstüne doktora tezi hazırlamaktadır Svetlana.

Bakulular:

— Kaç ay kalacaksınız? diye soruyorlar.

Birkaç gün için geldiğimizi, buradan Taşkent'e, Semerkant'a gideceğimizi söylüyoruz. Üzüldükleri belli oluyor. Gılman Musa, düşünceli, vakur bir adam. Daha ilk akşamdan edebiyat tartışmasına girdik. İçtenliğini, dostluğunu hep anacağım. Sevimli genç ozan Adil Babayef de öyle, Türkiyeli meslekdaşları ile tanıştığı, danıştığı için sevinçli; ilk şiirini Samed Vurgun'a okumuş, beğendirmiş, ondan sonra kitapları çıkmağa başlamış... Yeni akımın temsilcilerinden. Azerbaycan şiirinde yeni akımı, özgür koşuktan yana olanlar temsil ediyor. Bir de eski ozanlar, aruzcular varmış. Aralarında bir çekişme olduğu anlaşılıyor. Bana da soruyorlar, «Özgür koşuk mu, yoksa aruz mu?» diye. Yeni akımın sürükleyicisi, görkemli ozan Resul Rıza'dır.

BİLİMLER AKADEMİSİNDE

Ertesi gün Bilimler Akademisini ziyaret ettik. Azerbaycan'ın eğitim öğretim alanındaki başarılarını ne denli övsem azdır. Bir kez bütün Sovyetler Birliğinde olduğu gibi, sekiz yıllık zorunlu ilk okulu okumayan yok. Ama asıl önemlisi ondan sonra başlıyor. Sekiz yıllık ilkokulu bitiren gençler için bütün öğretim dalları açıktır, hiç bir çocuk şu ya da bu yüzden okuyamadığını söyliyecek durumda değildir, ona istediği öğrenimi yapması için bütün kolaylıklar gösterilmiştir. Özellikle teknik öğretim gözdedir. Bilimler Akademisi ile (ondan sonra ziyaret ettiğimiz) Üniversite, birbirlerini destekliyerek, işbirliği yaparak çalışmaktadırlar. Liseyi bitirenler başka büyük şehirlere, bu arada en çok Moskova'ya yüksek öğrenim için gidiyorlar; üniversiteyi bitirenler de doktora yapmak için. Öğrenimlerini Moskova'da yapmış bir çok bilim adamları, öğretmenleri var. Kızlar, erkeklerle yarış halindedirler. Akademideki toplantıda tanıdığım, sonra bir kaç kez daha buluşup konuştuğum Azerbaycanlı toplumbilimci iktisatçı genç hanım Esmeralda, bilgisi ve gözlemleri ile bende çok olumlu bir izlenim bıraktı; dünyanın her yeri için seviyeli bir bilgindi. Türkiye'nin sosyal - politik durumu üstüne inceleme kitapları var. Türkiye'deki düşün akımlarını bütün ayrıntıları ile izlemiş, izlemekte.

Akademideki toplantıda, dilimizi özleştirme akımımız üstüne sorular sordular bize. Biz de gerekli karşılıkları verdik, kısaca. Azerbaycanlı bilim adamları, yazarlar, ama özellikle yaşlıca olanlar, bizim Türkçecilik akımını tutmuyorlar. Burada size önemli bulduğum bir tartışmayı açaca-

ğım. Bizde dili özleştirme akımına karşı başlıca iki yerine vardır: 1) Özleştirmecilik dilde ırkçılıktır, 2) Özleştirmeciler Moskova'dan emir alıyorlar. Bu iki yerginin de temelsiz olduğunu işte ispat ediyorum:

Azerbaycan'da da, Özbekistan'da da bizim dil akımımızı tutmuyorlar. Demek ırkçılık yakıştırmaları tümden uydurma. Moskova'nın emrine gelince, Moskova'nın Türkçecilik akımına böylesine bir düşkünlüğü olsaydı, bizden önce Azerbaycan'da, Özbekistan'da uygulatmağa kalkardı bunu. Bilimler Akademisindeki sayın bilginler,

— Dile müdahale edilmez, diyorlar, dil kendi kendine değiştiği kadar değişir, yavaş yavaş...

Bu kanılarına destek olarak da, halkın anladığı bir dili değiştirmenin yanlış olduğunu ileri sürüyorlar. Oysa Azer dilinde farsça sözcükler çokçadır, böyle olduğu için de eski ozanlarının yazdıklarını Azerbaycan halkının kolayca anladığı iddiası bizi pek kandırmıyor. Soruyoruz.

— Anlar, diyorlar.

Bunun üzerine Fuzuli'den beyitler okuyoruz, «Bunu ve benzerlerini kolayca anlar mı Azerbaycan halkı?» diye soruyoruz. «Anlamaz elbet» anlamına gülümsüyorlar o vakit. Aziz Nesin:

— Sizde de bizim gibi düşünenler çıksa? diye sordu, Azerbaycan dilini özleştirmeye kalkanlar çıksa?

Bir bilgin (sanırım bir tarihçi idi):

— Olamaz böyle şey, dedi, çıkamaz.

Kendi adına söyledi her halde, olur a, istemez istemez.

Şimdi ben buna dayanarak, bizdeki özleştirme düşmanlarını komünist saymağa kalksam doğru olur mu?

Oradan, daha tamamlanmamış olan büyük üniversite sitesine gittik. Profesörlerle, doçentler bizi bekliyorlarmış, onlarla oturup konuştuk. Notlarına bakarak bize Türk edebiyatı üstüne sorular sordular, bilgi istediler.

YAZARLAR BİRLİĞİNDE

Yazarlar Birliğindeki toplantı müsamere salonunda oldu. Biz üç kişi ve Azerbaycan Yazarlar Birliği Başkanı, eski cumhur başkanı Mirza İbrahim, Ekber Babayef, Svetlana sahneye çıktık, oradaki iskemlelere oturduk. Aşağıda seyirci durumunda da yüzlerce Bakulu yazar. Çok hoş sohbet bir kişi olan Mirza İbrahim, bizi tanıttı arkadaşlarına, sonra da :

— Soracaklarınız varsa sorun! dedi.

Orada da dil tartışması açıldı. Bu tartışmayı Mirza İbrahim tatlıya bağladı, Akademide de bizimle birlikte olduğu için aynı lâfların bir daha söylenmesinden hoşlanmamıştı her halde.

— Arkadaşlar, dedi, Türk yazarlarının kendi işleridir bu, anlattıklarına göre başarıya da ermişler, bunu tartışmak bize düşmez... Edebiyat üzerinde duralım biz.

Bunun üzerine edebiyat konuları ele alındı. Türk Edebiyatçılar Birliğinin çalışmaları üstüne bilgi istediler, bu soruyu ben cevaplandırdım. Sovyetler Birliğinde Yazarlar Birlikleri, bir çeşit devlet kurumlarıdır ve çok güçlüdürler. Kitaplar, dergiler bastırmak bu birliklerin işidir; yazarların çalışmaları, yaratmaları, yaşamaları, bu birliklere üye olmakla yürür.

— Bizim Edebiyatçılar Birliği, yazarlarımıza bir hiz-

mette bulunacak durumda değildir, dedim. Tersine olarak bir takım yazarlarımız karşılık beklemeden çalışırlar Birlik'-te. Küçücük bir odamız var. Her yıl bir yıllık çıkarırız zar zor. Bir takım toplumsal konularda edebiyatçılarımızın sesini duyurmağa çalışırız.. O kadar.

Bunun üzerine yaşlıca bir üye:

— Duyuyoruz ki, dedi, Abdülhak Hâmid artık sevilmiyor, okunmuyormuş Türkiye'de. Büyük şairinize karşı bu haksızlığı nasıl reva görürsünüz?

Ben:

— Bizim Abdülhak Hâmid için ayrıca bir kötülüğümüz olmadı, dedim. Abdülhak Hâmid artık okunmuyor, sevilmiyor, sanırım iyi bir şair olmadığı anlaşıldı da ondan...

Soruyu soran:

— Biz öyle düşünmüyoruz, diye bağırdı aşağıdan.

Baku'daki edebiyat cepheleri böylece yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Abdülhak Hâmid'i savunanlar, Orhan Seyfi ile Yusuf Ziya'yı da sordular. Anladım ki onlardan sonraki Türk edebiyatı üstüne bir takım Azerbaycanlı yazarların bilgileri azdır. Özbekistan'da da benzeri durumla karşılaştık. Birinci Dünya Savaşından sonra Baku'ya, Taşkent'e, İstanbul'dan bir takım öğretmenler gidiyor; bunlar orada Türk edebiyatı okutuyorlar. Ondan sonra bu iki ülke ile Türkiye'nin ilişkileri azala azala nerdeyse hiçe iniyor. Biz de onları tanımağa boş vermişiz. Böylece aramızdaki kültür alış verişi, geçmişteki kültür alışverişinden öteye gitmiyor.

Ama genç ozanlar, genç düşün erleri ve edebiyatçıları ile de konuştum. Bunlardan kimi, Yazarlar Birliğindeki toplantıda da bulunmuştu. Bize, «Eskilerimiz böyledir işte» dediler, «Alıştıklarından, bildiklerinden vaz geçmezler. Ama

biz onlar gibi düşünmüyoruz, yeni kuşaklar onların izinden gitmiyorlar, bu yüzden de aramızda bir savaşım var.»

Resul Rıza'nın evinde en gençleri ile tanıştım. Yazarlar Birliğindeki toplantıdan çıktıktan sonra, Resul Rıza'nın eşi Bayan Nigâr ve oğlu Anar, bizi evlerine çağırdılar. Adil Babayef de yanımızda. İkindi vakti idi. Resul Rıza'nın evine gittik. Bir apartmanın ikinci katında büyük bir daire, iki büyük salonu var, salonlardan birinde bir piyano duruyor. Duvarlarda modern Azerbaycanlı ressamların resimleri var. Bunlar en yeni anlayışlarla yapılmış, dünyanın neresinde gösterilirse gösterilsin beğenilecek modern yapıtlardı. Nigâr hanım masaya buyur etti, masamız yemeklerle, içkilerle doluverdi. Oysa biz akşama Mirza İbrahim'in yemeğine gideceğiz. Oralarda akşam yemeği erken yenir. Aman zaman, dinlemiyorlar. Biz de bu yüzden Mirza İbrahim'in sofrasındaki o güzel yemeklerden ancak birer lokma tatmak talihsizliğine uğrayacağız. Anar yabancı dil biliyor, kültürlü, akıllı bir genç,

— Sizinle tanışmak istiyen arkadaşlarım gelecek, rica ederim erken kalkmayın, dedi.

İki genç ozan, bir müzisyen, bir eleştirmeci geldi. Müzisyen olan genç, ünlü besteci Kara Karayef'in öğrencisi. Şostakoviç ve Haçaturyan ile birlikte üç büyük Sovyet bestecisinden biri olan Kara Kayef'in adını epeydir duyuyordum, eserlerini dinliyememiştim ama verdikleri bilgilere dayanarak söyliyeyim, Kara Karayef modern bir Azerbaycan kompozitörüdür, halk temalarını işlemektedir, öyle ki Azerbaycan halkı, modern bir yöntemle çalıştığı halde onun yapıtlarına karşı bir yadırgama duymuyor, giderek onun bestelerinden parça

lar bile mırıldanıyor. Bu benim için gerçekten ilginç bir konuydu, çünkü bizim de en önemli sorunlarımızdan biri müzik sorunuyordu. Kara Karayefin başarısının sırrını çok merak ediyordum. Kendisi ile Baku'da tanışacağımızı ummuştum, olmadı, ondan bir iki plâk getirdim. Burada şunu da ekliyeyim, Azerbaycan müziği, türkülerdedir sadece, bizim alaturka çeşidi bir müzikleri yok onların. Bu bakımdan Kara Karayef'in işi bizim durumumuza göre daha az güç olmuştur diyeceğim. Bizde ise, türküler unutturulup alaturka güclendikçe bir Kara Karayef yetiştirmemiz, daha doğrusu, batı tekniği ile çalışan kompozitörlerimizin halka mal olmaları olanağı belki de zayıflıyor. Sevinerek gördüm ki, Azerbaycanlılar Kara Karayef'i benimsemişler, övünüyorlar onunla. «Biz batı müziği taklidi şeyler sevmeyiz» diyenlere rastlamadım orada.

Resul Rıza'nın evinde, gerçek bir sanat ve edebiyat çevresi içinde bulunduğumuzu anlıyorduk. Seviyeli bir gençlik çevresi idi bu. Genç ozanların okudukları şiirler çok hoşumuza gitti.

Adil Babayef de orada en yeni şiirlerini okudu, bize yeniden tanıttı kendini. Müzisyen olan genç, kendi bestelerinden bir iki parça çaldı, Kara Karayef'in yolunda. Ben de şiirlerimden okudum. Şiir, edebiyat konuları üzerinde konuştuk. Bizden Türkiye'deki sanat hayatı üstüne bilgi istediler, özellikle tiyatrolarımız üzerinde çok durdular, oynanan yeni piyesleri, çeviri piyesleri sordular.

MIRZA İBRAHİM'İN YEMEĞİNDE

Akşam Mirza İbrahim'in, İnturist Otelinin yukarı katında bizim için verdiği yemeğe gittik. On, onbeş kişi kadar-

dık. Aramızda iki hanım var, biri Nigâr Resul Rıza, öteki Moskova'da Türk dil ve edebiyatı öğrencisi Svetlana. Svetlana'nın gürcü olduğunu öğrenince, Yazarlar Birliği Başkanı Mirza İbrahim, başından geçen bir olayı anlattı. Ünlü Gürcü ozanı Leonidze'nin doğum gününü kutlamak için, Gürcüstan başkenti Tiflis'te bir toplantı düzenlenmiş, Sovyetler Birliği'nin her yanından temsilciler ve bu arada Azerbaycan'dan da Mirza İbrahim davetli. İstasyonda Mirza İbrahim'i, arkadaşları ile birlikte Leonidze karşılamış hemen orada bir sofraya oturmuşlar, başlamışlar yemeğe ve güzel Gürcü şarabı içmeye. Mirza:

— E... Biz Azerbaycanlıyız, çaysız duramayız, diye devam ediyor.

Eğilmiş Leonidze'nin kulağına:

— Leonidze çay yok mu çay? demiş.

Leonidze:

— Çay mı? Geliyor, hiç merak etme sen, diye cevap vermiş.

Oradan kalkmışlar, bilmem ne bağlarına gitmişler, yeni bir sofra, gene yiyip içmişler. Bir ara Mirza İbrahim, Leonidze'nin kulağına eğilmiş.

— Leonidze çay yok mu çay? diye sormuş:

Leonidze:

— Çay mı? demiş hiç merak etme sen, şimdi gelir.

Oradan da bilmem kaç saat sonra, bilmem kimi karşılamak üzere gene istasyona gidilmiş. İstasyonda gene sofra, etler, tulumlar içinde güzel Gürcü çarabı... Gece yarısına doğru, artık çaysızlıktan bunalan Mirza İbrahim yavaşça:

— Leodnize, çay hani?

Diye soracak olmuş, o zaman Leonidze elini beline koy-

muş (Uzun boylu bir adamdı diyor Mirza) sert sert demiş ki:

— Bana bak Mirza, Gürcistan'a mı geldin. Çayhaneye mi?

BİR SOVHOZ

Bir gün de Baku'dan epey uzakta bir Sovhoz'u görmiye gittik. İki otomobilde altı kişiydik. Öğleye doğru vardık Sovhoz'un merkezine. Azerbaycanlı genç Sovhoz müdürü bizi karşıladı, çaylarımızı içerken Sovhoz'un çalışması ve durumu ile ilgili konular üzerinde konuştuk, bilgi aldık Genç müdürün bende bıraktığı izlenimi söyliyeyim önce: Ciddi, bilgili, sorularımıza en doğru karşılıkları vermek için kafasını yoran, güvenilir, çalışkan bir genç. Bir Sovhoz'un ne olduğunu ilk orada gördüm. Bu çiftliklerde bizim köy dediğimiz topluluğu aramak boşunadır. Binlerce işçi çalışır içlerinde ve elbet oturma merkezlerinde bütün uygarlık ihtiyaçlarını doyuracak kurumlar kurulmuştur. Bunların en başında çocuk yuvaları gelir. Sovyet köylüsü, daha doğru deyimi ile Sovhoz ile Kolhoz işçisi, erkek kadın, evli ise gözü arkada kalmadan çalışma yerine gider, çocuğuna kendisinden daha iyi, çok daha iyi bakılacağını bilir çünkü. Sovyetler Birliğinde kökünden çözülmüş, her yerde çözülmüş dâvalardan biridir çocuk dâvası; bunun gibi eğitim, sağlık işleri de kökünden çözülmüştür. Orada bir köylü, bir memur, bir işçi, çocuklarının bakımından, eğitiminden, sağlığından, kendi sağlığından ve geleceğinden şu kadar kuşku duymaz.

Baku'da Kirpi adındaki mizah dergisinin yayınevine gitmiştik, orada «Bizim en yaşlımız» diye tanıttıkları bir yazar:

— Biz kendimizi Fransa ile İngiltere ile ölçüyoruz, diye övündüydü.

Gelelim sovhozlara, Kolhozlara...

Sovyetler Birliği'nde tarım bugün tamamiyle kollektifleştirilmiştir. Daha 1937 yılında kollektif işletmeler, tarım işletmelerinin yüzde 94,2'sini meydana getiriyor ve işlenen toprakların yüzde 99'unu kaplıyordu. Köylü, artık bir emekçi olmuştur. Büyük işletmelerin bir emekçisi durumuna geçen köylüler ya *kolhoz*'larda, ya da *sovhoz*'larda çalışır.

Kolhozlar, büyük kollektif çiftliklerdir. Kolhozların, Sovyetler Birliği'nin genel plânına uygun olarak, ne üretecekleri, bu üretimin yıllık miktarı önceden belirlenmiştir. Yıl sonunda, önceden ilân edilen fiyatlar üzerinden ürünler Devlete satılıp vergiler ödendikten sonra, kolhozun seçimle gelen yöneticileri elde edilen kârı işletmenin fonu, sosyal masraflar (okullar, dispanserler, sosyal sigortalar, emeklilik aylıkları, vb.) ve bireysel ücretler arasında bölüştürürler. Ücretler, işin kalitesine göre değişir. Bu gelir, kolhozcunun tek geliri değildir. Ayrıca, sahibi olduğu bir bahçe, kümes hayvanları, bir inek vb. de vardır; kolhozcu, ailesinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, bahçesinin fazla ürünlerini, meyvalarını, kümes hayvanlarını, dilerse devlete satar, dilerse doğrudan doğruya tüketicilere.

Kolhozlarda toprağın ve araçların kollektifleştirilmiş olması köylülere, üretim bakımından, büyük imkânlar sağlar; çünkü hiç bir köylü, kendi gücüyle, bu teknik araçlara sahip olamazdı. İşletmelerin büyük oluşu da, iş bölümüne ve ihtisaslaşmaya imkân vermiştir. Makineleşme, aynı zamanda, sanayi için gerekli olan işgücünün serbest kalmasını da mümkün kılmaktadır.

Sovhozlar, Devlet çiftlikleridir. Başlangıçta, şehirlerdeki kıtlıkla savaşmak için kurulmuşlardı; doğrudan doğruya ve tamamiyle şehirlerin tüketimi için üretimde bulunuyorlardı. Giderek pilot-çiftlik durumuna gelmişlerdir. Modern malzemenin kullanılmasını sovhozlar öğretti; bunun için çoğu zaman makine ve traktör istasyonlarıyla işbirliği yaptılar. Modern malzemeleri köylü kooperatiflerine kiralıyorlar ve köyler için bir teknik merkez ödevi görüyorlardı.

Sovhozlar, üretim araçlarının Devlet mülkiyetinde olması ilkesine göre kurulmuşlardır; bu ilke, sovhozları kolhozlardan ayırd eder. Çünkü kolhozlarda üretim araçları Devlet mülkiyetinde değil kooperatiflerin mülkiyetindedir.

Sovhov ve Kolhoz, köylünün yaşamasının garantisidir. Onsuz bir köylü karaya vurmuş balık durumuna düşer. Öylesine bir birlik ve bağlantı sağlamıştır bu kurumlar. Bunu niçin yazıyorum? Hitler, Sovyetler Birliğinde her girdiği yerde toprakları köylülere dağıtacağını vaad etmiş... Fakat sonucun şaşırtıcılığına bakın, her yerde, o yaktığı, yıktığı Kolhozları, Sovhozları yeniden kurmak zorunda kalmış, başka türlü başlatamamış üretime. Demek ki Sovyet tarım işçisini, Kolhozdan, Sovhozdan ayrı düşünebilmek olacak işlerden değildir.

Gittiğimiz Sovhozun meyve bahçesi, hayvancılık bölülü, pamuk tarlası vardı. Biz bunlardan ancak meyve bahçeleri ile, hayvancılık bölümünü gezebildik. Bu arada müdürden sadece bu Sovhoz üzerine değil, genel olarak Sovyetler Birliğindeki tarım çalışmaları üstüne bilgi aldık. Üretimin arttırılması için neler yapıldığını, kimi dalda üretim artmıyorsa bunun nedenini, az verimli toprağa düşmüş Sovhoz ve Kolhozlar arasındaki ayrımları sorduk. Müdürün verdiği cevap-

lar arasında ilginç olanlar şunlardır: Toprağının verimsizliğinden ötürü yeterince üretim yapamıyan Sovhozların açığı, iyi topraklara düşmüş ve üretim sınırını aşmış Sovhozların fazlası ile kapatılıyormuş kimi yerde. Bu ve plânda öngörülen üretim miktarını aşan bir Sovhozdan bir dahaki yıl o üstün miktar üzerinden üretim beklenmesi, kimi yerde Sovhozların ucu ucuna plândaki miktarlarda kalmaları sonucunu doğuruyormuş.

Ama genel olarak durum şudur ki, bir köylü, Sovhozunun ya da Kolhozunun zenginleşmesi ile kendisinin de zenginleşeceğini bilmektedir. Bunu bütün Sovyetler ülkesi için genel bir kural olarak alabilirsiniz. Orada herkes çalışması ölçüsünde kazançtan pay alır ve herkesin çalışması arttıkça, herkesin durumunun daha iyi olacağını bilir. Çalışma dışında bir «iş çevirme» ile zengin olma ihtimali hiç kimse için yoktur.

Pionier ve komsomol örgütlerinden geçip uzmanlık öğretimini de bitirdikten sonra parti üyeliğine kabul edilmiş olan enerjik Sovhoz müdürünü, daha büyük görevlerin beklediğini söyliyebilirim. Sovyetler Birliğinin geleceği böyle yüzlerce, yetişmiş, denenmiş uzmanların eline bırakılacaktır. Sovhozun konuklar evinde güzel öğle yemeğimizi yedikten sonra, Sovhozculara başarılar dileyerek veda ettik ve Baku'nun yolunu tuttuk.

«DON SAKİN AKIYOR»

Baku'da bize «Don sakin akıyor» adlı Rus filmini gösterdiler, özel olarak. Şolohof'un bu addaki ünlü romanından alınmış olan film üç bölümdü, altı saat kadar sürdü. İlk iki bölüm ruscaydı, Bakulu ve Moskova'dan gelen arkadaşlar,

konuşmaların en önemli yerlerini Türkçeye çeviriyorlardı kulağımızın dibinde; üçüncü bölüm Azerce dublâjdı, o bölüm başlayınca arkadaşlarımız çeviri işini bıraktılar artık, anlarız diye. Ama bizde bir şaşkınlık oldu o sıra, dışarda pek güzel anladığımız, danıştığımız Azerceyi yadırgamıştık nedense, anlıyamıyorduk. Filmin dört saattir Rusca konuşan kişileri, birdenbire «Yahşi danışırsan, ama men seni sevmirem ki...» diye ağız değiştiriverince afallamıştık. İnandırıcılığı, başka bir deyişle, büyüsü yitmişti sanki filmin. Babayef'e,

— Ne diyorlar bunlar? Anlıyamıyorum, dedim yavaşça.

Babayef:

— Ben de anlıyamıyorum, dedi.

Epey sürdü bu yadırgama... Sonra gene sardı film; romanı titizlikle, bağlılıkla aktarıyordu. Belki beni onca saat merakla seyrettirmesi bundandı diyebilirim. Reji, oyun ve fotoğraf kusursuzdu bu filmde. O günlerde İstanbul'da «Bir askerin türküsü» adlı bir Rus filmi gösteriliyordu, ben de görmüştüm, arka arkaya gördüğüm bu iki güzel film, pek övgüsünü duyduğum Rus sinemacılığına karşı ilgimi büsbütün arttırmıştı. Özbekistan'dan Moskova'ya döndüğümüzde, sinema ile ilgili Ruslara bu iki filmden söz ettim, bir az dudak büktüler. Bir bakıma hakları vardı, her yandan sağlam, iyi, dokunaklı olan bu filmlerde sinemacılık san'atı bakımından bir yenilik yoktu. Moskovadaki sinema ilgilileri bundan ötürü dudak büküyorlardı. Gerçek ünlü Rus sinemacılığının başka filmlerde görülebileceğini söylediler bize. Bu bakım dan «Savaş ve Barış»ı merak ettim. Benim ayrılışımdan bir

hafta sonra başlayacak olan Moskova Film Festivalinde bu yeni Rus filminin birinci bölümü gösterilecekti. Rus sinemacılarının bir filmi sadece sağlamlığı, dokunaklılığı, halka hoş görünmesi ile ölçmeyip, onda sinemacılık sanatı açısından ilerlemeler aramaları çok yerinde bir sanat anlayışı idi. Bütün sanatlar için de böylesi doğruydu.

Azerbaycan, gelişen modern endüstrisi içinde sinemacılığa da yer vermiş ve bu amaçla bir sinema merkezi kurmuştur. Yazık ki orayı gezmeye vakit bulamadık.

Baku'da Mehdi Hüseyin'in evini ziyaret ettik. Bayan Mehdi Hüseyin bizi, rahmetlinin çalışma odasında kabul etti. Kederler içindeydi. Eşinin ilk Türkiye yolculuğu üstüne yazdığı kitabı gösterdi. Mehdi Hüseyin, kendisiyle İstanbul'da olan konuşmamızı, tam bir sadakatle yazmıştı. Türkiye ve Türk edebiyatı üstüne ilginç gözlemleri vardı.

Baku'daki dostlarımız, bizim Özbekistan'a gitmek üzere oradan ayrılmamızdan ötürü üzgündüler. Hava alanında kardeşçe uğurlandık. Bu arada bize, «Taşkent çok sıcaktır, dayanamazsınız» dediler. Hafif bir korku aldı içimizi. Büyük uçaklardan birine binerek yola çıktık. Orta Asya'ya uzanıyoruz artık.

Baku'da iken eski Azerbaycan üstüne öğrendiklerimle yeni Azerbaycanda gördüklerim arasında bir karşılaştırma yapmış ve gerçekleştirilen büyük gelişmeye hayranlık duymuştum. Bu açıdan Özbekistan'ı büsbütün merak ediyordum.

OʻZBEKISTAN

TAŞKENT

Bir buçuk saat sonra Taşkent üzerine geldiğimizde, merakımız son sınırını bulmuştu. Aşağıda büyük, modern, yemyeşil bir şehir uzanıyordu. (Kent sözcüğünü kullanmıyorum, çünkü bu sözcük Özbek dilinde köy anlamına geliyor) Çok sevimli ve şirin Taşkent hava alanında bizi Özbekistanlı yazarlar, ozanlar karşıladılar. Tanışmalardan sonra otomobillerimize binerek şehrin yolunu tuttuk. Geniş, asfalt, ağaçlıklı caddelerden geçerek şehre girdik. Büyük parklar, tiyatrolar, operalar, Orta Asyada bir uygarlık merkezine geldiğimizi bize çok iyi anlatıyor. Doğruca İnturist oteline indik. Otelimiz şehirden biraz uzakça. Odalarımıza yerleştik, yıkanıp dinlendikten sonra, otelin yemek salonunda hazırlanmış olan akşam sofrasına oturduk. Soframızın özelliği çeşitli yaş ve kuru yemişlerle bezeli oluşu idi. On kişi kadarız.

Özbek dilini, Azer dili gibi kolay anlıyamıyoruz, onlar konuştukça kulağımızı dört açıyoruz, eh o zaman biraz anlar gibi oluyoruz. Onlar «anlamak» yerine «düşünmek» sözcüğünü kullanıyorlar: sözgelişi «anlarız» demiyorlar «düşünümüz» diyorlar: «sizin», «bizim» yerine 'sizgin, bizgin' sözcüklerini kullanıyorlar. Alıştık, ilk sıkıntılardır bunlar, nitekim bir kaç saatçik geçince biz de «sizgin bizgin» diye konuşmaya başladık. Türkçe vurgunu, özleştirmeci Ali Şir Nevai'nin yurdundayız. Üstelik Taşkent ozan-

larından Şeyhzade de — ki İstanbul ağzı Türkçe konuşuyor — bize çevirmenlik yapmakta, yardım etmekte. Kendisi Azerbaycanlıdır, çok yıl önce Taşkent'e göç etmiş. Güler yüzlü, keyif ehli bir adam. Gerçekte, tanıştığımız bütün Taşkentliler esprili, neşeli, zeki ve ince insanlar. Yazarlar Birliği Başkanının ilk sorusu, Özbekistan'da kaç ay kalacağımız oldu. Ben Sovyeter Birliğine üç hafta için dâvet edilmişim, ama bir Cumhuriyet'ten başka bir Cumhuriyet'e geçince konukluk yeniden başlıyordu sanki. Yazık ki, bir iki günden çok kalamıyacağımızı söylemek zorundayız; çünkü Moskova'ya döneceğiz, orada Asya Afrika yazarlar toplantısına katılacağız.

Hoş beşten sonra şiir, edebiyat konuları açılıyor. Onlar ve biz şiirler okuyoruz. Taşkentli ozanlar, daha çok rubai gibi klâsik biçimler kullanıyorlar şiirlerinde. Bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, burada da her kadeh uzun ya da kısa bir söylevden sonra dikiliyor. Azerbaycandaki gibi, burada da yaşlılar, bizim eski ozanlarımızı ve yazarlarımızı tanıyorlar. Yenilerden Nazım Hikmet'i bilmiyen yok elbet. Burada şiir kitapları basılmış ve oyunları yıllarca oynanmıştır Nazım Hikmet'in. Aziz Nesn'in çok kitabı çevrilmiş, Yaşar Kemal'i de tanıyorlar. Genç Türk ozanlarını tanıtan antolojileri var, bunları ertesi gün kitaplıklarda gördük.

Yeni Taşkent'i ve Özbekistan'ı anlatmadan önce size, öğrendiklerimden çıkararak eski Taşkent ve Özbekistan üstüne kısaca bilgi vereyim.

Bugün aşağı yukarı yedi milyonluk bir ülke olan Özbekistan, devrimden önce yoksulluk, açlık içinde yaşayan, endüstrisi, okulları, tiyatroları olmayan, elektriksiz, susuz

bir yerdi; ilkel usullerle yetiştirdiği pamuğu, Çarlık yönetimi yok pahasına alıyordu elinden. Taşkentte bir kaç medrese vardı sadece, halk softaların baskısı altındaydı. Kadınlar kapalı idi, at kılından örülmüş çift kat yaşmak «peçe» örterlerdi. Erkeklerin kılığı şalvara benzer bir ilkel giysiydi. Okur yazar takımı, nüfusun yüzde üçünü geçmezdi. Evler kerpiçti. Şehirler ve köyler pislik içindeydi.

Kalkınma 1917 den sonra başlıyor. Octobr devrimi, Özbekistanda sınıf ayrımlarını ortadan kaldırıyor ve kadına erkekle eşit yaşama olanağını sağlıyor. Devrim hükûmeti, önce bir Orta Asya Cumhuriyeti kuruyor; bu Cumhuriyet'e Tacik, Türkmen, Kırgız, Kazak ve Özbek halkları alınıyor. Derebeyleri elindeki topraklar köylülere dağıtılıyor ve okullar, hastahaneler, tiyatrolar, kitaplıklar yapılmağa başlanıyor. Susuz topraklar, yeni açılan kanallarla sulanıyor. Endüstri kuruluyor. 1924 de, ötekiler gibi, bağımsız bir cumhuriyet olan Özbekistan endüstride öyesine hızla ilerliyor ki, bugün bir takım endüstri dallarında — bu arada en önemlisi tekstilde — bütün Sovyetler Birliği'nde birinci duruma geliyor. Tarımda kollektivizm uygulanıyor, tarım makineleştiriliyor, sovhozlar ve kolhozlar kuruluyor. Artık Özbek köylüsü modern üretime geçiyor ve zenginleşiyor. Okullar açılıyor, sekiz ve on sınıflık ilk okullar zorunlu öğretim olarak uygulanıyor. Öyle ki, bundan on beş, on altı yıl önce bütün Özbekistan'da — birtakım çok yaşlılar bir yana — okuma yazma bilmiyen kalmıyor. Eğitim ve öğretim alanındaki şaşırtıcı gelişme insanı hayran bırakacak durumdadır. Önce bir Orta Asya üniversitesi kurulmuş, bu üniversiteye Leningrad'dan, Moskova'dan öğretmenler gelmiş, ilk kadrolar bu üniversiteden yetişiyor. Sonra Özbek

Devlet Üniversite'si kurulmuş. Kadrolar yetiştikçe başka yüksek öğrenim kurumları, teknik okullar, akademiler, araştırma merkezleri açılmış. 1943 de bütün bu bilim merkezleri birleştirilerek Taşkent Bilimler Akademisi ortaya çıkarılmış. İlk gelen kurucu öğretmenler, artık yerlerini Özbek bilim ve sanat adamlarına bırakarak gidiyorlar. Bugün Taşkentte, öğretmenlik, doktorluk, mühendislik, müzisyenlik, aktörlük, tarih, hukuk, kimya, teknoloji okuyan 40.000 öğrenci var. Bir çok yeni araştırma merkezleri kurulmuştur. Bunların en önemlileri, nükleer fizik ve güneş ışınından endüstride yararlanma merkezleridir. Doğu Bilimleri Enstitüsünde 80.000 eski belge var, bu belgeler Orta Asyalı ozan ve düşünürlerin yapıtlarıdır. Unutmayalım ki, Özbekistan'ın şanlı bir bilim ve sanat geçmişi vardır. İbni Sina, Biruni, Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Ali Şir Nevai oralıdır. Uluğ bey Yeni Çağ'ın en büyük rasathanesini (onbeşinci yüzyıl) Semerkent'te açmıştı. Fatih Mehmed astronom ve matematikçi Ali Kuşçu'yu büyük ününden ötürü İstanbula dâvet etmişti, Ali Şir Nevai Türk dilinin değerini ilk anlıyanlardan biri idi. Ama bu bölge tarih içinde çeşitli istilâlara uğradığından yakılıp yıkılmış ve gelişme için rahat yüzü görmemişti. Çinliler, Mogollar, Acemler ve Araplar ezip geçmişlerdi orayı. Hele ticaret yolları da yön değiştirince bu bölge büsbütün sönmeye yüz tutmuştu. O zaman memleket, dar kafalı softaların eline düşmüştü. Uluğ beyin kafasını vurduranlar bunlardı. Halkı cahil bırakanlar bunlardı, derebeyleriydi.

Özbekistan'da araştırma ve inceleme merkezleri genellikle üretime, demek ki köye yardımcı olacak bir yapıdadır. Pamuk enstitüsü, pamuğun cinsini iyileştirip üretimi arttırmanın yollarını araştırır; yapı enstitüsü, depremlere

karşı dayanıklı yapı çeşit ve biçimleri üzerinde incelemeler yapar. Bunlardan çok iyi sonuçlar alınmıştır. Pamuk üretimi tümden modernleştirilmiştir. Depremlerden korkmuş olan Özbekistan halkı genel olarak bir katlı evlerde oturmak yolunu tutmuştu. Oysa bugün Taşkent caddelerini büyük yapılar süslemektedir. Gerçi yollar boyunda bugün de ufak evler çok var, ama şehre karakterini veren büyük yapılardır. Bunlar başlangıçta ulusal Özbek yapı uslûbuna özenilerek kuruluyordu. Taşkent Operası (Ali Şir Nevai tiyatrosu) bunun güzel örneklerinden biridir. Bunların yanında, son zamanlarda yapılmış olan yeni mahallelerin mimarisi ise moderndir. Ali Şir Nevai tiyatrosu ve benzeri yapıların kurulması sırasında, bir zamanlar bizde de olduğu gibi, ulusal biçim kaygusu başa alınmış ve bu amaçla Özbek zanaatçılar (duvarcılar, oymacılar, boyacılar, doğramacılar) seferber edilmiş, batı tekniği ile çalışan mimarlar bunlara katılmışlardır. Benim gördüğüm yeni mahalleler ise, tümden modern mimarlık kaygusu ile yapılmışlardı. Alış veriş için gitiğimiz böyle yeni bir mağazayı gezdim, bu mağaza Moskova'nın en yeni mağazaları ile yarışacak bir mükemmeliyette idi.

Özbek tiyatrosu, tümden devrimin doğurduğu yeni bir kurumdur. Birinci Dünya Savaşından önce Özbekistan'da tiyatro yoktu. Softalar tiyatroyu istemiyorlardı, kadınlara artist olma hakkı tanınmıyordu. Bugün Taşkent'te Ali Şir Nevai tiyatrosundan başka, bir komedi tiyatrosu, bir dram tiyatrosu, bir kukla tiyatrosu var. Bu tiyatrolarda devrimden sonra yetişmiş olan kadın erkek Özbek artistleri başarılı temsiller veriyorlar.

Ama bu duruma gelmek hiç de kolay olmamıştır. Baş-

lıca güçlük, Özbek kadının sahneye çıkmasında beliriyordu. Özbek tiyatrosunun kurucusu olan Hamza Hakimzade, bu güçlükleri yenmek için akla karayı seçmiştir. Önce Moskova'ya, Leningrad'a, genç tiyatro öğrencileri yollanıyor. Bunlar Taşkent'e döndükten sonra da kadın artist sıkıntısı sürüyor ve bu arada Özbek tiyatrosu ilk kurbanını veriyor, sahneye çıkan ilk Özbek kadın öldürülüyor.

Tiyatro ile birlikte Özbek sineması da kurulmuştur. Hızla gelişmektedir. Özbek sinemacıları, tiyatrolarda oynanan oyunları, köylünün hayatını, Özbek büyüklerinin, yâni eski bilim ve sanat adamlarının hayat hikâyelerini filme alıyorlar başlangıçta, arkasından da yeni konulara el atmaya başlıyor.

Devrimden önce Özbekistanda konservatuvar ve orkestra yoktu. Devrimden sonra, yerli sazları geliştirerek, onların akordlarını ve yapılarını değiştirerek bunlarla hem batı müziği yapıtları, hem de yerli melodilerden yapılmış kompozisyonları çalan bir orkestra ve bu alanda sanatçı yetiştiren, araştırmalar yapan bir konservatuvar kuruluyor. Şimdi yüzlerce öğrencisi varmış bu konservatuvarın. Elbette Moskova'ya müzik öğrenimine giden ve orada öğrenimlerini tamamladıktan sonra Taşkent Konservatuvarında öğretmen olan gençler, Özbek müziğinin gelişmesinde başlıca rolü oynuyorlar. Bugün operası, balesi, orkestrası ile Taşkent'te ileri bir müzik çevresi kurulmuş durumdadır.

Taşkent, Çirçik nehri vadisindedir, Çatkal sıra dağlarına bakar. Bu dağlardan inen ırmaklar vadiyi sular, besler. Taşkent vadisinde pamuk, pirinç, tütün, kenevir, mısır yetişir. İklim sıcaktır. Üç yüz çeşit endüstri bitkisi yetişir. Sovyetler Birliği'nin en büyük teksil fabrikası Taşkent'te.

Bu fabrikayı gezdik. Bizi kapıda fabrikanın mühendis ve müdürlerinden olan genç bir hanım, Kumru Han karşıladı. Üstünde renkli Taşkent ipeklisinden bir giysi vardı. Bu renkli Taşkent ipeklisini, Taşkent sokaklarında bir çok kadının üstünde gördük. Ebem kuşağı renkleri ile göz alan bu ipekli kumaş, Özbekistanın çeşitli bölgelerinin havasını ve rengini birleştirmiştir sanki, onda Harzem kırmızısı ile Semerkant sarısı ve daha başka sıcak renkler çizgi çizgi yan yana getirilmiştir. Kumru Han ile konuşarak kombinanın ağaçlıklı yoluna girdik. İşte yeni Özbekistan'ın tipik bir örneği bu mühendis kız. Bana Türkiye üstüne sorular soruyor, kulak kesilmiş anlamaya çalışıyorum. Ben konuşmağa başlayınca da:

— Anlıyor musunuz dediklerimi? diyorum.

— Düşünümüz, diye cevap veriyor.

Üç bölümden kurulu olan fabrikanın sadece bir bölümünü başından sonuna gezdik. Balyelerden çıkan pamuğun renkli kumaşlar durumuna geldiğini üç saat içinde gördük. Fabrikanın yarı işçisi genç kızlardı. Burada Rus kızları da çalışmaktadır. Taşkent'e gelirken uçakta bu işçi Rus kızlarından biri yanımıza oturmuştu. Tatilini geçirmekten dönüyordu. Anası babası Sibirya'da, bir endüstri şehrinde imişler. On sekiz, on dokuz yaşlarındaki bu Rus kızı, Taşkent'te hem çalışıyor, hem gece okullarında öğrenimini yapıyordu, mühendis olacak. Derisi yanmıştı, bol bol denize girmiş. Sovyetler Birliği'nin genişliğini ve kaç çeşit ulusu barındırdığını düşünün, bu insanlar yalnızca kendi ülkelerinde değil, başka cumhuriyetlerde de çalışabilirler. Taşkent'te bu Rus kızını gördüğünüz gibi, Moskovada da Bakuluları, Taşkentlileri görebilirsiniz. Gezdiğimiz fabrikada

erkek Rus işçileri de vardı, işçi kızların nerdeyse tümü boyalı idi.

Özbekistan bir pamuk ülkesidir, bu alanda bir çok memleketi ve bu arada Amerikayı geride bırakmış durumdadır. Pamuk araştırma istasyonunun çalışmaları, bu büyük gelişmede başlıca rolü oynamıştır. Gezdiğimiz fabrikanın büyüklüğü şaşırtıcı idi. Dört vardiya ile durmadan çalışıyordu. İşçiler için modern apartmanlar, konutlar yapılmıştı. Okulları, hastahanesi, kitaplığı, kültür sarayı vardı. Bize orada fabrikanın dokuduğu kumaşlardan küçük armağanlar verdiler.

Bizi Baku'da Taşkent'in sıcağından korkutmuşlardı. Oysa Taşkent korktuğumuz gibi çıkmadı, sıcak olmasına sıcak (sanırım o gün otuz sekiz derece imiş) ama sıkıntı duymuyoruz, sadece güneşte kalmaya gelmiyor. Biz de daha çoğ ağaç altlarında, serin yerlerde duruyoruz gezerken. Taşkentliler de:

— Bu bir şey değil, Semerkant'a gidin de sıcağı orada görün, diyorlar.

Gideceğiz, göreceğiz bakalım.

Taşkent'in mağazaları, dükkânları, lokantaları çok zevkle döşenmiştir. Her yerde görüyorsunuz bunu. İncelik ve sağbeğeni cigara paketlerine kadar sinmiş gibidir. Hele Taşkent seramiği, nefis bir şey! Koca bir tabak getirdim tâ oralardan evime kadar. Taşkentlilerin kılıkları uygar kılıktır, kimi başına «dıbbi» giyiyor. Bu «dıbbi» dedikleri, kadife işlemeli, dilim dilim bir takkedir. Aziz Nesin bir tane alıp başına geçirmek istedi. Sokaklar, caddeler tertemiz, troleybüs işliyor. Taksi var. Şehrin aydınlığı göz kamaştı-

rıcıdır. Bu yüzden olacak, ağaca önem vermişler, ağaç, ağaç, ağaç... Yemyeşil bir şehir.

Yazarlar Birliği'ne gittik, orada Taşkentli yazarlarla tanıştık. Bizden Türk edebiyatının şimdiki durumunu öğrenmek istediler. Yaşar Kemal ile Aziz Nesin, başka başka yanlarını anlattılar Türk edebiyatının. Ben de onlardan Özbek edebiyatının bugünkü durumunu sordum. Genç bir eleştirmeci, hazırlıksız olduğu hâlde, yeni Özbek edebiyatını çok iyi özetledi.

Akşam Taşkent'in meyva bahçelerine yemeğe dâvet edildik. Artık meslekdaşlarımızı tanımış durumdayız. Aramızda bir de siyasetçi var, Özbek Başbakan yardımcısı. Ağaçların altında büyük bir sofra kurulmuştu, bu sofrada, meyva bahçesinde yetiştirdikleri bütün yemişler vardı. Hiç görmediğimiz yemişler yedik şarapla. Sonra ünlü Özbek pilâvı geldi, etli, baharlı pilâv. Meyva bahçesi müdürü, çok dokunaklı sözler söyledi; Türk Özbek dostluğunun ve kardeşliğinin bu bahçe gibi yemişli olması dileğinde bulundu. Şeyhzade:

— Sizin şiirlerinizin tümünü basalım burada, Türkiyenin şiirini Orta Asya kırlarında çınlatalım, dedi.

Şiirler okundu, fıkralar anlatıldı; hava kararmağa yüz tutunca kalktık, vedalaşıp ayrıldık. Ertesi gün erken erken gene uçakla Semerkant'a gideceğiz. Moskova'dan haber gelmiş, Asya Afrika yazarlar toplantısı başlamak üzere imiş, bizi bekliyorlar.

Gece İnturist otelinin bahçesinde oturup çay içtik ve serinledik. Taşkentte geceler serindir. Özbekler de Azerbaycanlılar gibi çaya düşkün. Beyaz ve koyu olmak üzere iki çeşit çayları var. Çay fincanları kupsuzdur, içine yarıdan

aşağı çay konur ve siz bu fincanı sağ elinizin baş ve orta parmakları dışardan, işaret parmağınız içerden olmak üzere üç parmağınızla kıskaçlayıp ağzınıza götürürsünüz.

O akşam çok neşeliydik, meyva bahçesindeki sofrada anlatılan tatlı hikâyeleri anıyor, geçirdiğimiz güzel saatleri yeniden yaşıyorduk.

SEMERKANT

Ertesi sabah, Svetlana'yı Taşkent'te bırakarak uçağa bindik ve Semerkant'a doğru yola çıktık. Taşkent ile Semerkant arasında saat başı uçak var. Yolumuz da bir saat bir şey. Taşkent'in sıcağını gönül boşluğu ile atlatmış durumdayız, Semerkant'ta sadece bir gün kalacağız, akşam Taşkent'e döneceğiz. Bir gün de, ne kadar sıcak olursa olsun, geçer elbet diyoruz.

Semerkant hava alanında bizi Semerkant Yazarlar Birliği Başkanı karşıladı. Artık Özbekçeye alışmışız, çat pat konuşuyoruz. Bir de Rus karı koca var aramızda. Adam ozanmış, karısı da rehber. Kadın Türkçe bildiğini söyledi. Böyle deyince ne sanırsınız ilk önce? Bizim bildiğimiz Türkçeyi bildiğini, değil mi? Belki akılsızca bir sanı ama insan gene de aldanıyor, Kadının bildiği Türkçe Özbek Türkçesi. «Men, sizgin, bizgin» diye başladı konuşmaya, böylece bizim sevincimiz de yarı kaldı.

Tuhaf değil mi, Semerkant bize serin geldi. Önce hava alanının oradaki kahvede oturup dinlendik. Yanımızda, bir peykenin üstüne oturmuş, çay içip konuşan kadınlı erkekli Özbekler... Bizim köy kahvelerimizi andıran bir görünüş. Sonra oradan kalktık, otomobille şehre yollandık. İşte sıcağın ne demek olduğunu orada anladık. Otomobil-

de bile bunaltı çöktü üstümüze. Güzel, şirin bir otele gittik. Orada Semerkant kartları bulup memlekete postaladık. Öğle vakti olmuştu. Otelin lokantasına gittik. Bizim büyük şehirlerimizdeki büyük lokantalar kadar temiz, zevkli bir yer. Duvarlarda Semerkantli ressamların resimleri. Güzel ve özel yemekler yedik. Yemekten sonra odalarımıza çekilerek yattık, dinlendik biraz. Öğleden sora rehber hanım, Yazarlar Birliği başkanı, hep birden şehri gezmeye çıktık.

Doğrusu sıcak, Semerkant'ın tadını çıkarmama biraz engel oldu diyebilirim. Nereyi geziyorsak bir an önce gezmeyi bitirip otomobile atıyorduk kapağı. Orada Aziz fenalık geçirdi nerdeyse, üstünde yün bir gömlek varmış, o sıkmış. Bir dükkânın önünde durup Aziz'e Semerkant ipeklisinden dizlerine kadar gelen bir gömlek aldık.

Bu Semerkant büyüleyici bir şehirdir. Gördüğümüz, gezdiğimiz yerleri kısaca anlatayım size. Önce Timur'un, eşleri ve çocukları için yaptırdığı mezarlığa gittik. Mezarlık dedimse bizim mezarlıklar gibi bir yer gelmesin gözünüzün önüne. Cepheleri mozayikli büyük yapıları ile koca bir mahalleydi burası. Mahalleye uzun ve geniş basamaklı bir merdivenden çıkılıyordu. Her yapının içinde bir ya da bir kaç mezar vardı. Bu mezarların tümünün kimlere ait olduğu bilinmiyor. Dörtgen, beşgen, altıgen yapılar. Pencereleri camsız ve açık elbette. İçerleri serin ve yüksek tavanlı. Mezarlar oymalı, işlemeli, duvarlar da öyle. Burada bir zamanlar büyük bir uygarlık kurulmuş olduğunu anlıyorsunuz. Yapıların kiminde daha sonraki mimarlık uslûpları kullanılarak eklenmiş hayatlar var. Bunlardaki tahta oymacılık

pek incelmiştir. Bu merdivenlerden Timur'un aksayarak çıktığını düşünmek kişiye ürpertici bir tarih tadı veriyor.

Oradan gene Timur'un yaptırdığı yıkık büyük camiye gidiyoruz. Bu cami o kadar büyük tutulmuş ve Timur onun çabuk bitmesi için o kadar sıkı buyruklar vermiş ki, hakanın buyruğuna karşı duramayan ya da dalkavukluk için onun her dediğine «Olur efendim yaparız!» diyen mimarlar işi çürük tutmuşlar, cami yirmi yirmibeş yıl içinde çökmüş.

Üç medrese ise şaşkınlık verici bir şeydi. Bir dörtgen alana bakan bu yapıların içi dışı mozaik işlemelidir. Her öğrenciye bir oda verilirmiş burada, zengin olan öğrenciler uşakları ile gelirlermiş okumağa, uşaklar için de, zengin öğrencilerin odalarının altında odalar yapılmış. Efendilerini çalıştırırlarken onlar da öğrenirler, yetişirlermiş.

Oradan önce Uluğ bey rasathanesine, sonra da Timur'un mezarına gittik. Uluğ bey rasathanesi neden sonra kazılarla ortaya çıkarılmış. Yerin dibine doğru kuyu gibi uzayan, eğri taş bir kızak var rasathanenin içinde; bu kızaktan, yıldızların hareketlerini ölçen bir makine inip çıkarmış. Yıl, Fatih'in İstanbul'u aldığı yıllar. Uluğ beyin bu bilimsel çalışmalarını çekemiyen softalar ona bir komplo hazırlamışlar, oğlunu da elde ederek Uluğ beyi öldürmüşler. Ondan sonra buradaki bilim merkezi sönmüş.

Özbekler, Uluğ beyin mezarını açmışlar, onun kemiklerini incelemişler ve zavallı adamın başı vurularak öldürüldüğünü ense kemiklerinin kırık olmasından anlamışlar. Gene bunun gibi, Timur'un da mezarı açılmış ve aksak olduğu, bir ayağının kısalığından anlaşılmıştır.

Timur'un türbesi bir gökçe yapıttır, tâ uzaklardan insanın gözünü alıyor ve hayranlık uyandırıyor. Burada yal-

nız Timur değil, Uluğ bey ve başka torunları da yatıyor Timur'un.

Sovyetler Birliği'nin belki de en zengin kolhozlarından biri buradadır. Semerkant pamuk kolhozudur bu. Şehir halkının büyük bir çoğunluğu bu kolhozun işçileridir ve zenginlik onların kılıklarından bile ilk görüşte anlaşılır. Pamuk kolhozunun işçileri en pahalı cins ipekli kumaşlardan giysiler giyerler. Şehrin büyük bir stadyomu var. Tiyatrosu yeni ve büyük bir yapıdır. Bu tiyatroda Semerkantli yazarların oyunları oynanır. Biz orada iken, Yazarlar Birliği Başkanının bir oyunu oynanmakta idi. Repertuvarlarında yabancı ünlü yapıtlar ve klâsiklere de yer veriyorlar. Yazarlar Birliği Başkanından aldığım bilgiye göre, bir oyunun yıllarca oynandığı oluyormuş. Bölgede okuma yazma bilmeyen kalmamıştır. Büyük sayılarda basılan kitaplar üç dört ay gibi kısa bir süre içinde tükeniyormuş.

Yüzyıllarca büyük bir gerilik içinde bırakılmış bu Orta Asya kasabasındaki gelişme düzeni insanı hayran bırakıyor.

Yazık ki, Semerkant'ta doya doya kalamadık. Akşama doğru hava alanına geldik. Orada, Semerkant ve Taşkent vadisini ilâçlayan küçük uçakların gidip geldiklerini gördük. Sonra kendi uçağımıza atlayıp gene Taşkent'in yolunu tuttuk.

GENE MOSKOVA:

Taşkent'ten Moskova'ya gidecek uçağın kalkmasına üç saat var. Taşkent hava alanı istasyonunun yemek salonuna girdik. Az sonra, hemen bütün Taşkentli yazarlar ve ozanlar da geldiler oraya. Soframız büyüdü, şaraplar, kon-

yaklar geldi. Söylevler, şerefe içmeler, sohbet başladı. Taşkent Yazarlar Birliği Başkanı, kuduz olması muhtemel bir köpek bacağını ısırdığı için içki içmiyor, bize su ile katılıyor ve diyor ki:

— Üç ay sonra benim içki yasağı bitecek, o zaman sizi Taşkent'te beklerim, karşılıklı doya doya içeriz.

Ben de diyorum ki:

— O zamana kadar bizi de bir köpek ısırmazsa geliriz.

Yazarlar, ozanlar bizlere kitaplarını imzalayıp veriyorlar. Kucağımız kitap doluyor. Şeyhzade'nin tatlı fıkraları yorgunluğumuzu unutturmuştur. İki üç günlük ahbaplıktan sonra kardeş gibi bağlandığımız Taşkentli yazarlardan üzüntü ile ayrılıyoruz.

Uçağımız Moskova'ya beş saat sonra varacak. Hava karardı. Taşkent hava alanından ayrılıyoruz. Benim yerim pencerenin yanında. Hiç de uykum yok. Gözlerim iyi görmediği için o ışıkta kitap da okuyamam. Pencereden dışarı bakıyorum. Alaca karanlık. Biraz sonra zifiri gece kaplayacak gökyüzünü ve ben artık pencereden de yardım göremiyeceğim diye düşünüyorum. Ama saatler geçiyor, gökyüzü hep aydınlık, hep aydınlık. Kuzey gecesi bu, daha iyi anlıyorum.

Moskova'ya geldiğimizde saatlerimizi geri alacağız, böylece beş saatlik yolumuz üç saate inmiş olacak. O zaman Azerbaycanlı ozan Resul Rıza'yı ansıyorum. Sovyetler ülkesindeki saat farkı üzerinde konuşurken Resul Rıza demişti ki bana:

— Ben savaşta ta Orta Avrupaya kadar gittim asker olduğum için. Ama bir gün bile saatimin ayarını değiştirmedim.

— Ya ne yaptınız?

— Aklımdan saat farkını bulur ona göre davranırdım. Hangisi daha güçtür dersiniz?

Bu saat farkı denilen şeyin ne olduğunu Moskova'dan ayrıldıktan sonra daha iyi anladım. Uçağımız Moskova'dan sabah sekizde kalkmıştı ve bize kahvaltı vermişlerdi. İki saat sonra Kopenhag'a geldik, orada yeni bir uçağa bindik, bir daha kahvaltı getirdiler. Çünkü saat gene sekizdi. Böylece ileriye doğru gitseniz, kahvaltıdan öğle yemeğine sıra gelmez.

Moskova hava alanında bizi Vera karşıladı, yeni otelimizde yerlerimizi ayırtmış. Ertesi gün konferans başlıyormuş. Otomobil bulmak için biraz bekledik orada. Sonra ikinci kez tuttuk Moskova'nın yolunu.

«ASYA - AFRİKA YAZARLARI» TOPLANTISI

Bu toplantının konusu «hikâye» idi ve toplantıya Asyalı, Afrikalı hikâyeciler çağırılmıştı. Moskova Yazarlar Birliğini ilk ziyaretimizde, Moskovalı mesekdaşlara, hikâyeci olmadığımı, bu bakımdan toplantıya katılmakta yetkim bulunmadığını söylemiştim. Onlar da «Aylâklar» adlı romanımdan söz ederek katılmamı ve katılmakla yetinmeyip konuşmamı rica ettiler.

İkinci kez Moskova'ya gelişimizin ertesi akşam, Moskova Yazarlar Birliği, toplantıya gelen delegeler şerefine bir parti düzenledi. Biz partinin verildiği salona girdiğimizde, bütün delegeler L biçimindeki masanın çevresinde yiyip içmekte idiler. Ulusal giysileriyle Afrikalılar, Hintliler, Güney Asya adalıları göz alıyordu. Moskovalı meslekdaşlar bizleri görünce yanımıza geldiler, birlikte başka bir masaya

oturduk, büyük masadan içkiler, mezeler taşındı... Hikâyeci Lenç, romancı Nikulin, benim şiirlerimi Ruscaya çevirip güzel bir kitapta bastıran Fiş, Yazarlar Birliği İkinci Başkanı, çevirmen Aleksandrof bizimleydiler. Fiş ile ilk orada tanıştım. Eski bir dost gibi geldi, koluma girdi:

— Ben Fiş.. dedi.

Moskovada en son basılan bu kitabımda, Fiş'in bir inceleme yazısından başka, ünlü ozan Kirsanov'un da bir önsözü vardı. Bu Kirsanov, Mayakovsky'nin arkadaşı imiş. Hoşbeşten sonra Fiş'e Kirsanov'u tanımak istediğimi söyledim. Ama öğrendim ki, zavallı adam o günlerde ağzından çok önemli bir ameliyat geçirmiş, yatıyormuş ve konuşamıyormuş.. Benim için yazdığı kanatlı sözlere teşekür edemediğim için üzgünüm.

Oradan ayrılırken Fiş'i, Babayef'i Aleksandrof'u kaldığımız otele davet ettim, konuşmalarımızı bizim odada sürdürecektik. Otelin kat servisinden votka, havyar, tereyağ istedik. Yaşar Kemal, ertesi gün toplantıda okumak üzere uzun bir konuşma hazırlamıştı. Biz yiyip içerken Babayef onun konuşmasını Ruscaya çevirmekle uğraştı. Rus meslekdaşlarla konuşurken, kendimi Türkiye'deki yazar arkadaşlarla birarada duyuyordum. Her konuyu ele alıyorduk, hiç yabancılık çekmiyorduk.

Ertesi gün konferans saat onda açıldı. Konuşmalar İngilizceye ve Fransızcaya çevriliyordu, çeviriler kulaklıklardan dinleniyordu. Ben üç günlük toplantının ilk iki gününde bulunabildim ancak, üçüncü günü Moskova'dan ayrıldım. Konferansın bende bıraktığı izlenimi söyliyeyim: Hikâye konusu üzerinde özgün incelemelere gidilmedi, delegeler kendi edebiyatları ve özellikle hikâyeleri üstüne bil-

gi verdiler. Bu bilgiler gerçekten ilginçti. Edebiyatlarını bilmediğimiz bir takım Asya, Afrika ülkelerinin yazarlarını merakla, dikkatle dinledim. Anlatılanları başka bir yazımda ele almak istiyorum. Burada şunu söylemekle yetineyim, konferansta daha çok Türk edebiyatı üzerinde duruldu. Rus hikâyecisi Lenç, Türk mizah hikâyeciliğini ele aldı ve genellikle Aziz Nesin üzerinde durdu. Nikulin de öyle, o da Türk edebiyatını anlattı, tanıdığı Türk yazarlarını ve bu arada Yaşar Kemal'i inceledi. Fiş Türk şiirinden söz açtı, çoğunu Rusçaya çevirdiği için yakından tanımış olduğu benim şiirlerim üzerinde durdu. Bu konuşmalalara Yaşar Kemal'in, Aziz Nesin'in ve benim konuşmalarımızı da katarsak, ilk iki gün daha çok Türk edebiyatı üzerinde durulmuş olduğu ortaya çıkar. Aziz Nesin, yazarla devlet ilişkisi üzerinde durdu (Konuşması Akşam gazetesinde yayınlamıştır.) Yaşar Kemal, uzun hazırlayıp sonradan kısalttığı konuşmasında, yazarın doğa karşısındaki durumunu inceledi ve kendi yaşantısından örnekler verdi. Ben, bugün Türk yazarları arasında geçen fakat dünyanın büyük bir parçasını da kaplayan bir takım tartışmalar üzerinde duracağımı söyliyerek başladım konuşmama. Yazmamıştım, notlar almıştım yalnızca. Sözlerimi Babayef Rusçaya çeviriyordu. Dar anlamdaki realizmin çıkmazı üzerinde durdum; özetle, «Avrupanın eskilerini giymekten hoşlanmadığımı» söyledim ve yonutçu Albertonun iki hikâyesini anlattım: Bu ünlü İspanyol yonutçusu Moskova'da uzun yıllar kalmış ve orada ölmüştür. Yonutlarının resimleriyle basılmış bir kitabı Moskovada görmüştüm; Picasso bir önsöz yazmıştı bu kitaba ve dostu olan yonutçunun iki hikâyesini anlatıyordu. Biri şu... Bir gün Alberto ile Picasso bir

arkadaşlarının evine gitmişler, Allberto içeri girer girmez duvara sıkı bir tekme atmış, bu tekmenin şiddetine dayanamıyan kağıt kaplı duvar yıkılıvermiş, bunun üzerine yonutçu, «Tekmeye dayanamıyan sanat yapıtı yıkılır» demiş. İkincisi de, Alberto bir müzeye gitmiş, orada ünlü bir kopyeci bir başyapıtın kopyesini çıkarıyormuş. Alberto, kopyecinin kulağına eğilmiş, «Duvardaki resimde 9 kuş var oysa sizin kopyenizde 10 kuş..» demiş, der demez kopyecinin aklı başından gitmiş, saymış resimdeki kuşları, meğer aradaki fark bir değil, iki imiş. Bunun üzerine kopyeci çekmiş tabancasını, vurmuş kendini.

Yıllar önce bir kadın Sovyet eleştirmecisinin yazdığı bir yazıyı da andım orada. Bu sanat eleştirmeni kadın, işçilerin çalışmalarını kopye eden ressamlar için, «işçiler bir değer yaratmaktadırlar, oysa bu ressamlar kendi alanlarında değer yaratacaklarına, değer yaratanlardan geçinmektedirler.» diyor.

Toplantı salonunun bitişiğindeki salonda Şolohof'un doğum yıldönümü dolayısiyle bir sergi açılmıştı. Tanınmış romancının kitapları ve resimleriyle donatılan bu sergi, büyük romancılarına Rusların ne denli önem verdiklerini çok iyi gösteriyordu. Rusyada bir sanatçı, hele tanınmış bir sanatçı nerdeyse yarı tanrı saygısı görür. Şolohof'u Moskovaya davet için (çünkü romancı çoğu zamanını köyünde geçirir) eski Başbakan Hruşçof tâ onun köyüne kadar gitmiş, üç gece konuğu olmuş onun. Başka bir hikâye: Babayef bir gece geç saatlerde otomobili ile evine giderken yolda biri elini kaldırmış, o da durdurmuş arabasını, yanına almış bu yolcuyu.. Otomobilin içi karanlıkmış, «kim olduğunu iyi görememiştim» diyor Babayef. Yanındaki adam bir yerde ineceğini söylemiş, inmiş ve şu sözleri söylemiş:

— Götürdüğünüz adamın Voznesenskiy olduğnnu unutmayın!

Genç ozan Voznesenskiy'dir bu, yardımını gördüğü kimseye şeref bağışladığını düşünecek kadar önemli buluyor kendini. Onda bu bilinci uyandıran, toplumun san'atçıya verdiği değerdir. Bizim Orhan Veliyi hastahanede tanımamışlardı da, bir sıranın üzerine yatırmışlardı, sarhoş muamelesi görerek öldü, «Taşıdığınız adamın Orhan Veli olduğunu...» diye konuşmak aklının ucundan geçmezdi.

O günlerde Aleksandrofla benim Moskova'da son basılan kitabımdan bir kaç tane almak üzere büyücek bir kitapçıya gittik. «Büyücek» dedimse, bizim Beyoğlundaki koca mağazalar gibi bir şeydi. Ama Aleksandrof bana:

—Bunun çok daha büyükleri vardır, demişti.

Beş altı katlı bir yapıydı, kitaplar çeşitlerine göre bu katlara bölünmüştü, her katta da ayrı bir bölümleme yapılmıştı. Biz, benim kitap için ikinci katın birinci bölümüne gitik. Daha Aleksandrof kitabın adını söyler söylemez, satıcı kız:

— Son kitabı demin sattım, dedi.

Bu konuşmayı duyan bölüm şefi (Çinliye benziyordu), yerinden kalktı, yanımıza geldi, Aleksandrof'a:

— Sanırım ozanı burada, dedi.

Ve sonra depoya gidip benim için kitap arayacağını söyledi. Biz orada beklerken çevremizde küçük bir kalabalık toplandı. Az sonra, Çinliye benzeyen bölüm şefi elinde kitaplarla göründü. Teşekkür ettim. O sırada benimle tanışmak isteyenler oldu sanıyorum, fakat Aleksandrof hiç birine yüz vermedi.

Afrika - Asya yazarları konferansında, koridorda Türkçe bilen biri yanıma geldi:

— Ben Türk dilleri Enstitüsü öğrencisiyim, bu yıl bitiriyorum Enstitüyü, doktora tezim Garip ozanlarıdır, dedi.

Adı, Çörekçan Haçatur Abraham, Üç Garipçi ozanın bütün kitaplarını, bütün şiirlerini ve bütün yazılarını toplamış; tezini tamamlamış artık; bu incelemenin kimi parçalarını da yayınlamış, bana benimle ilgili olan bölümü (bir ayrı basımdı bu bölüm) verdi, imzaladı. Uzun boylu konuşmaya vaktim olmadığı için üzgündü. Onun gibi, Fiş'le de (sözümüz olduğu halde) buluşamadık son gece. Ben bir tiyatroya davetliydim, geri bırakamazdım. Oysa Fiş'in hazırlamak istediği yeni kitaplar üstüne benimle konuşmak istedikleri vardı. Kendisine burada özür diliyorum.

Gece gittiğimiz tiyatro Mayakovskiy tiyatrosuydu, Nazım Hikmet'in «Demoklesin kılıcı» adlı bir oyunu oynanıyordu. Kaçıncı yılı imiş unuttum. Salon hınca hınç doluydu, hiç boş yer yoktu, oyun ilgi ile seyredildi. Kimi konuşmaları çeviri yolu ile izlediğimiz için piyesi kaba taslak anlıyabildik ancak, bu bakımdan oyunun başarı düzeyi üstüne bir kanı edinemedim. Yeni evli bir karı koca var, bunlar adamın bir arkadaşından gelen bir mektubu okuyorlar, oyun bu mektupta yazılanları canlandırıyor, sahne ikiye bölünmüştür. Mektubu yazan, bütün hayatını anlattıktan sonra, uçağı ile havalanıp şehrin üstüne bir atom bombası bırakacağını söylüyor. Genç karı koca o saati korku içinde bekliyorlar. Gerçekten de bir uçak sesi duyuluyor o saatte, korkulu saniyelerden sonra uzaklaşıyor bu ses. Kurtulmuşlardır. Bir az sonra da mektubu yazan içeri giriyor. Geçir-

diği krizi anlatıyor. Üç kişi, atom bombasına karşı savaş gereği üzerinde birleşiyorlar. Oynanış, genel olarak sade, giderek bir az da hareketsiz. Bunun bir tarz olduğunu söylediler. Ama baş rolü oynayan patetikti.

MOSKOVADA FIKRALAR

Moskovalılar siyaset üzerine fıkralar uydurmaktan pek hoşlanıyorlar. Güzel bir uygarlık ve kendine güven örneği olarak da bu fıkralarda kendi yönetimleri ve tanınmış Sovyet Devlet adamları ile alay ediyorlar. Bunlardan bir kaçını yazayıın:

Leonid İliç Brejnef (bilindiği gibi İliç, Lenin'in küçük adıdır) parti sekreteri olduğu günlerde, partinin ileri gelenleri yanına gitmişler:

— Stalin'e büyük önder, Hruşçef'e büyük yoldaş diyorduk, size ne diyelim? diye sormuşlar.

Brejnef boynunu bükmüş:

— İliç deyin sadece, olsun gitsin, demiş.

İki kişi konuşuyorlar:

— Bu yıl paraşütle yüksekten atlama rekorunu kim kırdı?

— Bilmiyecek ne var, Hruşçef.

Bir zamanlar Moskovayaa giren büyük caddelerden birine «Tereyağı üretiminde, Amerika Birleşik Devletlerini geçeceğiz» diye bir levha asmışlar. Bu levhanın asıldığı yerden bilmem kaç metre aşağıda da şöyle bir trafik levhası varmış: «Yol vermezse geçmiye kalkma!»

SON

Sovyetler Birliği yolculuğunun bende bıraktığı genel izlenimi özetliyeyim:

Gelişmesini savaştan başka bir gücün yavaşlatamıyacağı, emeğe ve barışa inanmış zengin bir toplum gördüm. Orada dünyanın başka zengin memleketindeki benzerleriyle boy ölçüşen kuruluşların ayırıcı niteliği, yalnızca halkın yararına yönelmiş olmalarıydı, bu amaca yönelmemiş bir girişime rastlamadım.

Sovyetler Birliğinde oturan insanların Türkler için dostluk duyguları beslediklerini gördüm. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliğine ilk giden Türk yazarları bizlerdik. Bu yolculuğun Türk — Sovyet dostluğunu canlandırmakta uğurlu olmasını dilerim.

BULGARISTAN

25 Mayıs - 28 Mayıs 1964 tarihleri arasında Sofya'da ilk olarak bir Balkan Yazarlar Konferansı toplandı. Bu konferansa Arnavutluk, Bulgaristan, Rumanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan yazarlarını temsil eden heyetler katıldı. Toplantının amacı Balkan yazarları arasında tanışıklık ve sürekli ilişki kurulması idi Nitekim konferans sonunda alınan kararlardan biri, bir Balkan Edebiyatçılar Birliği kurulmasını öngörüyordu. Bundan başka karşılıklı çeviri işine hız vermek ve bu işi düzenli olarak yönetmek de alınan kararlar arasında idi.

Türk Edebiyatçılar Birliği Yönetim Kurulu, beni de Sofya'ya gidecek heyete seçmişti. Eşimle birlikte Sofya'ya gittim.

Size önce bu konferans üstüne bilgi verecek, sonra da Bulgaristan içinde yaptığım gezinin hikâyesini anlatacağım.

SOFYA KONFERANSININ TOPLANTI ZAMANI VE YERİ

Bulgar hükûmeti Balkan yazarlarını ilk olarak biraraya getiren bu toplantı için, Bulgar kırallarının av köşkü olan ve Sofya'ya on beş kilometre uzaklıkta bulunan Vranya sarayını Bulgar edebiyatçılar birliği'ne vermişti. Vranya sarayının yukarı katlarında delegelerin yatak odaları, birinci katta da büyük toplantı salonu, komitelerin toplantı odaları, çevirmenlerin çalışma yerleri ve yemek salonu vardı. Vranya'-

nın gerçekten sanatla düzenlenmiş, yeşil çayırlar ve sık korulalarla bezeli büyük bahçesi, delegeler için güzel bir dinlenme ve dolaşma yeri oldu. Bizden önce burada, Sovyetler Birliği Başbakanı Hruşçev ile Cezayir Başbakanı Ben Bellâ'nın kaldığını söylediler.

Hazırlık toplantısı

Bütün heyetlerden birer ya da ikişer delegenin katıldığı, 25 Mayıs sabahı yapılan hazırlık toplantısında, konferans programının ve günlük programların yayınlanması, bir sekreterlik, bir de redaksiyon komitesinin seçilmesi ve kurulması, okunacak raporların Fransızca ve Bulgarca'ya çevrilerek bütün delegelere dağıtılması, açış söylevinin Bulgar yazarlar birliği başkanı Dimitre Dimov, karşılığının da Yunan heyetinden Leon Koukoulas tarafından verilmesi kararlaştırılmıştı.

Delegeler raporlarını kendi dillerinden okuyacaklar ve bu raporlar, toplantı salonunun bitişiğinde yerleşmiş olan çevirmenler tarafından öteki Balkan dillerine ve Fransızca'ya çevrilecekti. Delegeler, dinleme cihazlarını ve önlerindeki fişleri kullanarak, kürsüde konuşanı istedikleri dilde dinliyebileceklerdi. Bu çeviri işi, ufak bir iki aksaklık bir yana bırakılacak olursa, uluslararası bir konferansa lâyık bir biçimde başarı ile yürütüldü.

Çalışmaların başlaması ve Bulgar heyetinin raporu:

Öğleden önceki açılış toplantısında, Bulgar yazarlar birliği başkanı Dimitre Dimov, açış söylevini verdi ve bütün delegeleri teker teker tanıttı; öğleden sonra da Bulgar heyetinin raporunu okudu.

Bulgar yazarlar birliği başkanı, 21 büyük sayfa tutan raporuna, doğrudan doğruya humanizma konusu ile girdi ve bu açıdan Bulgar edebiyatının gelişimini anlattı. Bay Dimov'-un söylevinin özü şu noktada toplanıyordu: Humanizma kavramını sadece bir edebiyat ve sanat sorunu olarak değil, çağımızın toplumsal, ekonomik, ahlâksal ve politik büyük sorunlarını içine alan bir insan sorunu olarak görmeliyiz; böyle davrandığımızda da humanizma uğrunda bir şeyler yapmamız gerekir. Bay Dimov, ortaya attığı bu yeni humanizmaya «aktif humanizma» adını koydu. «Aktif humanizma», İtalyan Rönesansı'nın ve Fransız devrimi'nin ilke ve kavramları ile çatışmıyor, tersine olarak, onları daha da geliştiriyordu. Bay Dimitre Dimov, bu açıdan yeni Bulgar edebiyatının özelliklerini saydı, bu edebiyatın barışçı, devrimci, demokratik, realist olduğunu söyledi, fakat ayrıca «sosyalist realizm», «devrimci romantizm» terimlerine değinmedi.

Başkan'ın, sözleri arasında, Bulgar yazarlarının Atina'-ya kolayca gidemediklerini, Yunan ozanı Varnalis'in de doğduğu yere, yâni Varna'ya gelemediğini, şaka kılıklı ortaya atması, Yunanlı sanatçıları önce darılttı; onlara göre, Varnalis istediği yere gidebilirdi, ona kimse engel olmazdı, nitekim üç kez Moskova'ya gitmişti ama hastaydı şimdi. Bay Dimov bunun üzerine Yunan heyetinden özür diledi.

Bütün konferans boyunca tatsızlık diye gösterilebilecek bir bu olay oldu, bir de Arnavutlarla Yugoslavlar arasındaki çatışma. Ama ikincisini bir anlayış ve düşünce çatışması diye anmak gerekecek. Yerinde göreceğiz.

Arnavut heyetinin raporu:

Arnavut delegesi Fatmir Gheata'nın konuşmasında en

belirgin temalar şunlardı: Yeni Arnavut edebiyatı, kurtuluş savaşları içinde doğmuştur, bir savaş edebiyatıdır, yoksulluğu yerer, özgürlük özlemini dile getirir ve «sosyalist realizm», «devrimci romantizm» temelleri üzerine kuruludur. Yeni Arnavut şiirinde, romanında, piyesinde, yeni bir «kahraman» tipi canlandırılır, bu tip «toplumsal bilinci olan bir kahraman» tipidir. Yeni humanizma, eski humanizmanın taban tabana karşıtıdır. Barış için gerekirse savaşılmalıdır.

Rumen Heyetinin raporu:

Bay Ovidiu Krohmalnicianu'nun okuduğu raporda en ilginç olan yan, bu raporda humanizma konusuna Rumen halkının verdiği basit anlamlarla girilmesiydi. Rumen delegesi, bu geleneksel inançlardan edebiyatlara, sanatlara ve politik, toplumsal durumlara pek uyumlu ve akışlı olarak geçmesini bildi. Bunun gibi, Bay Krohmalnicianu'nun, Balkan edebiyatlarının ortak özelliklerini dile getirmesi de gerçekten ilginçti. Rumen delegesi, Bulgar delegesinin «Aktif humanizma» deyimine benzer bir deyim de kullandı, «Sosyalist humanizma» dedi ve sanımca Bay Dimov'a göre daha açık - seçik davrandı. Her ikisi de ahlâksal ögelerin yeniden canlılığa kavuşturulması üzerinde durmuşlardı. Fakat Rumen delegesi kapitalist löpçülüğe dayanan insan ilişkileri içindeki humanizma ile yeni humanizmanın çatışma halinde olduğunu da belirtti ki, bu belirtiş ile Arnavut delegesinin anlatımına yaklaşmış oldu; ancak onunki kadar sivri olmadı bu anlatım, bol örnekler ve tatlı sözler içinde yumuşadı.

Yugoslav Heyetinin raporu:

Yugoslav heyeti temsilcileri çeşitli bölgelerden geldik-

leri için konferansa ayrı ayrı bildiriler sundular. Biz bunlardan genç romancı Dobritza Tchossitch'in okuduğu rapor üzerinde duracağız. Bu rapor, Balkanlı sosyalist memleketler arasında, edebiyat ve sanat anlayışları bakımından ayrılıklar bulunduğunu göstermesi açısından ilginç olmakla kalmıyor, bundan ayrı olarak, kalıplaşmağa yatkın edebiyat ve sanat akımlarının sert bir eleştirisini de getiriyordu. Onca, çağımızda kültürün insanî bağlardan kopması, ideololjik faydacılığa ve kâr hırsına dayanıyordu ki, ikisinin de kaynağı bencillikti. Tchossitch, sadece burjuva dar kafalılığına çatmakla kalmadı; Stalinci ve uydurma-devrimci diye adlandırdığı yeni bir dogmatizmi de yerdi. Dogmacı sosyalizmin edebiyat ve sanat özelliklerini sıralarken bu özelliklerin, «olumlu», «iyi», «sağlam», 'iyimser,' 'aydınlık', 'bizden' gibi sıfatlarla anlatıldığını söyledi ve bunların boş olduğunu açıkladı. Ayrıca insanı idealize etmenin yersizliği üzerinde de durdu, «İnsan aynı zamanda, hasta, karamsar ve tehlikelidir de...» dedi. Toplumsal, ekonomik koşulların düzelmesi ile bu kötülüklerin git gide azalabileceğini söylerken de, sanımca Sartre'a yaklaşıyordu. Tchossitch, bununla da yetinmedi, Kızıl Çin'de insanlık için yeni bir tehlikenin hazırlandığını söyledi ve bununla da Arnavut delegesinin, bir az sonra anlatacağım, protestosu ile karşılaştı.

Kısaca özetlediğim bu raporlarında sosyalist memleketler edebiyatçıları, belirdi ki, memleketlerinin politik gidişlerine uygun bir dil kullanmışlardır. Bununla, Türk ve Yunan heyetlerinin, kendi devletlerinin politikalarını hiçe sayarak konuştuklarını söylemek istemiyorum. Biz Türkler, sosyalist olmıyan bir memleketten Sofya'ya gelmiştik; bundan ötürü de, sosyalist humanizma konusu üzerinde olum-

lu ya da olumsuz görüşler ileri sürmekte «temsilci olarak» yetkisizdik. Kişisel kanılarımızı ise, özel konuşmalar sırasında elverdikçe açıkladık. Türk heyetinin raporunda, doğrudan doğruya humanizma konusu üzerine görüşler ve tahliller yoktu; humanizma'nın doğuşunu anlatmak sadece öğretici olacağı için yersiz kaçacaktı, ama Türk edebiyatının gelişimi anlatılırken, çağdaş humanizmanın bu edebiyat üzerindeki etkisi ve uygulanış biçimi kendiliğinden ortaya çıkıyordu sanıyorum. Yunan heyetinin raporu da başka bir yoldan aynı niteliği gösteriyordu.

Yunan heyetinin raporu:

Bay Dimitrios Fotiadis'in okuduğu rapor, ne düpedüz humanizma üstüne, ne de Yunan edebiyatı üstüne idi. İnce ve duygulu bir uslûpla kaleme alınmış olan bu rapor, edebiyat ve sanat üzerine bir deneme niteliği taşıyordu. Ama bu deneme içinde sanatçının kişiliği, yurtseverliği ve insan severliği, birbirlerini tamamlıyan ögeler olarak tanımlanıyor ve kahramanlık, baş kaldırma, ölümü göze alma niteliklerine değin geliştiriliyordu. Böylece Bay Fotiadis'in raporunda humanizma, kavram olarak değil, canlı olarak ele alınıyor, savlardan, tanımlamalardan çok, nitelemelere, açıklamalara, duygulara dayatılıyordu.

Bir tartışma:

Yeniden söz alan Arnavut delegesi Fatmir Gheata, Yugoslav delegesi Tchossitch'in sözlerine sert sözlerle karşılık verdi; Çin'e ve dar kafalı dogmacılığa çatılmasını protesto etti, realizm sosyalist ve devrimci romantizm ilkelerini yeniden ve bu sefer daha keskin olarak savundu ve

alkışlanmadan kürsüden indi. Yugoslavlar ona cevap vermediler.

Son:

Konferansın çalışmaları, 28 Mayıs günü öğleden sonra, redaksiyon komitesinin kaleme aldığı bildirinin okunması ile sona erdi. Bu bildiri ayakta ve alkışlarla dinlendi. Her memleketten ikişer delegenin katıldığı redaksiyon komitesine beni başkan seçmişlerdi. Bu sıfatla hazırladığım raporun komitedeki ilk okunuşunda tartışmaları ben yönettim. Tartışma dedimse, taslaktaki bir sözcüğe Arnavut delegesi Dylan Şaplo karşı çıktı. O sözcük «tolerans» sözcüğü idi. Bay Şaplo, dedi ki, «Cinayete de mi tolerans göstereceğiz?» Bunun üzerine Yunanlı delege, o sözcüğün yerine «karşılıklı düşüncelere saygı» deyiminin kullanılmasını teklif etti, bu teklif kabul edildi ve böylece de o küçük tartışma sona ermiş oldu. Gerçekte bizim tolerans dediğimiz de «karşılıklı düşüncelere saygı» dan başka bir şey değildi.

Konuşmalardan çıkan genel sonuçlar:

Sofya konferansı, bir takım Balkan edebiyatçılarının tanışmalarına ve birbirlerinin edebiyatları üzerine genel bilgiler edinmelerine yaradı. Sekretarya komitesinin bir Balkan Edebiyatçılar Birliği kurulması ve Balkan memleketleri arasında karşılıklı çeviri işine hız verilmesi hakkındaki teklifleri karara bağlandı. (Sosyalist memleketlerde yayın işlerini devlet yürüttüğü için bu kararlar oralarda kolayca uygulanabilir, fakat Yunanistan'da ve Türkye'de bir takım güçlükler çıkar).

Humanizmayı sosyalist dünya görüşü açısından ele alan ve yararlı kılınağa çalışan sosyalist memleketler delegeleri arasında bir takım görüş ayrılıkları olduğu dikkati çekti. Bu görüş ayrılıkları, o memleketlerin politik yönlerine ve davranışlarına uygun olarak ortaya çıkıyordu.

Çalışmalar bittikten sonra, heyetler, ayrı ayrı Bulgaristan gezisine çıktılar.

Toplantı dışı konuşmalar:

Delegeler, sabah, öğle, akşam yemeklerinde aynı salonda toplanıyor ve yiyip içerken birbirleriyle konuşuyorlardı. Bu durum, Sofya konferansının daha canlı ve daha yararlı olmasını sağladı. Gerek Vranya'da, gerek Bulgaristan gezisi sırasında çeşitli şehirlerin eğlence yerlerinde, delegeler edebiyat ve sanat üzerine özel konuşmalarda bulundular, dostluklar kurdular, birbirlerini memleketlerine davet ettiler. Bu konuşmalardan edindiğim izlenimlerin bir takımını kısaca belirtmek isterim.

Kürsüde sert Arnavut delegeleri, özel konuşmalar sırasında çok tatlı insanlar olarak ortaya çıkıyorlardı. Türk edebiyatından kendi dillerine bazı çeviriler yapılmıştı, bu bakımdan bazı Türk edebiyatçılarını tanıyorlardı. Tek tük de Türkçe biliyorlardı. Bizlerle dostluk kurdular.

Yugoslav heyeti, bizimle tanışmak için, beraberce bir gezinti yapmamızı teklif etmişti; Sofya'nın üstündeki Vitoşa dağına beraberce çıktık. Oradaki konuşmalarımız sırasında genç romancı Tchossitch bana, Balkan edebiyatçılarının kendilerine özgü bir edebiyat ve sanat yaratmalarının boş olduğunu, bir çağdaş sanat bulunduğunu, bu sanat içinde kendimizi göstermemiz ve kabul ettirmemiz gerek-

tiğini, bunun için de tek dayanağın kişilik olduğunu söyledi: «Her şeyin başı imzadır» dedi.

Burgaz'da, bir gece kulübündeki uzun konuşmamız sırasında da Rumen delegelerinden Bay Balan, batıda tanınmadan Balkan yazar ve sanatçıları için dünyaca üne kavuşmanın ve kendilerini tanıtmanın olanağı bulunmadığını söyledi. (Ad vermiyordu, ama Panait İstrati, Tristan Tzara, Brancusi böyleydi).

Çeşitli siyasal eğilimlerde bulunan Yunan delegelerinin batı kültürüne bağlı oldukları ve o kültürden çokça yararlandıkları ilk bakışta anlaşılıyordu. İçlerinde sol eğilimli olanlar vardı, Türk delegelere karşı yakınlık ve sevgi gösterdiler.

Bulgarların belki de en iyi ozanları ve en iyi eleştirmenleri ile konuştum ve onlarda, sanat ve edebiyat sorunları konusunda büyük bir açık fikirlilik bulunduğunu gördüm. Yaratıcılık alanında Batı'yı hizalamak için bütün kapıları açmak ve büyük bir çaba göstermek eğilimindeydiler.

Genel olarak bütün delegelerle dostça ve meslekdaşça konuştuk; aramızda aşılamaz anlaşmazlıklar olmadı.

Türkçe hâlâ Balkanların geçerli bir dilidir. Hikâyeyi sofrada bizim yanımızda anlattılar; bir Yugoslav'a, «Sizin dilinizde Türkçe sözcük var mı?» diye sormuşlar, Yugoslav Türkçe, «Yok be birader.» demiş.

Türk yazarlarından Nazım Hikmet'i, Aziz Nesin'i, Yaşar Kemal'i, Orhan Kemal'i en çok tanıyorlar.

TÜRK HEYETİ ADINA OKUDUĞUM, HEYETÇE HAZIRLANAN RAPOR

Ulusların, edebiyatlarını karşılıklı olarak tanımaların-

da büyük faydalar vardır. Geçmiş ve günümüz, bu düşünceyi doğrulayan olaylarla doludur. Bir çağın edebiyat ve sanatı dünyaya açıldıkça evrensellik kazanır ve bu ölçüde etkisini de artırır. Gerçekten de çeşitli toplumların birbirlerini tanımalarında, kendilerine özgü düşünce sınırlarını genişletmek ve başka toplumları anlamaya başlamak gibi büyük faydalar vardır. Bu faydaları sağlıyan başlıca önemli yollardan biri edebiyat ve sanat yoludur. Başka ulusların edebiyatlarına ve sanatlarına açıldıkça, bir ulusa özgü edebiyat ve sanat evrensel olma niteliğini kazanır. Nitekim bugünkü uygarlığımızın temelinde bulunan Yunan - Lâtin kültürü, bütün yabancı kültürlere kapısını ardına kadar açık tutarak evrensellik niteliğini kazanmıştır. Bugün artık bir Yunan mucizesinden söz edilmiyor. Eskiden mucize diye tanıtılan bu olay, ilk fizikçiler denilen İyonya düşünürlerinden tutun, Anadolu, Mezapotamya, Hint ve Mısır kültürlerine kadar uzanır. Böylece bu olayın, sürekli bir gelişim sonunda yapılan bir bileşim olduğu ortaya çıkar.

Bunun gibi, günümüzde en dar anlamda Avrupa bölgesinin yoğurduğu bir çok sanatlarda, dünyanın dört bucağındaki sanatlardan ve kültürlerden yararlanma geleneği vardır. Bu gelenek, bir yandan modern sanatların nefes almasını, yenileşmesini sağlar ve bu yoldan eskimiş güzellik anlayışlarını sarsarken, öte yandan dünyaca az tanınmış, hattâ ilkel toplumların sanatlarında, örnek alınabilecek nitelikte biçim ve anlam zenginliklerinin varlığını gösteriyor. Böylece dünyamız küçülmüş ve birleşmiş oluyor. Ayrıca da toplumlar arasındaki sunî, zoraki ve tek yanlı bölümlemeler önemini yitiriyor. Bugün artık ileri gitmiş ve geri kalmış toplumlar arasındaki ayrım değildir önemli olan, bu

toplumlardaki insanların ortak yanları ve yaşama çabalarıdır. Nitekim, bakıyorsunuz, en yeni dünya görüşleri, geri kalmış diye bilinen toplumlarda rahatça gelişme ve uygulama alanı bulabiliyor. Bu noktada edebiyatların ve sanatların gördükleri hizmet çok önemlidir. Öyleyse bu çeşitli edebiyatlar ve sanatların birbirlerini tanımaları kadar gerekli, akla uygun ve yararlı bir şey düşünülemez.

Bunda, Balkan ülkeleri edebiyatçılarını bir araya getirmekle bu gerekli ve yararlı görevi başarmış olan sayın evsahiplerimiz Bulgar yazarlar birliği'ne teşekkürü borç biliriz.

Gerçekten Balkan edebiyatçılarının eserlerini dikkatle inceliyen ve karşılaştıran bir göz, bu eserde anlatılan kişilerin ve yaşayışların ne kadar çok ortak ve benzer yanları olduğunu görür. Başka bir deyişle, bu yazarlar sanki kendi uluslarını yazmakla ve anlatmakla kalmamışlar, âdeta Balkanlıları, bütün bu komşuları dile getirmiş ve canlandırmışlardır. İlk aklımıza gelen bir kaç ad, bize bunun ne kadar doğru olduğunu gösterecektir. Bir Yurdan Yafkof, bir İvo Andriç, bir Panait Strati, bir Kazancakis, bir Spasse ve bir Sait Faik hepimizin yazarlarıdır. Gerçi sanatında «hümen»i bulmuş olan her sanatçı, artık sadece kendi toplumunun değil, bütün insanlığın malıdır. Ama bizim örneklerimizde, durum, daha somut bir nitelik taşıyor.

Bununla beraber, bütün bu edebiyatlar birer ulusal edebiyattır; dil ve öz bakımından elbette belli bir ulusun dilini ve yaşayışındaki özü getirir. Ancak şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, ulusal edebiyatlar ve sanatlar, evrensel olma niteliğini gerçekleştirdikleri oranda ulusaldırlar. Baş-

ka bir deyişle, onlar, ancak ulusal oldukça evrenselliğe ulaşabilirler.

Bugün dünyaya mal olmuş edebiyatlar ve sanatlar için de bu diyalektik gelişim doğrudur.

Bizim çağdaş edebiyatımıza çok etkisi olmuş sanat anlayışlarından birine göre, biçim yâni form, uygarlığın ortak malıdır; öz ise yerlidir. Biçimin özü, özün de biçimi getirdiği kuralı her ne kadar doğruysa da, biçim alış verişinin kolaylığına karşılık, öze ancak somut bir yoldan varılabilir. Bu öz, hiç bir zaman benzeri bulunmayan bir insanı hedef tutmaz; o, insana yâni humen olana ancak somut bir yoldan varılabileceğini düşünmekle en doğru anlamını kazanabilir. Belli bir çevrenin insanı, son incelemede, bizi hümen olana götürür. Bu bakımdan bölgesel ve ulusal olduğunu ileri sürdüğümüz öz, ayırıcı bir nitelik taşımaz. Taşırsa evrensel olmak ve az önce sözünü ettiğimiz diyalektik kural gereğince, ulusal olma niteliğini de yitirir.

Bunun bir örneğini, müsaade ederseniz, size çağdaş Türk edebiyatından söz açarak belirtmek istiyoruz.

Türk edebiyatı, gelişimini ulusallaşma yönünde yapmış ve bu yolla dünyaya açılmak olanağını bulmuş bir edebiyatır. Burada, Türk edebiyatına topluca bir bakış yararlı olacaktır sanırız.

Türklerin, İslâm uygarlığına girmeden önce de bir edebiyatları vardı ve bu edebiyat çok tanrılı uygarlığın sözlü edebiyatı idi. Aynı zamanda sihirbaz olan şairler, şiirlerini sazla söylerlerdi. Sözlü ve yazılı olarak iki dönemde ele alınan bu edebiyat, Türklerin İslâm uygarlığına girmesi ile değişikliğe uğradı. Burada önemli ve konumuzla ilgili bir olayı anlatmak gerekiyor: Türkler bu uygarlık değiştirme

olayı sırasında dillerini de değiştirmişler ve Türkçe büyük ölçüde arapça ve farscanın etkisi altında kalmıştır. Çünkü arapça dinin (yeni hukukun), farsca da ortak uygarlığın şiir dili idi. (Sadece şiir sözünü kullanmamız şundan geliyor; o çağdaki Türk-İslâm edebiyatı büyük ölçüde şiirden ibaretti.) Türk şairleri, kendilerine örnek olarak fars şairlerini seçmişlerdi, onların şiirlerindeki söz ve anlam oyunlarını taklid ediyorlardı. Sonradan Divan şiiri diye anılan bu şiirin yaratıcıları, gerçi fars etkisi altında bile kişiliklerini belli etmekten geri kalmıyorlardı; ama onların yaptıkları bu edebiyata gene de orijinal bir edebiyat denemez. Çünkü sevgiliyi, yürüyen selviye benzetmek, fars şiirinin bulduğu bir benzetme idi ve bu iki edebiyatı inceliyen bir göz, elbette kaynağa önem verecekti. Bir ümmet edebiyatı, bir din birliği edebiyatı olan Divan edebiyatı halkı ihmal edip âdeta karma bir dille ortak bir formalist zevk anlayışına yönelmiş, fakat bu yolla hümẹne ve evrensel olana ulaşamamıştır. Böylece de gittikçe daralan bir sınır içinde kapanıp kalmıştır.

Buna karşılık Türklerin İslâm uygarlığı içinde başka bir çeşit edebiyatları daha gelişmiştir. Biz buna halk edebiyatı diyoruz: Eski Türk geleneğinden kalma ve Anadolu'nun çok eski geleneklerini de benimsemiş, sazla söylenen türküler ve hikâyeler. Bu edebiyat kimsesiz halkın dilini ve duygusunu kullanıyordu. Gerçi Divan edebiyatının benzetmeleri ve söz oyunları, bu edebiyatta da etkisini gösterir, ancak onu yaşamdan ve insandan ayrı düşürmez.

Bu iki edebiyat yan yana tâ Tanzimat'a (1839) kadar yaşarlar, Türk toplum hayatında büyük bir yeri olan Tanzimat olayı, kısaca anlatmak gerekirse, Türk toplumunun

bir uygarlık değiştirme çabasıdır. Fakat bu çaba, kökten bir devrime dayanmadığı için, kesin bir başarıya ulaşamamış ve iki uygarlık arasında bocalayıp kalmıştır. Bunun edebiyat alanındaki örneklerini söylemek gerekirse, Divan şiiri bir yandan sürüp gidiyor, bir yandan Avrupa edebiyatlarından alınan yeni edebiyat türleri ortaya çıkıyordu, roman tiyatro gibi... Tabiî bunun yanında bir de batılı şiir anlayışı da artık gelişiyordu. Bu iki şiir anlayışı arasındaki farkı kısaca belirtmek yerinde olacaktır. Divan şiiri, meselâ bir kaside, bir gazel, gelişen bir bütün değildir; birbirleriyle sanki ilgisiz olan beyitlerden kuruludur. Bu yolla yaratılan güzelliği bir yana bırakırsak, Divan şiirine donmuş, kalıplaşmış bir şiir denebilir. Şüphesiz onu biz yeniler bütün bütün bir yana atmış değiliz; biz şimdi o şiire modern bir gözle bakarak, eskilerin kabul etmiyecekleri güzellikleri buluyoruz onda. Ama bu nihayet bir yorumdur, yeni bir yorum. Diyeceğimiz şu ki, Tanzimatla beraber giren yeni şiir anlayışı, Türk edebiyatına kendi içinde gelişen ve anlama dayanan bir şiiri getirmiştir. Fakat yukarda da dediğimiz gibi, bu yeni şiir anlayışı ile, eski şiir anlayışı daha bir süre yan yana yaşıyacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun dağılma ve çöküş süreci içinde, Türklerin ulusallaşma eğilimi ve bilinci de git gide artar. Bu eğilim ve bilinç içinde, dil yabancı etkilerden kurtulma çabasına düşer. Arap ve fars dillerine karşı bir tepki belirir. Bizim şimdi burada sadece edebiyat alanındaki örneklerini ve özelliklerini vermiye ve belirtmiye çalıştığımız bu çaba, Atatürk devrimi ile birlikte kesin ve tam anlamını kazanır: Dilde ve özde ulusallaşma.

Atatürk devrimi, bizim açımızdan kısaca belirtmek ve

tanımlamak gerekirse, İslâm uygarlığından lâik uygarlığa geçiş demektir. Bu geçiş sırasında da, tıpkı çok tanrılı bir toplumdan İslâm uygarlığına geçiş sırasında olduğu gibi, büyük bir dil özleşmesi akımı kendini gösterir. İslâm uygarlığına geçiş sırasındaki dil değişikliğinin anlamı, arap ve fars dillerini ölü diller olarak kullanma ve o dillerin köklerinden yeni sözcükler üretmekti. Tıpkı yeni Avrupa dillerinin Yunan ve Lâtin dillerini birer ölü dil gibi kullanması olayına benzer bu. Atatürk devriminden sonra ise, eski uygarlığın ölü dilleri artık işe yaramıyacaktı. Başlangıçta bir biçim değişikliği gibi görünen alfabe devrimi aslında öz bakımından değişmedir. Şöyle ki: Arab alfabesinin fonetiği ve yapısı artık yeni Türkçe'nin yapı ve fonetiğine uymuyordu. Ve yeni Türk yazısı yabancı sözcüklerin atılmasını hızlandırıyordu. Gerçekte, Osmanlı İmparatorluğu içinde doğmuş olan karma dil, Türk dilinin yapısına ve fonetiğine aykırı idi. Bildiğiniz gibi, Türk dili ile Arap ve Fars dilleri başka başka ailelerdirler.

Atatürk devrimleri diye anılan değişiklikler, yeni bir ulus anlayışı temeline dayanıyordu. Bu anlayışa göre, yeni toplumun tarih görüşü, üstünde yaşadığı toprağın bütün uygarlıklarını benimseme çığrını açar. Demek ki, lâik Türk toplumu, ulusallaşmakla, dar sınırlar içine kendini kapatmış değil, tam tersine, bir yandan toprağın bütün eski uygarlıklarına, öte yandan da batı uygarlığının evrensel özüne açılmıştır. Burada önemli bir açıklama yapmak gerekiyor: Hristiyanca bir özü de içinde taşımakta olan batı, bizim açımızdan (ve sanırız ki bu açı en bilimsel verilerle de doğrulanabilir) hristiyanlığı yendikçe evrensele yönelen bir uygarlık yaratmıştır. Hoşgörü, tabiata yönelme, akla

inanma gibi erdemler ve özellikler ancak böyle bir başarı sonunda ortaya çıkabilirdi. Türk toplumuna Atatürk devrimlerinin getirdiği değişiklik, ona büyük bir gelişim olanağı sağlamıştır. Gelişim ise, insan aklının bütün kazançlarını elde tutarak ilerlemek demektir. Bu bakımdan bir bölgenin, bir toplumun sanatı ve edebiyatı, ayırt etmeden, geçmişin bütün kazançlarını benimsemek zorundadır. Buna, çağdaş olan karşılıklı etkilenmeleri de eklersek çağımızın insanını ve evrensel olanı bulma olanağını yaratırız. Türk edebiyatı hiç bir döneminde bu özelliklere bugünkü kadar yaklaşmamıştır. Baştan beri ileri sürdüğümüz görüşe bağlı kalarak diyebiliriz ki, Cumhuriyet dönemindeki Türk edebiyatı, halka, yurt sorunlarına eğildikçe yabancı ülkelerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Çünkü bu eğiliş dünyaya kapalı değildir; çünkü Türk insanı ve onun sorunları, bugünkü edebiyatçılarımız iyice anlamışlardır ki, dünyanın gidişinden bağımsız değildir. Bütün iş, bir bölgenin kendine özgü koşullarından, insanlığın ortak sorunlarını bulup ortaya çıkarmaya bağlıdır.

Gene Türk edebiyatı, sanat biçimleri, teknik ilerlemeler ve yenilikler bakımından, hiç bir zaman bugünkü kadar dünyanın başka yerlerindeki sanat ve edebiyat akımlarına yaklaşmış değildir. Bugün Türkiye'de, şiir, edebiyat alanında olsun, plâstik sanatlar alanında olsun, dünyanın en yeni akımlarını yaratıcı bir çaba ile ele almış sanatçılar vardır. Bu çaba, bizim halk edebiyatımızı ve halk sanatlarımızı da kapsıyor. Halk edebiyatı ve halk sanatları, sanatçılarımız için zengin bir kaynak görevini görüyor. Başka bir deyişle, kendimize eğilmek ve dünyanın başka yerlerindeki sanat

biçimleri ve sanat akımları ile ilgilenmek birarada yürütülmektedir.

Burada acındığını bir soruna dokunmak istiyorum. Dünyanın küçüldüğü ve birbirine yaklaştığı böyle bir dönemde, ne yazık ki, Balkan memleketleri edebiyatçıları ve sanatçıları, birbirlerini gereğince tanımamaktadırlar. Bulgar Yazarlar Birliği'nin düzenlediği bu mutlu toplantı, dileyelim ki, bu eksikliğin giderilmesinde başarılı bir adım olsun.

Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
Ve bir orman gibi kardeşcesine

ARNAVUTLUK HEYETİNDEN FATMİR GHIATA'NIN RAPORUNDAN:

Fatmir Ghiata, 1923 de doğru. Edebiyata Ulusal Kurtuluş savaşında başladı. Bu savaşa bizzat katılmıştır. Şiir kitapları yazdı. Bunlar arasında en tanınmış olanı «Partizan Venko»dur. Hikâyeler de yayınlamıştır. Bunların başlıcaları, «Kan damlaları», «Buğday olgunlaştı»dır. Romanları da vardır: «Su uyur, düşman uyumaz» «Dönemeç», «Bataklık», «Düşmanlar». Arnavut yazarlar ve sanatçılar birliği'nin yönetim kurulu üyesidir. Bir çok ödüller almıştır.

Kültür ve edebiyat alanında Arnavut rönesansı on dokuzuncu yüzyılda başlar; bu akım yurtseverlik düşüncesinden, memleketin ve insanın kurtuluşu kaygusundan ve en derin insan severlik duygusundan esinlenmiştir. Arnavut rönesansı edebiyatı, oldum olası, bir kavga ve savaş edebiyatıdır; halkı, birleşip özgürlüğünü elde etmiye çağırır, ona «Ya özgürlük, ya ölüm!» sloganını verir. Bu, baş-

lıca amacı ulusal kurtuluş olan erkek sesli bir edebiyattır.

Rönesans eserlerinin bütününde hep insanlık ve ulus adına fedakârlık düşüncesi ağır basar. Bütün ozanların hayatı, ülküleri ile uyumlu idi. Bunlar, Arnavutluğun kurtuluşu, özgürlüğü uğruna savaşıyor, kendilerini feda ediyorlardı.

Kurtuluş döneminde, Zogo'nun burjuva-derebeylik rejimi altında ise, toplumsal nitelikte ve sınıf ilkesine dayanan daha başka sorunlar, halkın toplumsal durumu ve aşırı yoksulluğu sorunları ortaya çıktı. Bu dönemde edebiyatımız, devrimci romantizm adı altında özetlenebilecek yeni bir aşamaya vardı. 27 yaşında veremden ölen Migheni sadece yoksulluğu dile getirdi ve bunun ne büyük bir yüzkarası olduğunu belirtti.

Yüzyılımızın otuzuncu yıllarına doğru, toplumsal nitelikte bir takım sorunları, birey ve toplum ilişkilerini, yaşamdan koparılmış, kendini bir çıkmazda gören, ümitsizliğe ve inkârcılığa düşmüş (Spasse'nin «Niçin» adlı romanında anlattığı gibi) insanın kaderi ile ilgili sorunları ele alan yeni bir edebiyat ortaya çıktı. Gene bu dönemde edebiyatımız, baba erkine bağlı ve bu ilişkileri koparmaya çalışan kadın sorununu ele aldı.

Buraya kadar eski edebiyatımızın gelenekleri üzerine kısaca bazı bilgiler vermiş olduk. Yeni Arnavut edebiyatının ise yirmi yıllık bir geçmişi vardır. Bu edebiyat, yukarda anlattığımız geleneklere dayanmakta ve onları geliştirmektedir. Halk devriminden doğan yeni Arnavut edebiyatı, devrimci ve humanisttir. En yüce amacı, sosyalizmin gerçekleşmesi yolundaki savaşta halk kitlelerinin dâvâsına hizmet etmek, yurtseverlik ve enternasyonalizm ülküleri, in-

sanlık ve barış sevgisi, her türlü sömürücülüğe ve toplumsal adaletsizliğe, gaddar emperyalizme karşı savaşta halkı güçlendirmektir. Partizanların patlattığı silâh sesleriyle ve savaşçıların yüreğinden kopan türkülerin yankısı ile doğan bu edebıyat, şehirlerde, köylerde gizli gizli dağıtılan broşürler, dergiler ve türkülerle bütün yurdu kapladı.

İşte şimdi bizim edebiyatımız realist bir olgunluk çağında olup toplumsal bir nitelik taşımakta ve özellikle Sovyet yazarlarının - Gorki, Aleksi Tolstoy, Fadeyev - ve genel olarak bütün dünyadaki ilerici edebiyatların etkisi altında bulunmaktadır. Yeni Arnavut edebiyatı, bir kahramanlık destanı halini almıştır.

Toplumsal bir bilinci olan yeni kahraman sorunu, sosyalizmin kuruluşu boyunca daha da içli bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Halkın içinde ve halkın hizmetinde gelişen edebiyatımız, sosyalizm gibi bir gerçek karşısında kendi içine kapanamaz ve dar konulu açılardan işe başlıyamazdı. Gerçek realist sanat, her zaman büyük temaları, toplumun gelişmesi ile insanın gelişmesini toplumsal süreçler halinde ele almayı amaç bilir.

Amacı dünyayı değiştirmek ve Gorki'nin dediği gibi «Bütün ırk ve ulusların işçilerini sermaye zincirlerinden kurtarmak» olan humanizmayı, sahte humanizmadan ayırd etmesini biliyoruz. Sahte humanizma derken de şunu söylemek istiyoruz: Güya bütün insanlara şefkat ve sevgi duyduğunu söyliyen, aslında ise insanlığa ve insanların gerçek mutluluğuna karşı ilgisiz olan kimselerin «avutucu» güzel sözlerinden başka bir şey olmıyan humanizma. İnsanların kurtulması ve insanlığın mutluluğu hiç bir zaman pasif bir humanizma yolu ile elde edilemez.

Bizim edebiyatımız, dünya edebiyatının büyük eserlerinin çevirileriyle geniş ölçüde desteklenmektedir. Bu iş, eski Yunan klâsiklerinden başlıyarak, Avrupa, Amerika, Afrika-Asya'nın en yeni romanlarını içine almaktadır. Türk yazarlarından Suat Derviş ile Aziz Nesin'i de bu arada sayabiliriz.

BULGAR HEYETİ BAŞKANI DİMİTRE DİMOV'UN RAPORUNDAN:

Konferansta Bulgar heyeti başkanı ve Bulgar Edebiyatçılar Birliği Başkanı olan Dimitre Dimov, romanları ve piyesleri ile tanınmış bir Bulgar yazarıdır. Özenle son romanı Tütün çok ilgi toplamış ve kısa zamanda yeniden basılmıştır. Öteki Balkan dillerinden bir kısmına çevrilen bu büyük kitap Bulgaristan'da istisnasız bütün eleştirmenlerin takdirini kazanmış bulunmaktadır. İspanyolca bilir ve bu dilde incelemeler yapmıştır.

Humanizma kadar hiç bir konu bizi böylesine içten saramazdı; işte bu yüzdendir ki biz raporlarımızı bu konu üzerinde hazırladık ve bu konu üzerinde tartışacağız. Halkı ile yaşıyan ve onun kaderini paylaşan yazar kadar kimin kafasına ve yüreğine bunca yakın bir konu bulunabilir? Halkı sevmeyi, yazarların tekeline bırakmayı düşünmüyorum, ama bütün dünyaca tanınmış bir gerçeği dile getirmek istiyorum ki, o da şudur: Tarih toplum ve ahlâk açılarından ele alınınca, humanizma, bütün yazarların bireysel bilinçlerinin ve kamusal davranışlarının bölünmez bir parçasıdır.

Eğer humanizma kavramı ile, sadece yazarların bütün

dikkatini kendi üzerine çeken genel olarak insana yönelmiş bir ilgiyi değil de, her şeyden önce çağımızın toplumsal, ekonomik, ahlâksal ve politik büyük sorunlarına, milyonlarca insanın baskı ve yoksulluk altındaki durumlarına, insanın daha iyi ve daha haklı bir yaşayışa karşı olan özlemine yönelmiş bir ilgi ve dikkati anlıyorsak, bundan çıkacak olan ilk sonuç, bu humanizma uğrunda bir şeyler yapmamızı gerektiren etkenleri ele almaktır. Bu etkenlerden biri, özel olarak biz Bulgar yazarlarını ilgilendirir. Buna bölgesel ve öznel bir etken de denebilir. Madem burada dostça konuşuyoruz, ufak bir nükte, sanırım kimseyi darıltmayacaktır. Dünyanın dört bir yanında, zengin ve aylâk yüzlerce kişi, binlerce kilometre aşıp canları istedi mi Atina'ya gidebilir ve oradaki eski sanat eserlerini görebilir. Oysa biz, Yunan başkentinden ancak yüz kilometre uzaklıkta bulunan Bulgar yazarları için böyle bir gezi bin türlü güçlüklerle karşılanır; o kadar ki böyle bir geziden vaz geçmemiz gerekir. Atom silâhlarının tehdidi altında yaşadığımız ve bir düğmeye basmakla her şeyin, bunca sanat hazinelerinin mahvolabileceği bu çağda bizler, bu korkunç tehlikeyi önlemek için neden bütün çabalarımızı biraraya katmıyoruz diye vicdan azabı duyabiliriz. Zaten dünyanın hiç bir bölgesi, Balkanlar kadar savaş alanı haline gelmemiş ve yakılıp yıkılmamıştır. Hattâ bu yüzden Balkanları barut fıçısı saymağa kadar gitmişlerdir. Çağımız gibi, insanların kitle halinde yok edilmeleri tekniğinin gelişmiş bulunduğu bir çağda barış ve savaş sorunu artık bizim için sadece politik ve ahlâksal bir tartışma konusu değil, fakat bir ölüm kalım sorunudur.

Burada, sizlere, Başbakanımız Jivkov'un bir az da şa-

ka kılıklı söylediği şu sözleri hatırlatmak istiyorum: «İkinci dünya savaşından bu yana yirmi yıl geçti. Biz Balkan uluslarının politikacıları ve devlet adamları biraraya gelmek için halâ bir imkân ve zaman bulamamışken, siz bu ülkelerin yazarları buluştunuz. Hem de sadece buluşmakla kalmadınız, politik düşünce ve görüşlerimizin ayrılığına karşın ortak bir dil buldunuz. Çünkü sizi biraraya getiren bir çok etkenler vardı: Halk sevgisi, ulusal gelenek saygısı ve her ülkenin kültürel zenginlikleri, barışa, ilerlemeye ve ulusların refahına karşı duyulan karşılıklı anlaşma.»

Bütün Balkan memleketlerinin edebiyatlarında derinden derine humanist, demokratik ve uygarcı geleneklerin bulunduğu kolayca gösterilebilir. Bir çok tarih olayları, Balkan uluslarını ve onların kültür temsilcilerini esinliyen humanistçe bir hoşgörü, dostluk, karşılıklı anlaşma ve işbirliği duygusunu taşıdıklarına tanıklık eder.

Humanizma, insan düşüncesinde büyük, tarihsel bir dâvâ ve insan toplumunu yöneten nesnel yasaların özünü koşullayan karmaşık bir takım kavramlar demetidir. Tarafsız her insan için şurası açıktır ki, Rönesans'ın humanist düşünceleri, Fransız burjuva devriminden sonraki humanist düşüncelerle ve sosyalist Ekim devriminden sonraki düşüncelerle kolay kolay bağdaşamaz. Biz sosyalist dünya yazarları için bu çok tabiidir; çünkü insanlığın tarihsel gelişmi içinde toplumda durmadan yeni bir takım etkenler ve bunlar arasında da bir takım yeni ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Ama bu, İtalyan Rönesans'ının humanist düşünceleri, bizim sosyalist dünyamıza hiç bir ışık getirmemiştir anlamına gelmez; biz sosyalistlerin humanizm anlayışı, Fransız devriminin ortaya attığı kardeşlik, eşitlik ve özgürlük gibi büyük

demokratik kavramlara karşıt değildir. Tam tersine, bizim humanizmimiz, Rönesans'ın ve Fransız burjuva devriminin ilke ve kavramlarının özünü pratikte genişletmekte, zenginleştirmekte ve ateşlendirmektedir. Oysa bugün batıda bu ilke ve kavramlara karşı gelen bir takım akımlar vardır. Biz bunlara karşı Rönesans'ın insan kişiliğini savunmak durumunda bulunuyoruz ve bu yüzden de onlar tarafından edebiyat ve sanat alanında dogmatik olmakla suçlandırılıyoruz.

Tarih bize gösteriyor ki, Rönesans'ın humanizma kavramı, yavaş yavaş ve aşamalarla gelişmiştir. İnsanlığın ilerlemesini istiyen ve tarihsel bir dâvâ olarak ele alınan humanizmanın son gelişim aşamasına biz aktif humanizma diyoruz. Bu açıdan, biz Bulgar yazarları için humanizma, insanın ahlâksal ilkeleri, içinde inanç ateşi, yaratıcı gücü ve eylemleridir, bunlar da bizi barış adına, insanın geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki onuru adına, her uzanan eli sıkınağa götürür.

RUMEN HEYETİ BAŞKANI
OVİDİU KROHMALNICIANU'NUN
RAPORUNDAN

Rumen halkı «Humanizma» sözcüğünden ne anlamaktadır? Bize göre humanizma, insan davranışlarının özü üzerinde durmak demektir. Halk bu kavrama, bir takım basit ilişkilere bağlı olarak somut bir anlam verir. Bu ilişkiler şunlardır: İhtiyaç ve zorluk karşısında dayanışma, hoşgörü, çeşitli ulusların inançlarına, törelerine ve geleneklerine saygı, konukseverlik yâni dost edinme ihtiyacı, iyi komşuluk ilişkileri, birbirine açılma ve dolayısiyle haksızlığı, işkenceyi, toprak doymazlığı, insanın aşağılatılmasını ortadan kaldır-

mak uğrunda gerekli olan adalet sevgisi. İşte Rumen halkının Humanizma kavramını dile getiren geleneksel duyguları kısaca bunlardır. Folklorumuzda bu duyguları yankılayan nice örnek vardır.

Balkan memleketlerinde edebiyatların folklora, efsanelere, türkülere ve halk hikâyelerine ne kadar bağlı olduğunu biliriz. Üstelik, ülkelerimiz arasında bütün bu motifler bakımından büyük bir yakınlık da vardır. Örneğin Panait İstrati'nin ve Sadovyanu'nun eşsiz bir özgürlükle modern bir destan haline koydukları *haydut* geleneği bütün uluslarımızda ortak bir gelenek değil midir? Tabiat bilinci, Balkan memleketleri edebiyatlarının hepsinde ağır basar.

Bunun gibi, bana göre, realizm de ülkelerimizin ortak bir geleneğidir.

Bizim edebiyatımızda ulusallık ögesi, humanist bir ruh ile ele alınmış ve gerçekleştirilmiştir; insanlık kavramı, bir çeşit yüksek sosyalist humanizma biçimini almıştır. Bulgar Edebiyatçılar Birliği Başkanı Dimitre Dimov'un da dediği gibi, halk destanı yeni bir bilinç düzeyine ulaşmıştır. İnsan kişiliğinin özgürce gelişmesini sağlıyan bilimsel felsefeye dayalı ana kavramları desteklemek için humanizma, ahlâksal etkin ögelerin yeniden canlılığa kavuşmasını istemektedir.

Bizim çağdaş edebiyatımız, insanlık kavramına yepyeni bir anlam vermiştir. Eskiden humanizmanın özü, toplumsal ilişkiler karşı savaşta anlatımını bulmak zorunda idi.
lumsal ilişkilere karşı savaşta anlatımını bulmak zorunda idi.
ilişkiler, demek ki, humanizmanın özü ile çatışma halinde idi ve onu yok etmiye çalışıyordu. Ama bugün bizde insan duygusunun dile getirilmesi, çağdaş ve toplumsal gerçeklik duygusuna yoldaşlık etmektedir. Bunu, unutulmaz simge-

leriyle Mihai Beniuk, «Yol kenarındaki elma ağacı» adlı şiirinde en iyi dile getirir. Ozan, insanı meyveler veren bir elma ağacı gibi düşünmektedir; bu ağaç, etrafı çevrili, iyi korunmuş bir bahçede değil, gelenin geçenin ellerini uzatıp meyvelerini koparabileceği bir yerdedir. Bu yer, vatanın cömert toprağı üzerindedir.

Ben bir elma ağacıyım, bahçesiz
Dallarımda kırmızı elmalar tutuşur
Yolcu, istediğin gibi kopar al
Kimseye hesap verecek değilsin
İlle de birine teşekkür gerekse
Yurduna teşekkür et

Seni de, beni de taşıyan o
Seni de, beni de besliyen o

Sosyalist humanizma, bütün uluslarla, özellikle komşu uluslarla bir bağ kurma kararımızda bütün engelleri ve önyargıları silip atmıştır. Bugün Balkan ulusları arasında içten bir yakınlaşma havası yaratılmış bulunuyor.

YUGOSLAV HEYETİNDEN DOBRITZA TCHOSSITCH'İN RAPORUNDAN:

Kültür ve edebiyat alanında Balkan uluslarının ilişkilerine öncülük etmesi gereken bir takım genel ilkeler kabul etmek zorundayız. Bunlardan biri, bence, gittikçe küçülmekte olan dünyamızın kaderini, maddî, kültürel ve ahlâksal bağımlılığını, birlik ve beraberliğini benimsemektir. Bizim insancıl sorunlarımız, dünyanın insancıl sorunları ve hayati bağları dışında ele alınacak olursa, gerçek çağdaş

humanizmanın özü bozulur ve onun buyruklarını yerine getirmek güçleşir.

Balkan ülkeleri arasında dostluk, kardeşlik, anlaşma ve karşılıklı güven bağlarının kurulabilmesi için başlıca şartlardan biri de, bizim kültürlerimizin ideolojik yapısının tarihsel ve eleştirel bilinçine varmaktır. Bunun için de ulusal bencilliği, başka bir deyişle, şovinizmi, ideolojik pragmacılığı ve politikadaki faydacılıkları yenmemiz gerekir. Uluslar arasındaki açıklıklar, ancak geçmişteki ve günümüzdeki gerçekler ortaya atılarak kapanabilir.

Humanizmanın buyruklarını yerine getirmek için, her şeyden önce, onun somut özünü anlamamız gerekir. Bundan sonra da, huminst düşüncenin anlamını, değerini ve yönünü, pratik toplumsal hayattaki uygulanışlarına bağlamak ve bunda da köksel bir eleştirinin sürekli denetimini sağlamak gerekir.

Çağdaş tarihte, kültürün insancı bağlardan kopmasının başlıca iki nedeni vardır: Bunlar ideolojik faydacılık ve bezirgânlıktır. Bu iki etkenin kaynağında da kişisel, sınıfsal ve ulusal bencillik ve çıkarcılık yatar. İnsani yanılmaları, dar kafalılığı, uyuşukluğu ve gücsüzlüğü de bu arada sayabiliriz. Bunlar, burjuva uygarlığının özellikleri olmakla beraber, Stalinci ve uydurma-devrimci dogmatizme de bulaşmıştır. İşte üstünlük iddiaları, ırkçılık, ulusal şovinizm, ya doğrudan doğruya bunlardan doğar, ya da dolaylı olarak bunların etkisinde bulunur. Sosyalizm dönemi bile, tarihsel bakımdan yatsınması gereken bir toplumun bu ideolojik özelliklerinden tam olarak yakasını sıyıramamıştır.

Çağdaş toplumlar, söylemek gerekir ki, bâzı kötülükleri, çatışmaları ve anlaşmazlıkları ile birbirlerine benzemektedirler. İnsanı ve toplumu kurtarmak ve ilerleme güclerine katılmak için, faydacılığı ve önyargıları bilincimizden atmamız, tarihsel gerçeğimizin belirlenmesi için gerekli olan devrimsel ve bilimsel bilinci uyandırmamız lâzımdır.

Çağdaş dünya kültürünün başlıca sorunlarından biri de edebiyatta ve sanatlarda humanizmanın ideoloji bakımından dar bir çerçeveye sıkıştırılmasıdır.

Bâzı bölgelerde ve bâzı aşamalarda edebiyatın ve sanatın gözden düşmesine ve boğulmasına kadar varan bu daralma, türlü yönlerden kendini göstermektedir. En önemlisi, sanatın ideolojik görevi ve anlamı üzerinde aşırı derecede pragmatik direnmedir. (Ki bu, sanatta biçim ve özün bir takım basit ve safca ölçülere göre değerlendirilmiye kakışılması demektir.) Buna göre sosyalizmin ve humanizmin ideolojik değerlendirilmesi şu özelliklerin üstünlüğüne dayatılmaktadır: «Olumlu», «iyi», «sağlam», «iyimser», «aydınlık», «bizden». Bu inanç şeması, evrensel bir uygulama alanı bulmuştu. Stalin düsturculuğu, bu yeni sözlüğü ile, Hristiyanlığın dogmatizminden ve çağımızın en tutumcu şiir yasamından pek de farklı değildir.

Bununla birlikte, toplumsal hayatta, toplumsal ilişkilerde, insanlar arasındaki ilişkilerde ve değer ölçülerinin yaratılmasında sosyalist devrimciliğin yaratılmasında sosyalist devrimciliğin humanist anlamı, yaratıcılık için gerekli olan nesnel koşulların belirlenmesinde, gerçeğin anlatım ve öğreniminde, yaşamda ve toplumsal gerçekte, insanın ger-

çeğinde toplanır. İnsan bütün bu görünüşlerinde ve özünde değişken değerli ve çelişik bir yaratıktır. İnsan hiç bir zaman yalnız sağlam, olumlu, iyi ve makul değildir. İnsan hastadır, karamsardır, kötüdür ve tehlikelidir de. O yalnız bugüne kadarki toplumsal, tarihsel ve nesnel koşullardan doğmaz. Gorki ne derse desin, İnsan yaşamı süresince pek de övünülecek bir yaratık değildir. Ama bana sorarsanız, şunu da umabiliriz ki, insani ve toplumsal çelişmeler ve karmaşıklıklar, gelecekte daha soylu ve daha az trajik bir özellik kazansın ve olumlu, maddî, kültürel ve ahlâksal koşullar ancak o zaman bütün insanlar için daha insansal olsun!

YUNAN HEYETİNDEN
FOTIADIS'İN RAPORUNDAN:

Dimitrios Fotiadis, 1898'de İzmir'de doğmuş, Lise öğrenimini orada yapmış ve 1922'de Yunanistan'a geçerek Atina'da yerleşmiştir. 1931'de yazdığı üç perdelik «Mania Vitrova» Kalokarinio dram ödülünü, 1933'de yazdığı «Büyülü Keman» Sanatçılar Kulübü ödülünü almıştır. 1936'da Yeni Yunan Edebiyatı adlı haftalık derginin müdürü olmuştur.

Eski Yunancadan bâzı eserleri yeni Yunancaya aktardığı için de Dimitrios Fotiadis'e, Sorbonne'a bağlı Eski Yunan Eserlerini inceleme Derneği tarafından gümüş madalye armağan edilmiştir.

Gorki'ye göre, uygarlığın temsilcileri üç çeşittir: İşçiler, bilginler ve sanatçılar. İşçiler demire ve çeliğe hayat verirler ve gelişme ile ilerlemenin maddî önkoşullarını sağlarlar.

Bilginler tabiatı araştırırlar ve birinci tabiata dayanarak ikinci bir tabiatın nasıl yaratılabileceğini halka öğretirler. Sanatçılar insanın iç dünyasını yâni insan ruhunu incelerler ve insanların içindeki iyiyi ve kötüyü gösterirler. Böylece bilim gibi sanat da ikinci bir tabiat yaratır, yalnız şu farkla ki, bilim insanı çevreliyen tabiatı değiştirdiği halde, sanat insanın içindeki tabiatı değiştirir.

Her büyük sanat eserinin yaratıcısı ile binlerce insan gizlice işbirliği halindedir. Eser ne kadar iyi olursa, gizli yardımcıların sayısı o kadar yüksek olur. Bu suretle her büyük eser yalnız bir kişinin değil, bütün bir ulusun dehasını kapsar. Eser bir ulusun ülkülerini, maddi ve manevi durumunu, toplumsal bünye ve evren görüşünü açıklar.

Hasta romantiklerin sandıkları gibi, sanatın amacı mutlakı gerçekleştirmek midir, ozan her yasanın üstünde midir? Bu görüş üzerinde, ancak insan kendisini saran çevre ile hiç teması olmaksızın, ister hisleriyle, ister düşünceleriyle yaşamak imkânını verecek yeteneklere sahip olduğu takdirde tartışılabilir. Demek ki sınırsız bir istem özgürlüğü asla yoktur. Bundan dolayı, kanımızca yazar, emeğini esirgemeden yaşadığı çağın tabiat ve toplum koşullarını incelemek zorundadır. Böylece yazar, yarattığı esere en geniş özü vermiş olur. Şunu unutmamamak gerekir ki, tabiatı ve kendini aşmak için durmadan savaşan insan-ve tabiî yazar ve sanatçı gerçekten özgür sayılır. Bundan ötürü de gerçek sanat, tabiat güzelliğini kölece taklit etmek hevesinde değildir, daha yüksek bir güzelliği taklit etmek amacını güder. Şunu da unutmamalı ki, sanatın ulusal karakteri onun kişisel karakterinin üstündedir. Onun da üstünde uluslararası karakter bulunur. (Kişilik-Ulus-İnsanlık.) Bir

sanat eseri ancak böyle üçlü bir biçimde yaratılabilir. Toplumsal kişilik, toplumdan uzak, toplum dışında var olamıyacağı gibi, sanat eseri de bütün insanlık dışında var olamaz. Aynı suretle, sanatçı da biçimde ulusal ögeler olmaksızın ve uluslararası bir öze sahip olmaksızın bir eser yaratamaz. Bundan dolayı, eninde sonunda, sanatta kişilik uslû-, bu, milliyet biçimi, insanlık da özü temsil eder.

Bir sanat eserinin değerli olabilmesi için, araştırmanın ve kültürün gerekli olmadığı, ancak yeteneğin yeterli olduğu görüşü, çalışmak ve okumaktan korkanlar için kolay bir görüştür. Hayatı bütünü ile kavramadan, tabiat ve toplum yasalarını bilmeden büyük eserler yaratmanın önkoşullarından olan evrensel akıl düzenini elde etmek mümkün değildir. Büyük bir eser yalnızca yetenek ve mutlu bir esin sorunu değildir. Çağımızın üçüncü yüzyılında yaşamış olan Longin «Yücelik üzerine» başlığını taşıyan biricik eleştiri yapıtında, bilimsiz sanat olamıyacağını açıklıyan ilk adam olmuştur. Sanatçı ancak bu sağlam temel üzerinde öbür yeteneklerini yükseltebilir. Yoksa onun yetenekleri ne olursa olsun, hayatın bütünü ile kavranması sonucunda elde edilen dengeli bir uyumun yardımından yoksun kalır. Oysa ancak bu dengeli uyum en iyi sonuçları sağlayabilir.

Bilgilerle kuşanmış bir sanatçı, çağının bütün sevinç ve acılarını rahatça benimser; bir ülkü uğruna yapılan özverinin yüceliğini olduğu gibi, bir kadının hazin yüzündeki gülümsemenin güzelliğini de hisseder; ulusun özgürlük ve hakları uğrunda savaşanların kahramanca coşkunluğunu olduğu gibi, tarihi olmıyan sade bir çiçeğin öyküsünü de hisseder; ölümle korkmadan yüz yüze gelir ve aynı zamanda elimizi sıkan ve sözden çok daha anlamlı olan dost elini

de hiseder. Sanatçı, kitlelerin büyük facialarını ve aynı zamanda adsız kalan küçük acıları, insanlık için kurduğu tasarılar yanında sılası olmıyan özlemleri de hisseder. Sanatçı her şeyin, büyük şeylerin ve önemsiz şeylerin alıcısı ve vericisi olmalıdır. O yalnız fırtınada değil, güzelliğin her fısıldayışında ve hem içten hem dilden gelen en hafif meltemde bile titriyen bir anten olmalıdır.

Sanatçı aynı zamanda gerçek uğruna yapılan savaşın ön hatlarında yer almalıdır, işkence görenlere silâhsız olarak kalkan olmalıdır. Adaleti korumak yolunda yapılan her protestonun, eserinde ebediyen yaşayacağını ve hiç bir şeyin onu susturamıyacağını hissetmelidir. Bu başkaldırma yüzyıllar boyunca anılacaktır.

Hayır, sanatçının rolü pasif olamaz, aktif, enerjik olmalıdır. Uygarlık surlarında bekliyen bir savaşçı olmalıdır o. Savaşçının hayatı bir düş hayatı olamaz, onun hayatı, yaşama savaşı ve onun canlı ve somut anlatımı uğrunda yaşanan bir hayat olmalıdır.

Redaksiyon komitesi başkanı olarak hazırlanması bana bırakılan ve benim Rumanya delegelerinden Bay Balan ile işbirliği yaparak yazdığım ve konferansın son günü Balkan Yazarları adına okuduğum

BİLDİRİ

Balkan memleketleri, coğrafya, tarih, ekonomi ve töreler bakımından hattâ folklorlarında, örneğin türkülerinde, oyunlarında, genel olarak yaşayışlarında büyük benzerlikler gösteren ülkelerdir. Bu kadar ortak yanları bulunan bu ülkelerin şimdiye değin birbirlerinden uzak kalmaları

yapma ve anlaşılmaz bir ayrılık sayılsa yeridir. Balkan halkları, kurtuluş savaşlarını bile birbirlerine benzer biçimlerde başarmışlardır. Geleneklerinde, yaşayışlarında, sanatlarında böyle bir bütünlük gösteren bu ülkelerin yazarları, sanatçıları elbette birgün tanışmak, anlaşmak gereksinimi duyacaklardı. İşte Bulgar Yazarlar Birliği'nin ve Romanyalı meslek arkadaşlarımızın önayak olmasıyla gerçekleşen Sofya'daki Balkanlar-arası edebiyatçılar kongresini bu gereksinme doğurmuştur.

Arnavut, Bulgar Yunan, Rumen, Türk ve Yugoslav yazarlarının ve sanatçılarının 25 mayıstan 28 mayısa kadar süren buluşmalarında genellikle humanizma konusu ele alınmış ve delegeler bu açıdan kendi edebiyatlarının durumunu ve gelişimini anlatmışlar, bu durum ve gelişimlerin benzerliklerini görmüşler, ayrıca dünyanın ve insanlığın geleceği üzerine gerçekten yararlı ve ilerici düşünceler ortaya atmışlardır. Ayrı görüşler ve anlayışlara, ayrı zevkler ve edebî yönlere bağlı olan yazarlar söz almışlar, ama tümü de bu gibi dostça buluşmaların yararı, sürdürülmesi üzerinde durmuşlar ve işbirliği, temasların arttırılması ve bunları yerine getirmenin gerçek bir zorunluk olduğu üzerinde birleşmişlerdir.

Bütün bu konuşmalardan anlaşılmıştır ki, Balkanlı yazarlar halkçılık, insanseverlik, barış-severlik, ilkelerinde birleşiktirler. Yine bu konferans bize öğretmiştir ki, Balkan yazarları ve sanatçıları Balkan uluslarının kurtuluşları, yükselmeleri, ilerlemeleri için önderlik etmişler, faşizmin yoketmeye kalkıştığı insan değerlerini bütün çabalarıyla ve hattâ çoğu zaman hayatlarını bile vererek korumayı ve daha da zenginleştirmeyi başarmışlardır.

Sofya konferansındaki konuşmalar Balkanlı sanatçıların ve yazarların emekten, bilimden, hoşgörüden, akıldan ve eşitlikten yana olduklarını göstermiştir. Balkın edebiyatlarının bu humanist özelliği bir raslantı değildir; çünkü, dünya uygarlığına, düşüncesine, sanatlarına kaynaklık etmiş olan kültürler bu topraklardan doğmuştur. Bu edebiyatlar en yeni çağdaş akımları ve görüşleri benimsemiş olmakla birlikte, yine de yukarıda belirttiğimiz temel özellikleri sürdürmektedirler.

Bütün bu özellikleri kendinde toplıyan bu edebiyatların temsilcileri olan Balkan edebiyatcılarının birbirlerini daha iyi tanıması, aramızdaki temasların gelişmesi, iyi komşuluk, barışı sağlamak ruhu içinde işbirliği noktalarında birleşmiş bulunuyor ve biz bütün dünya yazarlarını da barışı ve ilerlemeyi engelleyen güçlüklere karşı çaba harcamaya çağırıyoruz. Sanatçılar ve yazarlar, kültür yoluyla barışı ve iyiliği koruma ve gerçekleştirme gereğini seve seve yerine getirecekler. Buna güvenimiz var.

II

BİR GEZİDEN ANILAR

Şimdi Bulgaristan gezisinden edindiğim izlenimleri anlatmak istiyorum. Bulgaristan'da gördüklerimi, öğrendiklerimi tanıdıklarıma bütün ayrıntıları ile anlattım, çok ilgi ile karşılandı bunlar. Kimi de inanmadı, inanmak istemedi söylediklerime, açıkça «Yalan söylüyorsun, o ülkeyi överek bize toplumculuk aşılamak istiyorsun» demedi de, «Kandırmışlar sizi» dedi, «gördüklerin ancak sana göster-

diklcridir, gözünü boyamışlar.» dedi. Bunlar anlaşılan çok akıllı kişilerdi, benim gördüklerimi görmedikleri halde yanılmıyorlardı. Bense, gördüğüm halde yanılıyordum, yutmuş oluyordum, böylesine aptalın biri idim. Bizden sonra Sabri Esat Siyavuşgil de Bulgaristan'a gitmiş, gezmiş bizim gezdiğimiz yerleri, Bulgarların başarılarını Yeni Tanin'de bir kaç fıkra ile yazdı. Bu fıkralarının birinde, aldığı bir okur mektubundan söz ediyordu Siyavuşgil; «Utanmıyor musun o ülkeyi övmiye» diyormuş okur o mektubunda, «seni kandırmışlar.» diyormuş. Şaşıyordu Siyavuşgil, «Koca ülkeyi beni kandırmak için sinema stüdyosu durumuna getirecek değiller ya...» gibilerden bir söz ediyordu.

Propagandaların, propagandalardan doğma önyargıların gücünü küçümsemiyelim. Bizde yıllardan beri kötülenmiş bir yönetim biçiminin, alışıla gelen uslüpla ele alınmaması, kimini yadırgatabilir. Ama unutmamalı ki, alışıla gelene uymak ereği ile doğruları tersine çevirip söylemek insana yakışmaz. Nitekim Siyavuşgil de «Ben bir bilim adamı yım, gördüklerimi yazmak, doğruları söylemek benim görevimdir» diyordu o yazısında. Bu sözlere ben de şunu ekliyeceğim: Komşularımızda olanı biteni görmemekle, görmezlikten gelmekle ne kazanacağız? Bilgisizlik üzerine kurulu yargılar mı daha güçlüdür, yoksa bilgi, görgü üzerine kurulu yargılar mı? Biz kendi başarılarımıza güveniyorsak, başkalarının başarılarından niçin korkalım? Bana sorarsanız, başkalarının, hele komşularımızın kimi başarıları bizde daha çok çalışmak, daha çok çabalamak hevesini uyandırmalıdır. Sözgelişi, «Bulgaristan'da okuma yazma bilmiyen yok.» dersem, buna karşılık, «Vay hain! Bulgaristan'ı övüyor.» dememeli, «Ne yapsak da biz de bütün insanları-

mızı okutsak, bizde de okuma yazma bilmiyen yok diye övünsek?» biçiminde düşünmeli. Bunun çaresi bulunmuştu. Köy Enstitüleri yıkılmasaydı, bugün bütün Türk çocukları okumuş yazmış durumundaydılar. Köy Enstitülerini yıkan kafanın ne kötü bir kafa olduğu işte ortada. Hâlâ o kafayla, hâlâ önyargılarla, hâlâ gerçekleri görmezlikten gelmekle ne kazanacağız, sorarım!

o

Bulgaristan'da on beş gün kaldık. Bu günlerin çoğu Sofya'da geçti. Sofya'dan başka Filibe'yi, Varna'yı, Burgaz'ı, Balçık'ı, Şumnu'yu gördük, bazı köylerde de kaldık. Öyle ise gördüklerimi anlatmaya Sofya'dan başlıyayım:

Sofya. Sofya gibi yeşil, Sofya gibi temiz bir kent daha göstermek, sanırım, çok güçtür. Avrupa'nın bir çok kentlerini görmüşlüğüm vardır, hiç biri bende bunca temiz izlenimini uyandırmamıştır. Otomobili az; bu yüzden dönüşümde İstanbul beni şaşkına çevirdi. Otobüsleri, troleybüsleri var; taksi bulmak oldukça güç. Bir akşam, bu yüzden, dostum Paruşev'le birlikte o sokaktan o sokağa gittik, sonunda taksi aramaktan vaz geçtik. Benim tanıdığım sanatçılardan bir takımının özel arabaları vardı. İnsanlar temiz pak. Yırtık pırtık, kir pas içinde kimseye rastlanmıyor. Dilenci diye bir şey görmedim. Kitapçı dükkânları, pastahaneler, eğlence yerleri kalabalık. Bunlar arasında beni özellikle kitapçı dükkânları ilgilendirdi. Büyük caddelerde, diyebilirim ki, dört beş dükkânda bir kitapçı var. Bizim elçi, bir Bulgar'ın İstanbul aleyhindeki bir yazısından söz etti bize. «Ne diyor?» diye sorunca da, «Koca Beyoğlu caddesinde bir taneden başka kitapçı görmedim diyor» diye

cevap verdi. Şimdi o kitapçı da kapandı, ne yapacağız? Yukarda da söylediğim gibi, Bulgaristan'da okuma yazma bilmiyen kalmamış gibidir. «Gibidir» deyişim, kimi köylerde bir kaç yaşlı adam varmış okuma yazma bilmiyen. Sonuç: Yirmi bin basılan bir roman en çok üç ayda tükeniyor. (Orhan Kemal'in, Aziz Nesin'in, Yaşar Kemal'in kitapları da öyle olmuş).

Beş altı katlı büyük mağazalar var ki, «Lokomotiften başka her şey bulunur» diye şakasını yapıyorlar. Günün hangi saatinde gitseniz, büyük bir kalabalık, harıl harıl alış veriş ediyor. Pazarlık yok, çünkü hepsi devlet mağazaları. Giyim kuşam ederleri bizim paramıza göre, pek ucuz değil. Buna karşılık makine eşyası daha ucuz.

Sofya'dan, aklımda kaldığına göre, yirmi kilometre kadar uzaklıkta bir barajı gezerken oradaki bir lokantaya girdik, bir öğle yemeği yedik. Burası turistler içindi ve pahalı idi. Başka bir gece de Sofya'da bir meyhaneye gittik. Bodrum katında idi bu meyhane, üstü de kilise imiş. Çok hoş bir yerdi. Çalgıcılar yerli müzik aletleriyle folklor havaları çalıyorlar, yerli kılığında bir genç kız da türkü söylüyordu. Bu türkülerden birine az sonra bizde katılıverdik. Çünkü tanıdığımız, bildiğimiz bir türküydü.

Eğer benim ile gelmek dilersen...

Meğer, sorduk, «Makedonya türküsüdür» dediler. Nerden nereye... Onların rakı dedikleri slibova (erik rakısı) içiyor, sahanda sucuk yiyorduk. Biz orada iken kilisenin iki papazı meyhaneye geldi, içtiler içtiler, sonra sallana sallana çıktılar. Çıkarlarken papazın biri yolunu şaşırdı, mutfağa daldı. Yanımdaki Bulgar arkadaşa:

— Şimdi bunlar bu halde nereye giderler? diye sordum.

— Kiliseye, dedi, ötekine berikine nasihat etmiye.

İçkiyi sık sık içiyorlar ama bizim gibi sarhoş olmuyorlar. Bu belki de bizim rakının ağır bir içki olmasındandır diye düşünüyorum. Yoksa Sofya'da iken, nereye çağırıldı isek, güpe gündüz içki ikram ediyorlardı. Tiyatro müdürünün odasına giriyoruz, bakıyorum, bir masa, üstünde slibova, çilek... Bir basımevini ziyaret ediyoruz, bir kapı açıyorlar, masanın üstünde slibova, çilek... Hiç unutmam, bütün ziyaretleri biraraya topladığımız o gün, sabahın onundan akşamın onsekizine kadar adam akıllı sarhoş oldum. Gündüz içmiye alışmamışım da ondan diyorum. Slibova beni pek sarmadı, ben daha çok mastikayı ve özellikle onların «bialo vino» dedikleri beyaz şarabı çok sevdim.

Sofya'da üç de ev ziyaret ettik. Bunlardan biri, bizim konukçumuz olan Bayan Donka Melâmet'in evi idi. Bir akşam:

— Hadi sizin eve gidelim; dedim ona.

Belki de ayıp ettim. Kadıncağız evine telefon etti, bizim geleceğimizi haber verdi. E.. Bizim de maşallahımız vardı hani, yedi kişiydik. Bayan Donka Melamet'in evi bizi çok sardı; küçük bir daire, mütevazı bir döşeme dayama. Radyoları, pikapları ve televizyonları var. Folklorik müzikten tutun batı klâsiklerine değin bir yığın plâk dinledik. Bu fasıl kapanınca ev sahiplerimiz kendileri başladılar türkü söylemiye. Karı koca bu türküleri çift sesle söylediler. Masamızda on iki çeşit meze vardı. Bay Melamet:

— Bizim hanımın adeti on üç mezedir, ama bu sefer başaramamış, diye takıldı eşine.

İkinci olarak bir ressamın evine gittik. Ünlü ressam Angeluşev'in evi, Vitoşa dağı eteğinde bir villa idi. Angeluşev bize Fransız konyağı, sütlü kahve ve tatlı ikram etti. Resimlerini göstermeden önce de Türkiye'den söz açtı. 1931 de İstanbul'a gelmiş, hayran olmuş bu kentimize. Hele Sirkeci'de tirenden inince, parasını bozmak bahanesiyle etrafını alan ve adamcağıza bir hayli kazık atan madrabazların elinden kurtulduktan sonra asıl Türklerle, doğru ve namuslu insanlarla karşılaşmak onu çok duygulandırmış... Köprü üstünde yaşlı bir sucudan bir bardak su içmiş, iyi bilmediği Türk parasını avuçla uzatmış adama ve yürümüş. Bir az sonra bakmış ki o yaşlı sucu omuzuna vuruyor ve:

— Oğlum, daha alacağın var benden...

diyerek ona bir takım paralar veriyor.

Angeluşev:

— Unutamam bunu, diyordu.

Sonra çalışma odasına geçtik. Angeluşev artık resim yapmıyordu, kitap kapağı yaparak hayatını kazanıyordu. Bu kitap kapakları gerçekten iyi bir beğeninin ürünüydü. Ressamın ayrıca karikatürleri de vardı ve asıl şöhretini bu resimlerle yapmıştı. Birini anlatayım (ki orada çok tanınan bir karikatür); köylü eşeğine binmiş, bacaklarını açmış giderken radyo atom bombası yapmanın yasak edildiğini söylüyor. Köylü de, «Yazık, diyor, tam kalıpları hazırlamıştım.»

Geleceğimiz gün de ozan Valery Petrof'un evine gittik. Valery Petrof'un evi, bizim Levent'e benziyen bir mahallede idi. İkinci kata çıktık. Orada daha başka tanıdıklarımızı bulduk. Evde, ev sahibimiz, eşi ve kızından başka

ozan Bayan Leda Millova ile eşi de vardı. Slibova içtik, pasta yedik ve evsahiplerimizde konuklarının söyledikleri türküleri dinledik. Şiirler de okundu. Bu Bulgarlar, nerede olurlarsa olsunlar türkü söylüyorlar. Caz müziği pek duymadım. Bayan Donka'nın söylediğine göre, daha çok gençler düşkünmüş caz müziğine, sakal da bırakıyorlarmış... Ama işçisinden tutun başbakanlarına kadar, hepsi genel olarak türkü söyleyip yerli oyunlar oynuyorlar. Bunun üzerinde duruşumun bir önemi var: Büyük kentlerden ayrılıp köylere gidince havanın değişmediğini görüyorsunuz. Bu da sizde tutarlı bir köylü uygarlığı ile karşılaştığınız izlenimini uyandırıyor. Gerçekten de Bulgaristan'da, köylü kentli ikiliği diye bir şey duyulmuyor. Tıpkı bunun gibi, aydın ve halk ikiliği de yok. Aydınlar ve yöneticiler, okumuş köylüler ve işçilerdir. Başbakanlarının asıl mesleği mürettiplik imiş. Bizim Yaşar Kemal'in, görünce «Haydut!» diye seslendiği eleştirmen Goşkin, Şumnu'nun bir köyündendi. Benim dedemin dedesinin de Şumnu'lu olduğunu öğrenince, bir gün Goşkin boynuma sarıldı; bunu gören köylü romancı Kara Slavov da gülerek bana;

— Goşkin Şumnulu'yum diye övünür ama Türkçe bilmez, dedi.

Arkasından da:

— Türkçe bilmiyene Şumnulu denmez, diye ekledi.

Konuştuğum bütün Bulgarlar, üç beş sözcük olsun Türkçe biliyorlardı. İyi bilenlerini ise, bizden ayırmak güçtür.

Sofya'da bir tiyatro, bir opera, bir resim sergisi gördük. Dillerini bilmediğimiz için, tiyatrodaki oyunu bize

perde aralarında anlatıyorlardı. Böylece, üç aşağı beş yukarı, bir kanı edindik bu oyun üstüne. Ben beğenmedim oyunu. Düşüncelerimi Bulgar sanatçılarına açtım, çoğu benimle birlik çıktılar. Siyasal bir konuyu işliyen bu oyun inandırıcı gelmedi bana. Buna karşılık oynanış daha iyi idi ve seyircinin ilgisi beni çok duygulandırdı.

Opera için pek bir şey söyliyemiyeceğim, çünkü az opera görmüşümdür ve müzik bilgim yetersizdir. Ama bize söylediklerine göre, iyi ses sanatçıları yurt dışında turnede imişler, biz zayıf olanları dinlemişiz. «Sihirli Flüt»ü oynadılar; ama ben hiç de büyülenmedim.

Sergiye gelince... O akşam açılacakmış, kapıda bekleşenler vardı. Edebiyatçılar Birliği Dış İlişkiler Müdürü Bay Stoyanof, o kapıdan girdi bu kapıdan çıktı, sonunda bizi salona aldı. Dışarda bekliyenler buna içerlediler. Vasil İvanof adlı ressam, sergisine Kozmos adını vermişti ve bütün resimler kozmos'la, roketlerle ilgili idi. İlk bakışta ilgi uyandırmasına karşı, resimlerin biteviyeliği, sonunda serginin çekiciliğini azaltıyordu. Yeni ressamlardandı bu Vasil İvanof ve öteki ressamlarca pek de tutulmadığı anlaşılıyordu. Sözgelişi Angeluşef, bize yeni resimden söz açtığı sırada demişti ki:

— Biz soyut ya da non-figüratif denen resme karşı değiliz, ama bu türlü resimlerden halk anlamıyor. Ne için yapıyorlar, kendileri için mi? Biz batının büyük resmini taklit etmemeliyiz, onlar bize ancak teknikte önderlik edebilirler. Biz kendi renklerimizi, kendi biçimlerimizi ortaya çıkarmalı, kendi konularımızı bulmalı ve halkımızın beğenisine seslenmeliyiz.

Tartışma bizdekine benziyordu ve kolayca bir sonuca

bağlanır gibi değildi. Çünkü resim sanatında uzun bir geçmişi olmıyan ülkelerde gerçi halk yeni resme karşı koyuyordu ama, aynı halk kendi eliyle yarattığı yapıtlarda, kilimlerde, çoraplarda, el işlerinde çok stilize figürler kullanıyor ve bu figürler zamanla anlamsız, soyut biçimler durumuna geliyordu.

Gerçi batının soyut anlayışı ile, doğu sanatlarının soyut biçimlerine kaynak olan inanışlar arasında hiç de benzerlik yoktu; batı gene doğaya yönelirken, doğanın özünü araştırırken bu aşamaya gelmişti; doğu ise doğadan kaçarak, mistiklerle. Bu bakımdan mistik inanışlara bağlı geri kalmış toplumlar için doğaya öykünen resim ilerici bir görev görmüş oluyordu.

Ancak bu durumu benimseyip onunla yetinmek ise, bizi batı toplumuna uzaktan bakıp onlara imrenmekle ve onların yaptıklarını kendimize neden yasak ettiğimizi sorup durmakla sonuçlanabilirdi.

Bunları Angeluşev'e aşağı yukarı böyle söyledim, düşündü, cevap veremek istemedi. Bende kalan izlenim şudur ki, somut resim ya da non-figüratif resim diye adlandırılan yeni resim konusunda, ağır basan resmî bir tutum yoktu Bulgaristanda, yaşlı ressamların ya da düpe düz yeni resme karşı olanların davranışları vardı.

Dönüşümde, Angeluşev'le konuştuklarımızı ressam Nurullah Berk'e anlattım; Angeluşev'e hak verir biçimde konuştu Nurullah Berk. Demek, aşağı yukarı, dünyanın her yanında yapılmakta olan bir tartışma Bulgaristan'da da sürüyordu. Anlaşılan, orada da, bizde olduğu gibi, yeni resmi tutmayanlar ağır basıyordu. Ancak bu direnişe boş verip bildikleri, istedikleri gibi resim yapan ressamların var-

lığını da söylemeliyim. Burgaz'da sergisini gezdiğimiz Yorgi Bayef bunlardan biriydi. Yorgi Bayef'in resimlerinden, Bulgaristan gezisine sıra geldiği zaman söz edeceğim.

Bir Bayram. Sofya'da gençlik bayramını gördük. Dimitrof'un anıt kabri önünden binlerce genç geçti. Bu geçit töreninin özellikleri şunlardı: Geçenler uygun adımla yürümüyorlardı; rahat, güle oynaya, türkü söyliyerek, onları selâmlayan devlet adamlarına el sallayarak geçiyorlardı. Kimi başının üstüne küçük çocuğunu oturtmuş, kimi bir az daha büyük çocuğunun elinden tutmuş; resimler, afişler taşıyorlar; Kiril alfebesinin harflerini tutuyorlar, okuma yazma marşı söylüyorlar:

Okuma yazma bilen uluslar yok olmaz

Dünyanın bir takım büyük düşünürlerinin, sanatçılarının fotoğrafları ellerinde, çiçekler atıyorlar, gülüyorlar, hep birden bağırıyorlar. Gençlik örgütleri, okullar, çalışma, kolları biribirinin arkasından geliyor. Son dalga alanda ulusal oyunlar oynadı ve tören orada böylece bitti.

Eskiden bizim Köy Enstitülü öğrenciler de böyle bini bir yerde halay çekerlerdi diye düşünüp üzüldük..

Bu geçit resmini ben, Bulgar Başbakanı'nın dâveti üzerine, Dimitrof'un anıt kabri üstünden, devlet büyüklerine ayrılan yerden izledim.

Yolda. İkinci Dünya Savaşından önce tirenle geçmiştim Bulgaristan'dan; toprağının verimliliği, işlenmişliği o zaman da gözüme çarpmıştı. Bu sefer, konferanstan sonraki gezimizde, bunu daha yakından gördüm. Toprağı bi-

len, bir toprak çocuğu olan Yaşar Kemal gezi ertesi Sofya'da yapılan bir basın toplantısında, gazetecilerin bir sorusu üzerine, şöyle dedi: «Toprak da yaratılır ve Bulgarlar dünyamıza güzel bir toprak armağan etmişler.» Filibe'ye doğru giderken sağımızda solumuzda uzanan işlenmiş toprakları seyrediyor, bir yandan da Bulgarların toprakta neler yaptıklarının öyküsünü dinliyorum:

Devrimden önce de büyük toprak sahipleri pek çok değilmiş Bulgaristan'da. Devrim hükümeti, toprağı uluslaştırma yolunu tutmamış, kooperatifler kurmuş; köylüler de kendi toprakları oranında ortak olmuşlar bu kooperatiflere ve toprağı beraberce işlemeye başlamışlar. Ortak çalışma ve makineli üretim verimi birden arttırmış. En önemlisi küçük köyler halkının kooperatif merkezlerinde toplanmasıdır. Bırakılmış küçük köyleri yollardan geçerken görüyorsunuz. Böylece bizdeki küçük köyler kalmamış Bulgaristan'da, onların köy dedikleri yerler, bu kooperatif merkezleridir. Küçük köyler bir araya gelince, öteki işler de kolaylaşmış; sekiz sınıflık ilk okulu ile, hekimi, ebesi, daha büyükçe ve zenginleşmiş kooperatif merkezlerinde dinlenme evleri ve mağazaları ile temel kurullar birbiri arkasına ortaya çıkmaya başlamış. Türklerin daha yoğun olarak bulundukları bölgeleri gezdik, buraların kooperatiflerinde yetişmiş tarım ve makine teknisyenlerini, öğretmenleri, örgütlerde çalışan aydın Türkleri tanıdık. Türkler, Bulgaristan toplumculuğunun kurulmasında etkin ve yararlı gücler olmuşlardır. Yaşlı bir köylü gördük, bize «emekli köylü» olduğunu söyledi. Altmış yaşını geçtiği için kooperatifinden emekli aylığını alıyor. Ama arada bir ufak tefek başka işler de yapabilecek gücte olduğu için kazancını

artırabiliyordu. «Ne yapayım ki yaşım ilerledi, sosyalizmi gençliğimde bulsaydım...» diye yakındı bize.

Öğrencilerin okula devamsızlığı diye bir sorun olup olmadığını sorduk. Böyle bir sorunla karşılaşmadıklarını söylediler. Çünkü kooperatif köyündeki bir köylü, küçük çocuklarını okuldan alıp tarlada çalıştırmak zorununu duymamaktadır, toprağın işlenmesi ortak bir çabadır.

Sekiz sınıflık ilk okulu bitirenler, kentlerde ve başkentteki yüksek okullara gidiyorlar. Çoğunun teknik okulları (onlar tehnik diyorlar) yeğlediklerini gördüm.

Kooperatif üretimi bu yolda gelişe dursun, yirmi yıl içinde toplumcu eğitim ile yetişen köylü çocukları, toprak üstündeki mülkiyet haklarını da kooperatife bırakmışlar. Böylece bütün köyler halkı, kooperatiflerinin emekçisi durumuna gelmişlerdir.

Filibe yolu üzerinde bir köyde durduk, bir ya da bir kaç köy evi gördük, köylülerle bir süre konuştuk. Odaları tertemiz ve bakımlı idi, kimi evde çamaşır makinesi vardı. Televizyon ve radyo köylere girmiştir.

Filibe. Büyük, şirin bir kent Filibe. Gerçi çok kalmadık, ancak bir öğle yemeği yiyip büyük caddelerinde ve parkında dolaştıktan sonra yola koyulduk. Gideceğimiz çok yer vardı daha. Parti merkezi olan yapılar, bütün kentlerin büyük alanlarına bakan koca koca yapılardır. Bu yapıların alınlarında, parti ileri gelenlerinin büyük boy fotoğrafları asılı. En başta kurucuların, Dimitrof'un, Kolarov'un resimleri, onların yanı sıra öteki yöneticiler... Sofya'da ise bunlarla birlikte, devrimden önce kendi alanlarında büyük işler başarmış kimselerin resimleri de asılıdır. Bu arada eği-

timciler, ozanlar, sanatçılar da var. Çoğu zorbalık yönetimlerinin kurbanı olmuşlar, öldürülmüşlerdir. Bütün çalışma yerlerinde, müzelerde, okullarda, faşistlerin öldürdüğü devrimcilerin fotoğraflarını görüyorsunuz. Genç kızlar ve delikanlılar çoğunlukta. Faşistlerin öldürdüğü insanların sayısı otuz bini buluyormuş. Kentlerin, kasabaların müzelerinde devrim olaylarını canlandıran köşeler var; bu köşelerde sık sık Türklerin de fotoğraflarını görüyorsunuz. Faşistlerden saklanan partizanlar en çok Türk köylerine sığınıyorlarmış, «Oralara sığınınca kendimizi emniyette sayardık.» diyorlar.

Burgaz. Burgaz'da Belediye'yi ve bir de Yorgi Bayef'-in resim sergisini ziyaret ettik. Belediye Başkanı bölgenin tarım, sanayi işleri üstüne ve bir de turizm konusunda bilgi verdi. Turizm sorununa özellikle Varna'ya sıra geldiğinde değineceğim. Burada şunu söylemekle yetineyim: Gittiğimiz bütün büyük kentlerde ünlü Balkan otelinden başka gerçekten rahat, temiz, modern oteller var. Hemen hepsinde de turist kalabalıklarına rast geldik. Bulgaristan'ın Karadeniz kıyıları, kuzey ve Orta Avrupa halklarını çekmektedir. Turistler buralarda rahatça eğlenip yıkanıyorlar. Burgaz'dan sonra ta Balçık'a değin, artık bütün bu kıyı, dinlenme ve eğlence yerleri ile dolu büyük bir plâjdır. Plâj kasabaları, bakımlı bahçeler ve parklar içindedir, yapılar modern, eğlence yerleri batı ile yarışacak nitelikte.

Yukarda, Yorgo Bayef'in resim sergisini anlatacağımı yazmıştım, bir az da onun üzerinde durayım. Yorgi Bayef modern bir ressamdır. Avrupa'da bulunmuş. Resimleri, yeni resme karşı olanları da yadırgatmayacak bir uslûpla ya-

pılmış, sergi bütünü ile belli bir anlayışa sıkı sıkıya bağlı kalınarak yapılmış resimlerden çok, değişen ve arayan bir ressamın yapıtlarını toplamış izlenimini bırakıyor. Ressamla konuştuk, o da bunun böyle olduğunu söyledi ve gelişme yolunu resimler üzerinde gösterdi bize.

Burgaz'da kaldığımız o gece, Burgaz'la Varna arasında yeni açılmış bir gece kulübüne dâvet edildik. İçerisi turistle dolu idi. Caz ve numaralar iyi. Striptiz yoktu.

Varna. Bu güzel ve aydınlık kent, dünya çapındaki ününü hak etmiştir. Caddeleri, parkları düzenli ve temiz; yapıları güzel, kahveleri ve lokantaları modern, mağazaları belki Sofyadakilerden de zengin. Biz, Bulgar yazarları için yazlık dinlenme evi olarak yapılmış, denize ebakan bir yapıda kaldık. Odalarımız, ferah ve banyolu idi. Biz orada iken, öteki balkanlı delegeler de geldiler. Buluşma hepimizde neşe yarattı. Bulgar yazarları tatillerini burada geçiriyorlar. Dinlenme evinin müdürü sempatik bir adamdı, bize kendi mastikasından getirtti.

Varna'nın turizm işinde bunca ileri gitmesinin nedenlerini ilk bakışta anlıyorsunuz. Bir kez, büyük otellerden tutun, geceliği bir levaya (yedi buçuk lira) tek odalı evlere değin her keseye göre kalınacak yeri var. Bu yerler, bakımlı, yemyeşil parklar içindedir. Kadınlar, her saatta bikini ile, mayo ile dolaşabilirler. Sevişenleri, birbirine sarılmış olarak dolaşanları, öpüşenleri, rahatsız etmek şöyle dursun gözetliyen kimse yok.

En ufak cıgaracısından en büyük mağazasına değin bütün alış veriş yerleri devlet eliyle yönetildiği için, hiç bir yerde pazarlık yoktur. Ancak çalışma saatleri dışında açık

dükkân bulmak çok güç oluyor. Ben bunu bir turizm bölgesi için uygun bulmadığımı söyleyince arkadaşımız Donka Melâmet:

— Ne yapalım, diye karşılık verdi, çalışma saatlerine uymak zorundayız. Buralardaki dükkânlar için bir ekip daha kullanma yolunu da tutamıyoruz, çünkü iş gücüne başka yerlerde ihtiyacımız çok.

Bölgenin tarih bakımından en ilginç yeri Nessebr. Yalnız şunu hemen ekliyeyim, soruşturduklarımdan anladığıma göre, Bulgaristan'da arkeolojik kalıntılar pek zengin değildir. Gezdiğim müzelerdeki en eski kalıntı örnekleri, bilemediniz Helenistik bir iki küçük parça ile kalıyordu. Bizim toprakların bu alandaki zenginliği, sanırım dünyanın hiç bir yeri ile ölçülemez. Nesseebr'de ise bir iki Bizans kalıntısı vardı. Bunlardan biri onarılmıştı. Bazilikanın duvar süslemeleri, geçen yıl Amasra'da gördüğüm bir bazilikanın duvar süslemeleri ile aynı idi: Beş altı köşeli keramiklerden yapılmış yarım daireler. Bunlar, onarılmış olan kilisenin duvarlarında renkli camlarla bezenmişti. Bulgarlar, bir yarım ada olan ve eski yapıları bulunan Nessebr'i, kendi havası içinde yaşatmak için tedbir almışlar: Eski evleri onarıyorlar. Böylece denize bakan ahşap, kârgir yapılar, kendi uslûplarında yaşatılmış ve görünü zenginleştirilmiştir.

Romanya sınırına yakın olan güzel Balçık kasabasını da gördükten sonra Varna'daki dinlenme evine döndük, eşyamızı topladık ve otomobillerle Şumnu'ya doğru yola çıktık.

Şumnu. Daha Sofya'ya indiğimiz sabah, bizi istasyonda karşılayanlar arasında bulunan Bulgar Edebiyatçılar Bir-

liği dış ilişkiler müdürü Bay Stoyanof bana Şumnulu olduğunu söylemiş ve gülerek:

— Bütün büyük adamlar Şumnu'dan çıkar, demişti.

Böyle bir fırsat gelmiş ayağıma kaçırır mıyım, benim de dedemin dedesinin Şumnu'lu olduğunu söyledim. Bay Stoyanof, bu sözümü, savına yeni bir belge olarak almak nezaketini gösterdi. Onlar Şumnu'ya «Şumen» ya da «Kolarovgrad» diyorlar. Çünkü partinin Dimitrof'la birlikte kurucusu olan Kolarov oralı imiş. Yolda Şumnu üzerine bu çeşit şakalaşmalar daha da hızlandı. Eski bir Türk kentine gidiyorduk, bu bizi duygulandırıyordu. Öğleye doğru vardık Şumnu'ya; arabalarımız büyük cadde üstünde, bir yapının önünde durdu. Bizi karşılayanların çoğu Türktü. Bunların arasında genç bir Türk milletvekili, kadın erkek tiyatrocular ve siyasal, toplumsal örgütlerde çalışan Türkler vardı. Bizi slibovalı, bialo vinolu, sucuklu, ekmek peynirli bir sofrada «ağırladılar.» Burada söylevler verildi ve günümüzü nasıl geçirmek istediğimiz soruldu. Tasarılar arasında bir köye gitmek vardı. Bu köy, Şumnu'dan elli kilometre kadar uzakta idi. Biz ikiye ayrıldık, köye gidecekler yola koyulduk.

Orada geçirdiğim o güzel günü unutamıyacağım. Büyük bir Türk köyü idi bu. Öğle yemeği zamanı epey geçmişti. Baktık ki, köyde bize büyük bir sofra hazırlamışlar. Belki otuz, kırk kişi oturduk bu sofraya. Gelmeseydik ayıp olacakmış, bekliyorlarmış bizi. Aramızda kadın erkek Türk öğretmenler, kooperatif teknisyenleri vardı. Şerefe içmeler arasında söylevler verildi; şiirler okundu, türküler söylendi. Türk türkülerinden sonra, Bulgarlar da Bulgar türküleri söylediler. Rusya'da okumuş genç bir Türk tek-

nisyeninin kooperatif üretimi ve makineleri üzerine verdiği ilginç bilgileri dikkatle dinledik. İsmailova adlı genç bir türk hanımı, Moskova'daki dünya kadınlar toplantısına katılmış, anılarını anlattı bize.

Bu sırada şöförümüz, pek efedi bir adam olan Drago, yorgunluğunu gidermek için uyuyormuş, bu yüzden yemeğe katılmamış bizimle. Ona yiyecek öte beri derledikten sonra artık ayrılık saatinin geldiğini söyledik. Ama bırakmıyorlardı bizi bir türlü, akşama kalmamız için direniyorlardı. Köyün alanına çıktık, der demez köylüler toplanıverdi oraya, bizi sardılar. Öpüşmeler sarılmalar arasında köylülerle konuşmağa başladık. Güleryüzlü, şakacı, konuşkan kimselerdi bu köylüler... Hele yaşlıları... Hepsi birer nükte küpü. Bu yaşlılardan biri ille bir söylev vermemi istedi benden. Yakamı güç kurtardım, «Böyle konuşalım, daha iyi değil mi?» dedim. Bunun üzerine Yaşar Kemal'in üstüne atıldılar. «Anlat bakalım, şu İnce Mehmed'i nasıl yazdın?» dediler. O da anlattı. Ben bu ara yaşlı bir köylüye, «Yerli oyunlarınız nasıldır? Nasıl oynarsınız?» diye sormuş bulundum, hani lâf kıtlığında derler a, o türlü bir söz. Kaçırır mı alay fırsatını bizimki, «İki elimizi kaldırır oynarız.» dedi, sonra da «Sen şimdi onu bırak da bir şeyler söyle!» diye ekledi. İstanbul'u soruyorlar, Türkiye'yi soruyorlar, «Biz iyiyiz ya, siz nasılsınız?» diyorlar. Küçük kızlar, sekiz sınıflık zorunlu ilk okulda okuyan küçük çocuklar adreslerini yazıyorlar bize, bizden adreslerimizi alıyorlar; mektuplaşalım diyorlar.

Nasıl da üzülerek ayrıldık onlardan. Vaktimiz azdı, daha kalırsak yolda gecikecektik. Resimler çektirdikten sonra otomobillerimiz yola koyuldu.

Gece yarısına doğru Selvievo'ya geldik, kentin alanında kum gibi insan kaynıyordu: kahveler, dondurmacılar, pastacı dükkânları hınca hınç dolu idi. Yaşar Kemal, Bayan Donka ve ben, içki verilir bir yer olduğunu benim ta uzakta sezdiğim bir dükkâna girdik. Hem içki, hem dondurma, hem yiyecek veren bir yer burası, İçkilerimizi ayakta içiyorduk, bir ara Yaşar Kemal kayboldu, sonra yanımıza gelip:

— Ben şu masada ahbaplar buldum, dedi.

Nasıl bulur? Merakla o masaya gittik. Çocukları ile iki aile oturmuş dondurma yiyorlar. Bulgarca'dan başka dil de bilmiyorlar. Arkadaşımız Donka aracı oldu. Meğer iki adamdan biri Selvievo'nun belediye başkanı, öteki de yardımcısı imiş. Masalarına oturduk. Ben belediye başkanına:

— Şikâyetçi olduğunuz bir şey söyleyin, diye tutturdum.

Adamlar düşünmiye başladılar. Bunun üzerine Yaşar Kemal:

— Canım, karılarımızdan şikâyetçiyiz deyin bari, dedi.

Bu sözler gülmelere yol açtı. Sonra başkan, yollarının iyi olmadığını söyledi. Bizim, geçtiğimiz yolları beğendiğimizi söylememiz üzerine de:

— Ona ne bakıyorsunuz, öteki yollarımız hiç iyi değildir, diye cevap verdi.

Gece yarısından sonra Sofya'ya, kaldığımız Vranya sarayına vardık.

Son. Bulgarlar, iyi, güleryüzlü, dürüst insanlar. Bir-

birlerini seviyorlar; içlerinde biri değerli bir iş mi yapmış, bir çalışma kolunda yeteneğini mi göstermiş, onu övüyorlar, destekliyorlar. Birbirlerine çelme takmıyorlar, birbirlerinin gözünü oymuyorlar. Onun için bir Bulgar dostuma:

— Siz birbirinizi sevdiğiniz için toplumculuğu başarı ile kurmuşsunuz, dedim.

Gerçekten de bugün Bulgaristan temel sorunlarını çözmüş, ilerleme yolundaki engelleri temizlemiş, yükselme ve gelişme için gerekli koşulları düzenlemiş bir ülkedir, yakında daha büyük başarılarını bütün dünya duyacaktır. Gördüğüm ilk sosyalist ülke olan Bulgaristan bende çok olumlu izlenimler bırakmıştır. Bu çalışkan ve dürüst komşularımızın, Türkler için iyi duygular beslediklerini de söyliyeyim.

MACARISTAN

«ŞOK VAN»

Balkan uluslarının dillerinde pek çok Türkçe sözcük bulunduğunu anlatan şöyle bir hikâye dinlemiştim geçen yıl Sofya'da. Bir Bulgar bir Yugoslav'a sormuş:

— Sizin dilinizde de çok Türkçe sözcük var mı?

Yugoslav Türkçe olarak:

— Yok be kardeşim, demiş.

Bu soru bir Mascar'a sorulsa,

— Şok van...

karşılığı alınırdı; «çok var» demektir.

Macarlar dillerindeki Türkçe sözcüklerde Türkçe'nin temel fonetik kurallarına kimi yerde bizden daha bağlıdırlar; sözgelişi «elma» demezler, «alma» derler. Bundan başka bir takım Türkçe sözcükleri de, bizim unuttuğumuz ya da bıraktığımız gerçek anlamları ile kullanırlar: «Atya» Macarca'da «baba» demektir; bizse «ata» yı soysop, dede karşılığı işletegelmişiz. Ozbekistan'da da «baba» demiyorlar, «ata» diyorlar. «Baba» sözcüğünün bize Hititçe'den kalmış olduğunu Halikarnas Balıkçısı'nın yazılarından yeni öğrendim.

Türklerle Macarların aynı ırktan olmaları ile övünen bir Macar ressam, bir gün Peşte'de bana:

— Bizim en büyük yanlışımız geçmişte birbirimizle savaşmamız olmuştur, dedi. Yoksa Türklerle Macarlar birleşselerdi bütün Avrupa'yı süpürürlerdi.

Neyse, bir fırsattır kaçırmışız. Ancak gene de biz bir Macar'a:

— Sizin diliniz Türkçe'dir, siz Türksünüz...

Dememeliyiz, hoş kaçmaz, dikkat etmeli. Bu türlü konulara övünme iddiası karıştı, söz duygusallığa vuruldu mu, en azından ayıp kaçıyor çünkü. Hele Macarca ile Türkçe'nin yakınlığından, Macarların Türk asıllı (ya da Orta Asya asıllı) olmalarından başka dünyada «bilimsel bir bilgisi» bulunmayanlarımız bu konuyu fazla kurcalar, ikide bir öne sürerlerse tepkisi biraz tersce de olabilir. Çünkü biz, «baba» demeyip «atya» diyen Macar'a benzemeyiz; nitekim Karagöz'ü bilmiyen Ozbek'e de benzemeyiz pek. Soylar ve diller kökte ne denli bir olursa olsun, yerler ve o yerlerin tarihleri yepyeni halklar, başka başka uygarlıklar yaratıyor. Benzeşmekse, sözgelisi komşularımız Ukraynalılar ve Bulgarlarla daha çok benzeştiğimizi söylerim ben.

«BATI» NERESİ?

Doğularına biraz küçümseyerek baktıkları söylenen Macarların, batı karşısında kompleksli olduklarını anlayınca şaştım. Batıyı görmüş olmakla, batıda bulunmuş olmakla övünmelerinden değil sadece, «Batıyı neden taklit etmeli efendim? Bizim benliğimiz yok mu?» diye tartışmalarından da çıkıyor bu. Batılılaşmak isteyen Türkiye'nin bir sorunu sandığım bu tartışmayı geçen yıl Bulgaristan'da da bulmuştum. Sonra daha öteye, Yugoslavya'yı da aşarak Macaristan'a gittim, orada kuzey batı sınır kenti olan Estergon'a (Macarlar Ertergom diyorlar) kadar uzandım, Estergon'dan Tuna'nın öteki yakasına bakarsanız, fabrika bacaları ile Çekoslovakya'yı görürsünüz, demek Avrupa'nın ortaların-

da idim. Ama gene «Batıyı neden taklit etmeli efendim?» tartışması... Peki bu «batı» dedikleri neresidir? Yoksa sadece Fransa ile İngiltere olmasın?

Paris'ten yeni gelen Pertev Boratav'la geçende bunu konuşurken, Boratav:

— Vallahi Fransa da değil, dedi. Orada da arıyoruz, bulamıyoruz.

Sabahattin Eyüboğlu'nun André Malraux'dan dilimize çevirdiği ve Çan Yayınları arasında çıkan «Turan Yolu» adlı kitabı okuyanlar bilirler. André Malraux'nun babası, Alman İmparatorunun adamı olarak İstanbul'a gelir, Enver Paşa ile sıkı fıkı bir dostluk kurar ve onun buyruğu ile «Turan» ı aramaya gider, dolaşır aylarca Asya bozkırlarını, dönüşünde:

— Bulamadım Turan'ı, yokmuş, der Enver Paşaya.

Sakın «Turan» gibi bir şey olmasın bu «batı» dedikleri?

Sahte bir ülkü, utanmazsa çıkarların sarıp sarmalandığı bir uygarlık örtüsü, bir aldatmaca, donmuş bir yargı, ya da bir zorbalık aracı olarak batı elbette dışardan uydurulmuş, aranıp bulunamıyacak bir şey değildir; dünyaya yayılmıştır o, kendi coğrafyası dışında da bütün özellikleri ile yakalanabilir. Ancak Mustafa Kemal'in «Batıya rağmen batılı olmak» diye anlattığı ve son yazılarında Niyazi Berkes'in bence biraz dolaşık bir anlatımla «karşı varılabileceği» ni söylediği bir başka batı daha var ki, çelişkileri içinde anlaşılmak ve geçmişinin özlü deneyimlerinden yararlanan, canlı ve yaratıcı yanı ile ele alınma koşulu altında bu batıyı da artık belli bir coğrafyada oturur sanmak doğru olmaz derim; kalelere kapatılmış, çekmecelere kilitlenmiş değildir ki gittiğimiz bir yerde elimizle koymuş gibi bulalım, yaygındır, her an yeniden yaratılmaktadır ve belki en so-

nunda kendi içimizde bulacağız, kendimizde yaratacağız onu. İşte bizde biraz başka bir biçimde, Macaristan'da biraz başka bir biçimde tartışılan, hem küçümsenen, hem önem verilen «batı» nın karmaşıklığı sanırım buradan geliyor. Peşte'nin sanatçılar sitesindeki güzel evinde, batının yeni resim ve yonut akımlarını küçümseyen genç yonutçu, bu tutumu ile hangi batıya kızmaktadır? Kapısında Avrupa'nın yüz yıllık lokantası olduğu yazılı Matyas Pince'de «Avrupa'nın en ünlü çigan orkestrası bizdedir» derlerken, Peşte'liler hangi batı ölçüsüne göre konuşuyorlar? Ünlü baritonları Gavurof'un daha çok Avrupa'da gezdiğini, orada alkışlandığını söylerken Bulgarlar niçin övünüyorlar? «Ama balemiz!» diyen Moskovalı, Avrupalının yüzünde belirecek hayranlık çizgilerini niçin öylesine gururla bekliyor? Ve şunu da ekliyerek konumuzun başlangıcına dönelim: Doğularında kalan ülkelere yukarıdan baktıkları doğru ise, Macarlar kendilerini batılı saymakta ve bununla övünmektedirler; ama «batıyı neden taklit etmeli?» dediklerinde - bırakalım taklidin iyi ya da kötü olduğunu - kendilerini batıdan ayrı gördükleri için onlara batılı demek pek de kolay olmuyor. Biz kendimizi doğu ile batının sınırında sayarız ya, bu sınır belki de asıl Macaristan'dadır.

Ancak durumu daha iyi anlamak için, konumuza bir de şu açıdan bakmak gerekir: Macaristan İmparatorluğu zamanında elindekini avucundakini sömürgelerine veren Macar köylüsü, faşist Horty'nin gününde yarı aç yarı tok, okulsuz, hekimsiz, özgürlükten yoksun, inim inim inleyen Macar halkı, kurtuluştan sonra kendi yaşamına egemen olmuş, uygar bir toplumun insanları için gerekli bütün kurumlarını yaratmış, geriliklerinden sıyrılmış, Avrupa'nın ortasında başını dik tu-

tan bir toplum olarak yerini almıştır ve konumuz bakımından asıl önemli olan, bir Avrupalı tarafından küçük görülmekten kurtulmuştur. Dahası var, eski sömürgenlerini küçük görmek sırası şimdi ona gelmiştir. Çünkü batıya öğretecekleri vardır, örnek olarak göstereceği kurumları vardır.

Dünya değişiyor, Avrupalının bütün dünyada kendisini efendi saydığı günler artık geridedir. Geçen gün Çetin Altan'ın da dediği gibi, bırakın sosyalist Macaristan'ı, bütün geri kalmış ülkelerin aydınları, dünyayı tanıdıkları, dünyanın gidişini bildikleri için bugün artık kapitalist ülkelerin kişileri karşısında başlarını dik tutarak konuşmakta, çoğu konuda onlardan daha isabetli konuşmaktadırlar. Bunun nedeni, sosyalist dünya görüşünün gücünde saklıdır.

İLK GÜN

Bulgaristan yolculuğundan tam bir yıl sonra Macaristan yolu göründü. Macar Kültür Münasebetleri Enstitüsü, eşimle beni, 15 gün için Macaristan'ı görmeye dâvet ediyordu. Bir sosyalist ülke daha tanıyacaktık, güzelliği dillere destan Peşte'yi görecektik. Macaristan'daki yazarlarla, sanatçılarla tanışacaktık. 7 Mayıs 1965 Cuma günü trenle yola çıktık. Bulgaristan'dan Yugoslavya'dan geçerek Pazar sabahı gün doğarken uçsuz bucaksız yeşil Macar ovasına girdik. Macaristan'ı Avrupa'nın buğday ambarı diye bilmemiz işte bu güzel, bakılmakla doyulmaz ovadan ötürüdür. Ama sonradan öğrendim ki Macar ovası, altında çekilmiş bir denizin kumları yattığı için, sanıldığınca verimli değilmiş. Düşünün, onun bütün verimini de eskiden başkaları Macar köylüsünün elinden alıyormuş. Bugün bu ovanın toprağı onarılmakta, zenginleşti-

rilmektedir. Deyim yerinde ise, demek ki Macarlar topraklarını da yeniden yapıyorlar.

Sabahın erken saatlerinde Peşte'ye vardık. Bizi istasyonda konukçumuz Bayan Polgar Judith karşıladı, İngilizce biliyor, iki yıl Amerika'da kalmış, şimdi bir tiyatroda diksiyon öğretmeni.. Konuşkan, bilgili, özellikle Macar sanat ve edebiyatını bilen bir kadın. Ama otomobilimizin kalkması ile istasyon alanını dolanıp otelimizin önünde durması bir oldu. Sabatçak otelidir bu, özgürlük demek. Avrupa'nın her yeri için birinci sınıf, konforlu bir otel. Judith, öğleden sonra buluşmak üzere bizi odamıza bıraktı gitti. Ama biz yıkanıp kahvelerimizi içtikten sonra, Judith'in sandığı gibi dinlenmek ve biraz da uyumak üzere yataklarımıza girmedik, attık kendimizi Peşte'nin sokaklarına, yürüye yürüye Tuna'nın yanına geldik (Macarlar Duna diyorlar), Tuna üzerindeki köprülerden birinden karşıya, Buda'ya geçtik. Öğleye kadar dolaştık orada. Öğle yemeğimizi Tuna'ya bakan bir lokantada yemek istiyorduk. Önümüze gelene böyle bir lokantayı nerede bulacağımızı soruyor, fakat hep yabancı dil bilmeyenlerle karşılaştığımız için derdimizi bir türlü anlatamıyorduk. Sonunda özel arabaları ile pazar tatili yapmaya giden bir aile, çat pat bir İngilizce ile isteğimizi anladılar, gidecekleri yere gecikmeleri bahasına bizi arabaları ile Otel Duna'nın lokantasına bıraktılar. Garson Türk olduğumuzu anlayınca masamıza bir Türk bayrağı koydu ve bize harikulâde Macar yemekleri getirdi. Harikulâde diyorum, gerçekten de Macar mutfağı çok zengindir. Öylesine ki kolay kolay yemek seçemezsiniz, aklınız öteki yemeklerde kalır. Yıllardan beri ününü duyduğumuz Tokay şarabını istemekte de gecikmedik. Oysa Tokay şarabı pek kolay bulunmuyor orada, anlaşılan ihrac

malı olduğundan... Ama Macarlar ondan daha iyi şarapları olduğu için övünüyorlar. Hakları da yok değil.

Öğleden sonra Judith bizi otelden aldı ve Ulusal Galeriye götürdü. Peşte, müzeleri bakımından çok zengindir. Ulusal Müze, Güzel Sanatlar Müzesi, Etnografya Müzesi, Uygulama Sanatları Müzesi, Doğu Asya Sanatları Müzesi, Petöfi Müzesi ve Ulusal Galeri. Ulusal Galeri'de Rönesans ve Barok sanatı ürünlerinden başka ve özellikle çağdaş Macar sanatının yapıtları toplanmıştır. Çağdaş Macar resminin aşağı yukarı 150 yıllık bir geçmişi var. Demek bizden biraz daha eskidirler bu alanda. İlk resamları (klâsikleri diyeyim) sağlam bir resim geleneğinin temelini atmış olan güçlü sanatçılardır. Ama ben, bir Şeker Ahmet Paşa'yı bulamadım orada. Şunun üzerinde önemle durmak istiyorum, sosyalist ülkelerde, özellikle Macaristan'da geçmişin değerlendirilmesi, hele güzel sanatlar alanında, hayranlık ve gıpta uyandıracak niteliktedir. Hiç bir yapıtı, hiç bir belgeyi savsaklamamışlar, geçmişte ne yaratmışlarsa tümünü müzelerinde toplamışlar, onlarla övünüyorlar. Oysa bizim Şeker Ahmet Paşa'nın baş yapıtları, akrabası rahmetli edebiyat öğretmenim Yahya Saim Bey'in evindedir. Macar empresyonistlerinden çok daha güçlü bir ressam olan Nazmi Ziya'nın çoğu resmi, akrabası Rasih Güran'ın evindedir. Sanatseverliğimiz demek ki bu resimleri toplumun malı yapacak güce erişmemiş daha. Yalnız bu resimleri toplamak için bile sosyalist olmaya değer.

Ulusal Galeride benim en çok sevdiğim ressam Csontavry (Çontvari okunacak) oldu. Van Gogh'un doğduğu yılda doğmuş ve en önemli yapıtlarını Picasso'nun ortaya çıktığı yıllarda vermiş olan Csontvary bence Avrupa'nın en önemli ressamlarından biridir. Resmin özünü bulmuş ve pri-

mitiflerden çağımıza değin onun bütün macerasını yaşamıştır... Sonra delirmiş. Biz müzeden çıkarken Csontvary'nin iki röprodüksiyonunu satın aldık, fakat ne yazık ki çok sevdiğim o resimler dönüş yolculuğu sırasında kayboldu.

İlk günü şuracıkta bitirelim. (Ama Macaristan anılarımı gün gün yazacağım sanılmasın, çünkü not tutmadım, belleğimde de kalmaz ve böylesi daha iyidir. Ben bu yolculuklarımda defter kalem taşımadım yanımda, açık tuttum bütün izlenimlere kendimi, notlarıma bakacağıma izlenimlerimi yokluyorum yazarken. Bu bakımdan pek de bilgi edinemiyeceksiniz bu yazılarımdan, olsa olsa gezdiğim gördüğüm yerlerin belki rüzgârı vurur size.) Akşama Macar Türkologu dostum Hazai bizi otelden aldı, iki gün için gelmiş Peşte'ye Berlin'den, akşam yemeğimizi Buda'da, Kale Tepesi yakınında, küçük ama çok tatlı bir lokantada yedik. Adamakıllı acı ama nefis bir balık çorbası ile beyaz şarap içtik. Yaşlı bir adam piyano çalıyordu, dışarda da sağnaktan boşanırcasına yağmur. Peşte'ye gene yolum düşse ilk o lokantaya giderim, yani Buda'ya. Peşteli'ler de Buda'yı Peşte'den daha çok seviyorlar. Çünkü orada tarih ve sessizlik vardır; gürültüsü artık duyulmıyan Peşte'ye oradaki iki tepeden, Kale Tepesinden ve Gellért Tepesinden bakılınca tüm şehir gözle kucaklanır. Arada Tuna vardır. Mavi Tuna... Ama biz onu mavi görmediğimizi söylediğimizde, bir Macar yazarı, ciddî ciddî:

— Üç gün önce maviydi, dedi.

İkinci Dünya Savaşında Peşte'nin en zarar gören, yakılıp yıkılan yeri Kale Tepesi bölgesidir. Çünkü Peşte Kurtuluş Orduları tarafından sarılınca, faşist Almanlar bu tepeye sığınmışlar ve uzun bir süre direnmişler orada. Şimdi Macar-

lar o bölgedeki eski yapıları onarıyorlar, onlara eski biçimlerini veriyorlar.

Faşist Almanların sebep oldukları yıkıntıları görünce «savaştır, olur!» deyip geçemiyorsunuz. Ne tarihe, ne güzelliğe saygı duymuşlar. Tolstoy'un Moskova'dan 60 kilometre uzaklıktaki çiftliğine girmişler, peki girdiler, çekilirken Toltstoy'un evini yakıp yıkmaya kalkmanın gereği neydi? İnsan tiksiniyor.

Peşte'de bir turist gibi gezmekle yeni Macaristan üstüne bir şeyler öğrenemiyeceğimi anladım ve gezinti programını kendim yapmaya karar verdim. Hele bir sosyalist ülke için çok gerekliydi bu. Gene anladım ki, sosyalizmin getirdiklerini merak etmeden sosyalist bir ülkeyi, otellerinde kalarak, lokantalarında yiyip içerek araba ile geçenlerin izlenimleri bundan ötürü sudan oluyor. Yok taksi şoförü bahşiş aldı, yok lokantada garson yemeği geç getirdi, bilmem otele dönmek için saatlerce otomobil bekledik... Bunlar sosyalizmde ille kusur bulmaya gidenlerin görüşleri. Ama bu bakımdan Peşte sokakları sosyalizmi bilip bilmeden sevemeyenleri bile şaşırtacak kadar öğreticidir. İnsanlar şık denecek gibi temiz giyimli, kadınlar berberden yeni çıkmışcasına tuvaletli, karı kocalar muhabbetli. Konukçumuz Polgar Judith, böyle giyimli kuşamlı bir kızı bize göstererek:

— Bir tiyatro artisti de olabilir, bir fabrika işçisi de, dedi.

Dediğinin doğru olduğunu, Peşte'de bir ayakkabı fabrikasını gezerken yakından gördük, bütün işçi kızların saçlarına o sabah berber eli değmişti.

Karım:

— Bu kadar itina fazla değil mi?

Diye sorunca Evropa Yayınevi Müdürlerinden Bayan Carrig Sara kızar gibi:

— Salkım saçak mı dolaşsınlar, dedi.

Doğrusu karımın sorusunun cevabı değildi bu, ama biz bu itinayı, daha sonra gezdiğimiz bir kooperatif köyünün evlerinde de görecektik. Yeri gelince anlatacağım. Ben sosyalizmi sefalet diye bellemiş kişilerden olmadığım için, herhangi bir Avrupalı turistin yüzünü güldürecek kadar temiz ve neşeli olan Peşte'nin bu görünüşü ile yetinmek istemiyorum. Elbet müzelere, Kukla Tiyatrosuna, yayınevlerine gidecektim, gittim de... Ama o arada bir ayakkabı fabrikasını, M. O. M. fabrikasının kültür sarayını, kimsesiz çocuklar sitesini gezdim. Yeni Macaristanı tanımak istiyordum.

PETÖFİ MÜZESİ

Ünlü Macar ozanı Petöfi'nin adını taşıyan bu müze, gerçekte Macar Edebiyat Müzesidir. Orada bütün Macar yazarlarını, ozanlarını hayatları, yapıtları, resimleri ile yakından tanırsınız. Müzenin en büyük bölümü Petöfi'ye ayrılmıştır. Bütün Macarlar taparlar Petöfi'ye. Onu dünyanın en büyük ozanlarından biri, Macar özgürlük savaşının öncüsü, Macar halkının dostu olarak bilirler. Petöfi, geçen yüzyılın ilk yarısında yaşamış, ihtilâllere katılmış. Macarlarda ulus bilincini uyandırmış ve genç yaşta ölmüş bir ozandır. Yunus Emre'ninkine benzer menkibemsi bir yaşamı var. Anadolu köylerinden birçoğu nasıl Yunus'u paylaşamıyorsa, Petöfi'yi de iki Macar köyü «Sende doğdu, bende doğdu» diye paylaşamamış. Anlaşmazlığı bir sonuca bağlamak için ne yapsınlar... Bu iki köyün orta yerinde tek başına bir ev bulmuşlar, Petöfi burada doğdu demişler, kapatmışlar işi.

Konukçumuz Bayan Judith, Petöfi bölümünü gezerken unutmuştu bizi sanki, Petöfi'nin duvarlara büyük büyük yazılmış olan şiirlerini baştan sona Macarca okuyor, ahlıyor ofluyor, onun resimlerine öpücükler yolluyor, sonra bizim farkımıza vararak o şiirleri bir de baştan sona İngilizce'ye çeviriyordu.

Bir sonraki bölüme geçilince, Judith bayılacak gibi oldu, «Ah Ady, Ady!» diye inledi. Ady (Odi okunur) de tanınmış bir Macar ozanı. Kadınlar onu paylaşamamışlar. O da sık sık âşık olmuş, sonunda frengiden ölüyor. Sevdiği bir kadın orada olduğu için yedi defa Paris'e gitmiş... Ama her seferinde büyük bir yurt özlemi ile dönermiş Macaristan'a... Bunu anlatan bir şiirinde,

Ben bir taş gibiyimdir
Ne kadar atılsam gene düşerim.

diyor. Ama Judith bize

— Ah bundan sonra Arany geliyor...

deyince Petöfi Müzesinde öyle orta halli bir ozan, bir yazar bulamayacağımızı anladık. Ondördüncü yüzyılda yaşamış bir masal kahramanı olan Toldi için yazdığı şiirle birdenbire tanınmış Arany. Ama Petöfi kıskanmamış onun ününü,

Bütün ruhum Toldi'nin yaratıcısı ile diye yazmış.

Bizim Yunus'u düşünüyorum, Avrupanın en eski ve en güçlü şiirini, Türk şiirini düşünüyorum. Biz bu güçlü ozanlarımızı kadir bilir halkımızın belleğine, sevgisine bırakıp geçmişiz. Nerde bizim Yunus Emre Müzemiz? Nerde çağdaş şiirimizin, hikâyemizin, romanımızın müzesi? Nâzım Hikmet'i, Cahit Sıtkı'yı, Orhan Veli'yi, Sait Faik'i... biz kendi çocukla-

rımıza ve yurdumuza gelen yabancılara ne zaman, nerede göstereceğiz?

M. O. M. FABRİKASININ KÜLTÜR SARAYI

Bu fabrika, büyük bir optik gereçleri fabrikasıdır ve Macaristan'da bütün fabrikaların olduğu gibi bunun da bir kültür sarayı vardır. Macarların «Kültür Sarayı» dedikleri bu kurumlar, bizim eski «Halkevleri» ne benzer; orada kadın erkek fabrika işçileri toplanır, çeşitli sanat ve kültür alanlarında, spor dallarında çalışır ve özel merakları için de küçük kulüpler kurarlar.

M. O. M. fabrikasını kültür sarayında, tiyatro, sinema gösterileri, eğlence toplantıları için kullanılan bir bahçe, güzel, geniş ve büyük bir yapı olan sarayın içinde de gene koca bir tiyatro ve toplantı salonu, bir sergi salonu, jimnastikhane, bale dersanesi, kütüphane ve çeşitli kültür kolları için ayrılmış odalar, dersaneler vardı.

Bizi kültür sarayının partili olan direktörü gezdirdi, tanışmamızdan sonra kısa bir kaç sözle, yönettiği bu kurumun görevlerini belirtti ve:

— Gezerken konuşursak daha iyi olur.. diyerek önümüze düştü. Ben de:

— Bir sosyaliste yaraşanı da budur, dedim, az söz, bol örnek...

Sergi salonunda bir resim sergisi vardı, bu sergide amatör ressamların resimleri sergilenmişti. Çeşitli anlayışlarda yapılmış ve gerçekten beğendiğim resimler gördüm orada. Soyut ve non-figüratif olanlar da vardı. Demek bu fabrikanın işçileri ve o mahallede oturanlar, modern sanat yapıtlarını

kendi anlayışlarına aykırı ve kendi beğenilerinin dışında görmüyorlardı. Oysa Peşte'nin sanatçılar sitesinde yerleşmiş genç bir yonutçu, bize ertesi gün modern anlayışları yerecek, giderek bu yolda sinirlendiğini bile belli etmekten hoşlanacaktı. O konuşmayı biraz sonra anlatacağım.

Başka bir salonda pul meraklıları toplanmışlardı; bunlar karşılıklı oturmuşlar, pul değiş tokuşu ile meşguldüler. Çoğu yaşlı kimselerdi bu pul meraklılarının. Belki de emekli işçilerdi.

Kapısını açıp baktığımız bir odada, satranç meraklıları santranç tahtalarına eğilmiş, sessiz sessiz düşünüyorlardı. Bizi görünce gülümseyerek selâm verdiler. Onları rahatsız etmemeği düşünüp kapıyı çektik.

Kütüphanede bize Türkçeden çevrilmiş olan kitapları gösterdiler. Nazım Hikmet'in, Sabahattin Ali'nin kitaplarını hatırlıyorum.

Başka bir odada genç kızlar ve genç erkekler toplanmışlardı. Kültür Sarayının direktörü, burada genç işçilerin çeşitli toplumsal konular üzerinde tartışmalar yaptıklarını söyledi. O günkü konu, «kız - erkek arkadaşlığı ve flört» idi. Kürsüde ayakta duran delikanlının, bu konudaki konuşmasını, biz içeri girmekle yarıda bırakmıştık. Konunun ne biçimde ele alındığını merak ettiğim için devam etmeleri ricasında bulundum. Oturduk, dinledik. Bu sırada direktör bize birkaç kitap gösterdi; bu kitaplarda toplumsal yaşama, insan ilişkileri üzerine kısa bilgiler veriliyordu. Kürsüdeki delikanlının konuşması bittikten sonra tartışmalara sıra gelecekti. Bu konuşmayı birbirlerine sokulmuş olarak dinliyen genç kızlarla genç erkekler, ancak dersini gördükten sonra flörte ya da arkadaş-

lığa karar verecek değildiler elbet. Bunu düşündüğümü fark eden direktör, belli belirsiz bir gülümseme ile:

— Gerçi flörtün dersini görmiye ihtiyaçları yok ama konuşmakta gene de fayda umulur, dedi.

Oradan alt kata, dört beş yaşından yedi sekiz yaşına kadar olan çocukların bale öğrendikleri dershaneye girdik. Bunlar çiçek gibi giydirilmiş, sağlam, neşeli işçi çocuklarıydı. Şuracıkta söyleyivereyim: bütün sosyalist ülkelerde en büyük önem çocuklara veriliyor, onların bahçeleri, onların okulları, onların eğlenceleri, oyuncakları.. Çocuklar orada annelerinin başına dert değildiler artık, hani bizde söylendiği gibi «tatlı belâ» değildiler, sadece tatlıydılar, annelerinin çalışmasına engel olmuyordu hiçbiri. Kimsesiz çocuklar daha da büyük bir itinaya lâyık görülmüşlerdir. Peşte'deki kimsesiz çocuklar sitesi bu bakımdan en güzel örnek. Bu yazımda anlatacağım. Oysa bir kış akşamı, Bâbıâli'-den inerken yanımdan, incecik sesiyle akşam gazetelerinden birinin adını bağırarak 8-9 yaşlarında bir çocuk geçmişti ve ben o gece eve neşesiz gelmiştim; yemekte konuklarımız vardı, onlara anlatmıştım neşesizliğimin nedenini. Arkadaşımın hanımı şaşmıştı bana:

— Yeni bir şey değil ki bu anlattığınız, demişti.

Evet, ben de biliyordum yeni olmadığını, alıştığımız bir şeydi, artık bu yüzden duygulanamazdık, kaşarlanmıştık çünkü. Benimki olsa olsa, sırası geçmiş uygunsuz bir duygululuktu. Anlıyordum. Ama o hanımı ertesi akşam Kalamış mehtabını görmiye çağırsaydım,

— Yeni bir şey değil ki... demiyecekti, gelecekti.

Kültür Sarayı direktörü ile dolaşmamızı bitirip bize

şarap ikram ettiği odaya girince, aklımı kurcalayan bir sorunu açtım ona:

— Fabrikanız, güzelliği, eğlencesi dünyaya ün salmış büyük bir şehrin yanı başında, dedim. Üstelik bu şehirde tiyatro, müzik, sinema hayatı da çok canlı. Siz işçilerinizi böylesine hareketli bir şehrin yanı başında amatörce sanat gösterıleri ile nasıl eğitebilirsiniz?

Bunu sorarken bizim «Halkèvleri» ni düşünüyordum. Halkevleri, sanattan ve kültürden yana yoksul bölgelerimizin kültür ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuşlardı. Ankara'da bile öyleydi. Devlet tiyatrosu ve özel tiyatrolar kurulmadan önce başkentimizin tiyatrosu amatör halkevi tiyatrosu idi. Ama bugün yeniden kurulmuş olan Halkevleri'nde sözgelişi tiyatroculuk gene başlıyacaksa, bu ancak öncü, atılgan, cesur bir tiyatroculuk olmalıdır, başka türlü seyirci bulamaz çünkü. Artık Ankara'da bol ve iyi tiyatro vardır, halk bu tiyatroların eğitiminden geçmiştir.

Kültür Sarayı direktörü dedi ki:

— Bizim Kültür Sarayımız, yalnızca işçilerimize değil, bütün bu çevrede oturanlara açıktır. Onlar, şehir biraz uzak olduğu için bizim sinemamıza gelirler, burada hem şehirde göremedikleri eski ve sevilmiş filmleri görürler, hem de yenilerini. (O sırada başka bir tabrikanın kültür sarayında Şerburg Şemsiyeleri oynuyordu). Tiyatromuz heveslilerin boş vakitlerini değerlendirmiye yarar. Gerçekte bütün bu kültür sarayı, yeni hayatımızın sorunlarını halka açıklamak amacı yanında, işçilerimizin ve mahallelimizin boş vakitlerini değerlendirmek amacını da güder.

Peşte'de iki çocuklu bir hanım:

— Çocuklarıma kahvaltıda yiyecek beğendiremiyo-

rum, diye dert yanmıştı bir gün bize, önlerine her şeyi koyuyorum, beğenmiyorlar. «Böyle yapmayın, biz ne sıkıntılar gördük!» deyince de kızıyorlar. «E... artık yeter bu lâflar, gördünüzse gördünüz» diyorlar.

Artan refah, geçmiş acı günleri bilmiyen gençlerde böyle bir bencil iyimserlik duygusu yerleştirmiş demek. Bunun yaygınlık ölçüsünü bilemem. Başarıdan doğan yeni sorunlardır bunlar. Başka örneklerini de gördük. Ancak bu «bencil iyimserlik» havası benim «şarkı» diye adlandırmak istediğim o aşk ve şevk içinde yaratma havasını, o yarını yaratma coşkunluğunu, güçlükler de olsa değerinden yitirmiyen coşkunluğu ne kadar besler? İlk başarılardan sonra ülkücülüğün hızı kesiliyor mu? İşte M.O.M. fabrikasının ve öteki fabrikaların kültür sarayları bu «şarkı»yı ayakta tutmaya çalışan yerlerdir.

SANATÇILAR SİTESİNDE

Şehrin sakin bir bucağında, bahçeler içinde kurulmuş olan bu sitede Macar sanatçılarının yaratma evleri var. Bizi, orada oturan genç bir yonutçunun evine götürdüler. Büyük bir atelyeye girdik, atelyenin bir yanı, yerden ta yüksek tavana kadar camdı. Ötede beride bitmiş, bitmemiş bir kaç yonut duruyordu. Bu büyük atelyeden başka, sanırım, evin iki odası vardı. Yonutçu, eşi ile sekiz yıldır oturuyordu bu evde ve bizim paramızla ayda sekiz on lira gibi sembolik bir kira ödüyordu. İşini, kazancını sorduk. Oluk gibi iş akıyormuş her yandan, çünkü Macaristan'da her çeşit yapıda, masrafın yüzde onu (belki de daha çoğu) sanat gideri olarak ayrılıyor. İşte yanımda duran, bir atın üzerine acaip bir biçimde oturmuş adam yonutu, bir işçi mahellesinin par-

kı için ısmarlanmıştı. Yonutçu, Paris sanatçılarına özenerek giyinmişti, dik yakalı bir kazak vardı üstünde, yakınarak:

— Siparişten baş alıp istediğim gibi yonut yapamıyorum, dedi.

İstediği yonut ne ola? Konuşmamız yeni sanat akımlarına geldi dayandı elbet. Parisli sanatçının kılığına özenmiş ev sahibimiz burada biraz sinirlendi, dedi ki:

— Burjuva memleketlerinden gelenler de hep bu sorularda direniyorlar, dejenere burjuva sanatlarından söz açıyorlar. Bunu anlıyamıyoruz bir türlü.

Konumuzun burjuvalılıkla, sosyalistlikle ne gibi bir ilişkisi olabilirdi? Macaristan bir Avrupa ülkesi değil miydi? Biz bir takım sanat akımlarını burjuvalıkla, bir takımını da sosyalistlikle damgalamak için ne gibi ölçüler kullanacaktık? Gerçi bütün dünyada bir dar kafalılık vardı, ama bu dar kafalılığı etmek de gene sanatçılar düşerdi. Yoksa böyle kaba bir bölümleme ortaya bir takım güçlükler çıkaracaktı. Modern yonut dünyasını zenginleştiren şu sanatçılar, Archipenko, Picasso, Tatlin, Pevsner, Naum Gabo, Arp, Alberto Giacometti, Joan Miro, Henry Moore, Lipchitz, Brancussi... bu bölümleme sırasında hangi damgayı yiyeceklerdi? İş sanıldığı kadar kolay değildi bence. Bu adları kendisine saydım. Modern yonut konusunda sinirlenen ve kapağı kurjuva-sosyalist bölümlemesine atan yonutçu, yazık ki bu adlardan bir takımını hiç duymamıştı, bir takımını biliyor ama onlar için de dudak büküyordu. Oysa bunlar içinde Picasso ile Alberto gibi iki komünist vardı; Tatlin, Pevsner, Naum Gabo, Sovyet devriminin ilk yıllarında ve Lenin'in bütün yaşadığı yıllar boyunca, Moskova'da ilk modern yonut örneklerini vermişler, akademilerde öğretmenlik etmişler, alanları yapıt-

ları ile donatmışlar, parklarda halka sergiler açmışlardı. İspanya ihtilâlinden sonra yurdundan kaçıp Moskova'ya gelen ve orada yirmi yıl yaşıyan komünist İspanyol ressamı Alberto'nun yapıtlarını gösteren kitaplar Çekoslovakya'da, Moskova'da basılıyordu. Bunlara ne diyecekti? Bunların karşısında kendi ne düşünüyordu, neye inanıyordu? Yeni bir görüşü mü vardı?

Sadece:

— Bizim anlayışımız realizmdir, dedi.

Artık sinirlenmek sırası bana geliyordu yavaş yavaş. Realizmin bir burjuva icadı olduğunu söyledim ve sanatta çeşitli anlayışlar olmasından niçin bu kadar huylandığını sordum.

— Çeşitli anlayışlar mı? diye sordu.

— Evet.

Gene dudak bükerek:

— Öyleyse faşizm de olsun.. demez mi?

Bu ya beni aptal yerine koyuyordu, ya da sanatçı değildi. Marksizmi de, sanatı da ondan daha iyi bilen biri karşısında bulunduğunu kendisine en uygun dille anlattım.

Burada bir sanat tartışmasına girecek değilim; ancak şuncasını da söylemeden geçemiyeceğim: Sovyet devriminden önce yaşamış büyük Marksistlerde böyle kaba bir sınıflama yoktur. Upton Sinclair'in kitabının ise anti Marksist olduğu anlaşılmıştır. Yazarların bağımlılığı sorunu Lenin'in bir makalesinin yanlış yorumuna dayanmaktadır; Lenin o makalesinde partili yazarları (sanatçıları değil) ele almaktadır. Gerçi yüzyılımızda yeni bir sanatın, sosyalist sanatın kuramları üzerinde çalışanlar var, fakat bu alanda sözgelişi Jidanov'un görüşleri artık bütün komünist ülkelerde bile

önemini yitirmiş durumdadır, giderek zararlı bile görülmektedir. Gezdiğim, gördüğüm komünist ülkelerde Jidanov'u tutan bir tek yazara, bir tek sanatçıya rastlamadım. Sartre'a, Camus'ye, Kafka'ya karşı durum almanın modası bütün komünist ülkelerde eskimiştir. En büyük Çek dergileri Kafka için özel sayılar yapıyorlar, Kafka Macaristan'da, Polonya'da, Romanya'da... basılıyor ve satılıyor. Bunları Macar yonutçusu ile tartışmak için yazmıyorum, kendimiz için yazıyorum. Sosyalist ülkeler yazarları ve sanatçıları ile yaptığım konuşmalarda «sosyalist realizm» deyiminin bile pek tutunmadığını gördüm. Ama bizim kimi keskin kuramcılarımız, «Kıyısız bir gerçekçilik» adlı yapıtında Kafka'nın haklı yerini tanıdığı, ona gerici diyenleri sözde - Marksistlikle adlandırdığı için Garaudy'yi bile suçluyorlar. İşte ben gezdiğim sosyalist ülkelerdeki yazarlar ve sanatçılarla bu konuları tartışırken özellikle bizim memleketimizi, bizim aydınlarımızı düşünüyordum. Genel izlenimimi söyliyeyim, sosyalist ülkeler yazarları arasında böyle bir dar sanat anlayışı ortadan kalkmıştır, ya da kalkmak üzeredir. Jidanov'dan Rusya'da bile söz etmiyorlar artık.

Macar yonutçusunun evinden ayrılırken şundan ötürü üzüntülü idim; sanatçısına dünyanın en iyi olanaklarını sağlıyan bir toplumun halkı, üstün yaratıcılara lâyıktı, onu Avrupa'nın eskileri ile oyalayan, dünyadan habersizlere değil... İşçi parkı için yapılan at yonutunun üstündeki adamın oturuşu nasıl acaip idiyse, sosyalizmin üstüne oturmuş bu yonutçunun durumu da öylesine acip geldi bana. Sosyalizmlerini daha kuramamış ülkelerde, bin türlü yoksunluklar içinde çalışan ve yaratmada dünya çizgisini aşmaya uğraşan ülkücü sanatçıları düşündüm. Hani bir zamanlar Me-

met Fuat, «Sanatçı ölmeli» diye yazmıştı. (Korunup da yozlaşacağına, acından ölmeli); doğru olsun istemem o görüş, ama.. en azından yeteneksizlerin, tembellerin ortalığı haraca kesmelerini de ne yapıp yapıp önlemek gerekir. Bu konuya daha geleceğiz.

Bereket ertesi gün başka bir yonutçu aileyi ziyaret ettik. Karı koca ikisi de yonutçuydular. Evleri Peşte'nin dış mahallelerinden birindeydi. Kocaman ahşap kapı, eski İstanbul evlerini hatırlatıyordu Açık penceresinden yemyeşil bir bahçe görünen odalarında birer küçük konyak içtikten soinra yukarı kata, atelyelerine çıktık. Yapıtlarını da, kendilerini de çok sevdik Tibor'ların. Burada bir sergi açmak olanağını bulmalarını candan dilerim.

YAYINEVLERİ VE BAŞKA KONULAR

Peşte'de üç yayınevini ziyaret ettik: Evropa, Nagvilar, Koşut. Bunlar devletin ve partinin yayınevleridir. Orada özel bir yayınevi aramak yanlış olur. Genel olarak özel bir işyeri aramak yanlıştır gerçekte. Her şeyin devlet yönetiminde olmasına alışık değilseniz, ikide bir, «Bu da devletin mi?» diye soracaksınızdır, o zaman yanınızdaki Macar gülümseyerek:

— Burada her şey devletindir, devletin olmayan pek az şey vardır, der.

Sözgelişi bize özel bir bakkal dükkânı gösterdilerdi. Hem de çok kazanan bir bakkal dükkânı imiş.. Şu da var ki, bu bakkal dükkânının sahibi, emekli yaşına geldi mi, bir işçi gibi emekli aylığına bağlanacaktır. Yasa böyle. Halk demokrasilerinden birini ya da Sovyetler Birliği'ni görme-

miş kimselerin en çok merak ettikleri de işte bu her şeyin devlete ait oluşu ve özellikle alış veriş yerlerinin, mağazaların, lokantaların, gazinoların, gece klüplerinin, meyhanelerin, kahvelerin, dondurmacıların bu durumda bulunuşudur. Her şey mi? Nasıl olur? Evet, her şey, oluyor işte. Öyle ki, sizi, diyelim, Viyana diye kandırıp uçaktan geceleyin Peşte'ye indirseler, bir lokantaya, oradan bir gece klübüne, oradan da bir otele götürseler, bir halk demokrasisinde bulunduğunuzu anlayamazsınız. Böyle bir ülkede bulunduğunuz rakamlar konuşmaya başladığında ortaya çıkar. Sözgelişi bir Macar ayda ne vergi verir? Hiç vergi vermez, yalnız sigorta ödeneği kesilir ücretinden, o da yüzde 5 midir nedir? Ev kirası olarak ne öder? Ev kiraları, kazancın yüzde onunu geçmez. Macaristanda ev sahibi de olabilirsiniz, giderek evinizi kiraya da verebilirsiniz. Ama bu kirayı devlet belirler. Ev satın alıp kiraya verme hevesi, son yıllarda gitgide azalmakta imiş, çünkü bir süre sonra herkesin bir evi olacağına, ya da en azından ev buhranı tümden çözümleneceğine göre, kiraya vermek üzere satın alınan kat başa belâ kesilecektir. Atamazsın satamazsın.

Gene bu ülkelerin başka bir ortak yanı, kitap baskısının ve satışının yüksekliğidir. Bu da elbet okuma yazma işinin kökten çözümü ile ilgili bir iştir. Kurtuluştan önce Macaristan bir çok başka bakımlardan olduğu gibi, okuma yazma bilenlerin nüfusa orantısı bakımından da ülkemize benzemekte imiş... Yeni yönetim kurulduktan sonra ele alınan ilk sorunlardan biri olan okuma yazma sorunu, bugün artık sonuca ulaşmış durumdadır. Bununla bağlı olarak da kitap baskı sayıları hızla yükselmiştir. Macaristan kitapçılığı, estetik bakımdan, öteki halk demokrasilerinden daha ileri geldi ba-

na. Gerçekten zevkli, güzel baskılar yapıyorlar. Ziyaret ettiğimiz ve sorumluları ile uzun uzun konuştuğumuz üç yayınevinde telif ve çeviri, basılmış kitapları gördük. Bütün dünya klâsiklerini dillerine çevirme işi büyük bir hızla sürüp gidiyor. Bu arada modern yapıtlara da önemli bir yer ayırmışlar.

— Kafka var mı?

Diye sorulunca şaşmıyorlar,

— Elbette var...

Diye sayınağa başlıyorlar.

İkide bir Kafka adını anışın, o yazara düşkünlüğümden değildir, yasağı anlamıyorum, yasağın nedenlerini merak ediyorum, bu bakımdan o yazarın adı bir ölçü oluyor benim için.

Yalnız partinin kurduğu Koşut Yayınevi'nin direktörü:

— Modern yapıtlara bizim yayınevinde şimdikinden daha çok yer ayıramayışımızın nedeni şudur, dedi, devrimden önce Macaristanda Marksist yapıtların basımı ve yayımı yasaktı, biz önce bu boşluğu doldurmakla görevliydik.

Fakat öteki yayınevleri bu bakımdan tamamiyle özgürdürler. Güzel bir Türk şiiri antolojisi basmışlar. Yunus'tan günümüze değin bütün Türk şiirini yakından tanıtan bir kitaptır bu. Gerçi büyük sayılarda basılmamış, ama üç ay içinde tükenmiş. Evropa Yayınevi Direktörlerinden Bayan Carrig Sara ile, Macarcaya çevirtmeyi düşündüğü Türk edebiyat yapıtları üzerinde bir kaç kez uzun boylu konuştuk. Ayrıca Nagvilar Yayınevi ile ve Yazarlar Birliği üyeleriyle yaptığım toplantılarda bir Türk - Macar şiiri antolojisi çıkarmağı düşündük. Ancak onlar böyle bir işe hemen

hazır olduklarını söyledikleri halde, ülkemizde yayınevlerinin özel ellerde bulunuşu bize o rahatlığı ve kolaylığı vermiyordu. Üstelik ben Macaristan'a Türk Edebiyatçılar Birliği'nin temsilcisi olarak değil kendi adıma çağrılmıştım. Ancak burada ilginç bir durum var, bugün Türkiye'nin ilerici aydınları kitap bastırma işinde özel teşebbüsle işbirliği yapmaktadırlar. Komünist bir ülke aydını bunun neden ve nasıl böyle olduğunu ilk bakışta kolayca anlıyamaz. Ama yurdumuzdaki öncü yayınevlerini yönetenlerin de birer ilerici aydın oldukları söylenirse, o zaman durum değişir. Ben de antoloji konusunda, çoğu dostum olan bu yayınevleri sahiplerine güvenerek konuştum orada. Dönüşümde kendilerine anlattığımda, onlardan «İyi ettin» karşılığını aldım.

AYAKKABI FABRİKASINDA

Bir halk demokrasisinde bir fabrika gezmek, elbette daha çok iktisatçıları, endüstriden anlayanları ilgilendirecek, onların yararlanacağı bir iştir; benim gibi bir edebiyatçı, bir ozan böyle bir ziyarette, ne bilgisi vardır ki neyi karşılaştırsın, ne öğrensin? Ama ben gene de «anlamam» diyerek fabrika ziyaretlerini gezi programından çıkartmağa kalkmadım. İyi de ettim. İnsanın, bir hazırlığı olmasa da, bu gibi yerlerden öğreneceği çok şeyler vardır, belli olmaz. Nitekim ben de, görmiye gittiğim ayakkabı fabrikasından, Macar iş hayatı ve Macaristan'ın yeni sorunları üstüne ilginç bilgiler edindim. Size onları kısaca yazacağım.

Bu fabrika sadece Macaristan'ın ayakkabı ihtiyacını karşılamakla görevli değildi; yaptığı ayakkabıları dışarıya da satıyordu. Uygulanan iş bölümü ve otomatizasyon mo-

derndi. İşçiler dört ekip halinde çalışıyordu; yıl sonunda kârdan pay alıyorlardı ve yıllık izinlerini Balaton gölü kenarında, ya da başka sayfiyelerdeki dinlenme evlerinde geçiriyorlardı.

Ancak yeni Macar endüstrisinin ve çalışma hayatının bir takım yeni problemlerle karşı karşıya bulunduğunu öğrendim. Bunlardan biri, endüstrinin daha çok Peşte'de toplanmış olması ve böylece Peşte'nin gittikçe kalabalıklaşmasıdır, ki bu durum hükûmet için yenilmesi pek de kolay olmayan güçlükler doğuruyor. Bunu önlemenin çaresi ve Macaristan için yararlı olan yol, endüstriyi bütün ülkeye yaymaktır. Sözgelişi bizim gezdiğimiz fabrikanın, üç ayrı yerde üç dalı vardı. Ama teknisyenler, işçiler, ne yapıp edip kapağı Peşte'ye atmak, orada yaşamak istiyorlarmış. Bu yüzden Peşte'ye akın, bir takım kararlarla sınırlandırılmıştır. Gene de önlenemediği söyleniyor. Bundan başka, iş yerlerinin birbirlerinden işçi ayartmaları da plânı bir ölçüde aksatacak niteliktedir. Şunu hemen söyliyeyim, Macaristan'da işsizlik diye bir şey yoktur, bunun tersi vardır, iş sunuşu, iş dileğinden üstün olduğu için, işçiler yalnız şehirler arasında değil, Peşte içinde de oradan oraya dalgalanmaktadırlar. İş bolluğunun ne biçimde olduğunu gösteren bir örnek: Tramvayda iki üç ilân gördüm ki, bunlarda, gösterilen yerlerde çalışmak isteyenlerin hemen tramvaya atlayıp şu, şu, şu adreslere başvurmaları yazılı idi. Hükûmet bu türlü dalgalanmaları önlemek için, çalışma yerinde üç yıl çalışmadan başka yere geçen işçiler için, yıl sonu primlerinin ödenmiyeceği ve ücretli yaz tatili izninin verilmiyeceği müeyyidelerini koymak zorunda kalmıştır.

Şehrin dışında, kırk hektarlık bir alanda, yeşillikler içinde kurulmuş yapılardadır bu Kimsesiz Çocuklar Yurdu. Bizi yurdun direktörü karşıladı. Ona Macaristan'ın Makarenko'su diyorlar, ünlü Rus pedagoguna benzeterek. Önce kendi odasında, Yurdun kuruluş nedenleri ve geçmişi üzerinde bilgi verdi. Kurtuluş savaşından sonra bir çok çocuk anasız babasız kalmıştır, bunlara anaları babaları suç işleyip de hapse girdiği için yalnız kalan çocukları da ekleyince, kimsesiz çocukların sayısı bir haylı kabarık sayıya varmış ve bu durum karşısında devlet, Macaristan'ın çeşitli bölgelerinde kimsesiz çocuklar için yurtlar açmıştır. Bizim gezdiğimiz işte bunlardan biri ve en büyüğü idi. Direktör de savaşta anasını, babasını, eşini kaybetmiş, iki çocuğu ile kalmış ve kendisini bu işe vermiş. Devletin himayesi ile bu güzel yurdu kendi eliyle kurmuş. Orada oturuyor ve bütün çocukları kendi çocukları gibi seviyor. Çocuklar da, hele küçükler, onu babaları gibi tutuyorlar, koşup boynuna atılıyorlar, şakalaşıyorlar onunla. Ama yalnız direktör değil, bütün öğretmenler yurtta oturmaktadır, hepsi de bu kimsesiz çocukların anası babası gibidirler. Site ayrı ayrı yapılardan kurulmuştu. Bu yapılarda çocuklar, yaşlarına göre yerleştirilmişlerdi. Hepsinde öğretmenler için bir bölüm vardı, başka bir deyişle, çocuklar, öğretmenleriyle bir evde oturuyorlardı. Direktör diyor ki:

— Başka kurumlarda pedagoglar ayrı yerlerde, diyelim şehirde otururlar. Oysa sabah gelip akşam giden pedagog bize gerekli değil.

Bu yapılardan birini, yetişmiş kızlar için ayrılanını

gezdik. Yatakhaneleri, sınıfları, öğretmen bölümünü gördük. Beni en çok şaşırtan, bu okuldaki «lüks» diyebileceğim döşeme dayama ve konfor oldu. Her yatakhane başka biçimde, başka kumaşlarla, başka döşeme dayama ile süslenmişti. Öğretmen bölümündeki odalar, benim diyen zenginin evi ile yarışabilecek nitelikteydi.

Orada bizim Köy Enstitülerimizi düşündüm; yoksul köylü çocuklarımızın ülkücü öğretmenleriyle bir arada, elleriyle kurdukları yapıları, işlikleri hatırladım ve bunu direktöre anlattım, Enstitülerin ilkesi olan iş eğitimi üzerinde durdum. Ama o, Köy Enstitülerimizi kuranların çabalarını nedense değerlendiremedi, ya da yanlış anladı söylediklerimi:

— Çocukları para kazanmak için çalıştırmak doğru değildir, dedi.

— Para için değil, dedim. Biz devletin yapamadığını köyde köylünün gücü ile yapmak ve çocukları iş sırasında eğitmek yolunu denemiştik.

Direktör:

— Hayır hayır, diye devam etti. Burada her şeyi devlet yapmıştır, yılda altı milyon tutarında bir bütçemiz var...

Ah Türk çocuğu! Ah ülkücü Türk öğretmeni! Bırak yardımı, korunmayı, çelme takmasalar sen kim bilir ne mucizeler yaratacaksın?

Peşte'deki Kimsesiz Çocuklar Yurdunu bitiren ve bir iş sahibi olup evlenen çocuk, dilediği zaman eski yurduna döner, orası ana baba evidir onun. Gerçi isteyen çocuksuz aileler buradan kimsesiz bir çocuk alıp evlât edinebilirler. Ama o çocukları da okul, gözden uzak tutmuyor, çocuk git-

tiği aileyi beğenmezse, okuluna dönüyor. Nitekim böyle bir küçük oğlan çocuk, birkaç ay sonra dönmüş gelmiş:

— Karı koca karşıma geçiyorlar, bütün gün beni ölen çocuklarına benzetip yüzüme bakıyorlar... Ben oraya ölmüş bir çocuğun yerini doldurmağa, ona benzediğim için bir ana babayı oyalamağa gitmedim, demiş.

Bahçeye çıktık, bebeklikten yeni kurulmuş çocukların oyun odalarına ve oyun bahçelerine gittik. Orada durum yürekler paralayıcı idi; ana baba şefkatine susamış olan bu kimsesiz çocuklar boynumuza atılıyor, Macarca «Öp beni» diyorlardı. Hele biri, kucağımdan hiç inmek istemedi. Bizim Macarca konuşmadığımıza da şaştılar. İçlerinden biri bunun nedenini sordu direktöre:

— Onlar Türk...

Karşılığını alınca da:

— Niçin Türk? diye sordu.

PEŞTE'DE BAŞKA YERLER

Üniversitede Türkoloji bölümünü ziyaret ettik; profesörler, doçentler ve öğrencilerle konuştuk, kütüphanelerini gezdik. Orada geçirdiğim güzel satleri unutamıyacağım. Bir dertleri vardı, Türk edebiyatını günü gününe izleyemediklerinden yakınıyorlardı. Yayınevleri olan arkadaşlarımdan rica ederim, kitaplarından Peşte Üniversitesi Türkoloji bölümü kütüphanesine yollarlarsa iyi ederler.

Kukla tiyatrosunu ne denli övsem bitiremem; o tiyatroyu Türk seyircisinin de görmesini çok isterdim. Böyle bir işe girişecek ve böyle bir çağrıyı düzenliyecek kurum ya da kişi çok yararlı olacaktır kanısındayım.

Peşte Elçimiz sayın Nedim Evciner'in ve sayın eşinin

nâzik dâvetleri ile bir akşam Peşte'nin en tanınmış restoranlarından biri olan Matyas Pince'ye gittik, orada Avrupa'nın en ünlü çigan orkestrası diye tanıtılan orkestrayı dinledik ve çalgıya yakın olduğumuz için pek konuşamadık, konuşabildiklerimizi anlıyamadık. Ben oldum olası hoşlanmam çigan müziğinden, Peşte'de ise en sık dinlenen müzik budur. Belki yalnızca bunun için gelenler de vardır oraya. Çigan müziğinden, Macaristan'daki çingenelerin durumuna geçelim: Çingeneler yerleşme sorununda güçlük çıkarıyorlarmış... Bir yıl önce Bulgaristan'da da benzeri hikâyeler dinlemiştim. Bir köy gösterip «Otur!» diyorsunuz, bir de bakıyorsunuz ki ertesi gün çingenelerin yerinde yeller esiyor, kodunsa bul! Bulgarlar, dayanmışlar, direnmişler, sonunda başarmışlar işi, yerleştirmişler çingeneleri. Duyduğuma göre Macar çingenelerinin bir çoğu genc de gezgindir. Ne yapsınlar, içleri sıkılıyor demek ki bir yerde oturmaktan, tanımalı onlara bu gezginlik hakkını... diyeceğim ama, bir ucundan tâ öbür ucuna geçtiğim Macaristan'da bir tek dilenci çıktı karşımıza, o da küçük bir çingene kızıydı; Estergon'dan dönerken bir kahve içmek üzere durduğumuz Szentendr'de gördük onu... Kahvehanenin kapısına dayandı, avucunu uzattı içeri, vavık vayık bir şeyler söyledi, sonra da oynaya zıplaya uzaklaştı gitti.

Bizde merak edenler olur, Peşte lokantaları pahalı mı, ucuz mu? Büyük lokantalar pahalı, ama her keseye göre yemek yenecek yerleri de var Peşte'nin. Bir örnek: Bir gün Petöfi'nin eskiden arkadaşları ile toplandığı, birçok şiirlerini yazdığı eski bir kahve ve şimdi şehrin büyük bir lokantası olan Petöfi kulübünde üç kişi öğle yemeği yedik. Çok güzel bir yemekle, çok güzel bir şarap, deseri ve kahvesi

130 - 140 lira tuttu. Buna karşılık, Petöfi kulübünün hemen yanındaki başka bir lokantada bu işi 20 - 30 liraya görebileceğimizi söylediler.

Mağazalar hep kalabalıktır. Bir çoklarının önünde kuyruklar var. Aradığınız her şeyi bulabilirsiniz. Bakkal dükkanlarında (onlara dükkân değil, mağaza demek daha doğru olur) her çeşit hazır yemek vardır. İçkiler genel olarak pahalı; ancak çok da süslü şişeler, kablar içinde satılıyor. Bir gece de Gellert tepesindeki bir gece kulübüne gittik; küçük bir yerdi, müzik orta halliydi, atraksiyon yoktu, gideri bizim büyük gece kulüplerininkine yakın bir şey tuttu.

Peşte'den ayrılmağa sıra geliyor artık; oradan kuzeye, Estergon'a, sonra da güneye, Pecs'e (Peyç okunur) gideceğiz. Ama Peşte'yi bitirmeden önce şu hikâyeyi de anlatayım:

Büyük bir günlük gazetenin yazarı sizinle konuşacak dediler. Randevu saatinde otelin salonuna indim, orada Evropa yayınevi direktörlerinden bayan Carrig Sara ile altmışlık, zayıf bir kadın oturuyordu, bir de ressam gelmişti beraberlerinde, biz konuşurken resimlerimizi yapacaktı. Bu röportajcı hanım, Türkiye üstüne hemen hemen hiç bir şey bilmiyordu ve bu yüzden de çok genel sorularla işe başladı; «Türk edebiyatında ne gibi akımlar var?» ya da «Türk edebiyatı nereye gidiyor?» gibi... Soruların cevapları da soğuk olunca kadın büsbütün sıkıldı, daha garip sorulara geçti, sözgelişi:

— Türkiye'de hareminiz var mı? diye sordu.

— Benim yok, kimsenin de yok, Türkiye'de harem çoktan kalktı.

Kadın biraz düşündü:

— Türkiye'de bir kahvede, bir lokalde benimle konuştuğunuz gibi rahat konuşabilir misiniz? dedi.

— Nasıl yâni?

— Polisten korkmaz mısınız?

Böyle saçma sapan bir iki şey daha konuştuktan sonra, eskiden aristokrat olduğu söylenen bu acaip kadın kalktı gitti. Onu uğurlarken yanlışlıkla ayağına basmışım, ona da sinirlendi. Ben de Bayan Carig Sara'ya, ne yazarsa yazsın, bu kadının yazdıklarının çıkmasını istemediğimi söyledim. Bu konuşmadan bende kalan izlenim şudur: Bizi çok, ama çok az tanıyorlar. Özellikle halk demokrasisi ülkelerine uzun yıllar süren temassızlıktan ötürü, yurdumuz üstüne az ve yanlış bilgi vadır. Sosyalist ülkelerle temastan çekinilmesini anlamam, bu yüzden zararlı çıktığımızı ise gördüm.

«BRE DİLBER AMAN...»

Bizim sevimli Polgar Judith ile, Macar Kültür Münasebetleri Enstitüsünün bize ayırdığı arabaya atlıyarak Tuna boyundan Estergon yoluna düştük. Sevdiğim en güzel türkülerden biri olan

Estergon kalesi
Bre dilber aman
Subaşı durak
Kemirir bağrımı
Bir sinsi firak

türküsünü, daha yolda iken Judith'e anlatmağa çalışıyordum. Bu türküyü Macarlar bilmiyorlar. Elbette bil-

mezler, ama yollasak, tanıtsak hoşlarına da giderdi belki. Ancak Peşte Elçimiz sayın Nedim Evciner'den dinlediğime göre, Adnan Saygun oraya geldiğinde açılmış bu konu, ama Saygun, tek sesli olması dolayısıyle bu türkünün Macarları sarmıyacağını söylemiş. Oysa bizim Kadıköy'deki evde türkü meraklısı arkadaşlarla beraber bulunduğu bir gece, Macar elçiliği memurlarından Bay Anders İlyes'in «Estergon kalesi» ni dinlerken gözleri yaşarmıştı. Yol arkadaşımız Polgar Judith ise ogün, benim bir şiirimin Türkçesini ezberlemeye çalışıyordu. Yonutçu Tiborların evinde iken, Bay Tibor, Türk şiir antolojisindeki şiirlerimi açmış, bunlardan bir ikisini bir de benim ağzımdan dinlemek istediğini söylemişti. Onlara orada okuduğum şiirlerden biri Hiroşima adlı şiirimdi ve Bayan Polgar Judith'i sarmıştı bu şiir. Elindeki kâğıttan, vurgulara adamakıllı basarak okuyor otomobilde.

Büyük babam, babam, ben...

«bâm»lar kulağımın dibinde palıyor, bereket dört dize yazmışım diyorum içimden, biter bitmez Judith baştan alıyor.

— Babam...

— Hayır, büyük babam...

— Büyük babam, babam, ben... Küçük oğlan, kız damat...

Bir şey değil aileden soğukluk gelecek. Ne yapayım, Estergon türküsünü söylüyorum kendi kendime. Tuna da habire akıyor yanıbaşımızdan. «Akma Tuna akma bre şahin aman!» Nedense başka Tuna türkülerinde de Tuna'ya hep «dur!» denir, akması istenmez onun. Sabahattin Eyüb-

oğlu farkına varmıştı. Oysa Tuna akıyor, hiç bir türkü durduramamış onu.

Yolumuzda belli başlı üç yer var: Szentendre, Visegrad (Vişegrad okunur), Esztergom (Biz Estergon diyoruz). Bunlardan ilki, yüzelli yıldır çok az değişmiş, evleri barok ve rokoko üslûbunda olan küçük ve şirin bir kasabadır. Sanatçıların, özellikle ressamların düşkün oldukları bir yer. Daha Romalıların gününde oturma yeri imiş, kazılar yapılıyor. Ondan sonra Tuna'nın hemen kıyıcığında Visegrad'a geliyoruz. Eski kalesi, kral sarayı ile Visegrad ve genel olarak bu bölge ortaçağı canlandırır gözlerde, Macar kralları yüzyıllarca burada oturmuşlardı. 1308 de kral Charles Robert'-in yaptırdığı, arkasından kral Sigsmund'un genişlettiği ve son biçimini kral Matthias'ın (1458 1490) zamanında alan bu saray, yıkıntıdan yok olmak üzere iken kurtarılmış ve yeniden kurulmuştur. Sarayın en parlak günleri elbette kral Matthias'ın günleridir. İkinci Mehmed'in İstanbul'u aldığı ve orada bir yeni çağ bilim ve sanat merkezi kurmağa çalıştığı yıllarda, bu sarayda bir takım İtalyan sanatçıları ve humanistleri Rönesans kültürünü geliştiriyorlar ve Macaristan'a yayıyorlardı. Kral Matthias'ın karısı Beatrice, Napoli kralının kızıydı. Bir Estergon kardinalinin yazdığına göre, üç yüz elli odası varmış sarayın (bugünkü durumu ile tahmin edilemez), biri beyaz, biri kırmızı mermerden, olan iki çeşmesinden, törenlerde şarap akarmış... Visegrad, Tuna ile tepeler arasına sıkışmıştır. Tepede Solomon kalesi var.

Visegrad'dan bir çeyrek sonra Estergon'a vardık. Burası İmparator Charlemagne'ın batı kalesiydi ve o zamanlar, Lâtince Strigonium'dan bozma Oster Ringum diye anılır-

dı; Estergon oradan gelme. Dokuzuncu yüzyılda Macarlar Urallardan geldiklerinde, ucbeyi Arpad'ın konağı oluyor burası. Ben hemen Estergon kalesini aramağa başladım. Geçen yüzyılın ilk yarısında yapılmış olan büyük ve tatsız katedral bütün görünüyü kapıyordu. Oysa burada ünlü kaleden başka, Roma, ortaçağ Macar ve Türk kalıntıları vardı. On ikinci yüzyıldan kalma gotik üslûbunda bir saray, kral Bela'nın sarayı. Uzun yıllar toprak altında unutulmuş olan bu sarayın dar merdivenlerinden çıkıp bir kalenin ağzına geldik ve orada başka bir merdivenden akan gezicilerin hücumuna uğradığımız için sıkıştık kaldık. Boyuna geçiyorlar, geçiyorlar. «Arpad'ın ordusu..» dedim Judith'in kulağına. Sonra oradan kaleye, ünlü Estergon kalesine geçtik ve bütün şehri, Tuna ile birlikte yukardan gördük, evlerden sadece biri Türklerden kalma idi, ikinci kata dışardan çıkan bir merdiveni var. Öte yanda, şimdi Hristiyan müzesi olan kilisenin sarayı ve Tuna... Tuna üzerinde yıkılmış bir köprü.. Savaşta yıkılmış olan bu köprüden karşıya, Çekoslovakya'ya geçiliyordu eskiden. Karşıda fabrika bacaları ile Çekoslovakya...

Büyük katedrali de gezdik, bir papaz vaaz ediyordu, yüzlerce insan doldurmuştu kiliseyi. (Estergon dindarların merkezidir). Katedralin en ilginç yanı, içinde bir onbeşinci yüzyıl Chapel'ini saklamasıdır. Yıkılan bir ortaçağ katedralinden kalmış bu chapel; kapısından baktık, o küçücük yerde tek başına oturmuş, gözlerini İsa'ya ya da Meryem'e dikmiş, kıpırdamadan bir kadın oturuyordu öyle...

Sonra tepeden indik, önce Türk eserleri müzesini gezdik. İki üç odadan kurulu küçük bir müze bu. Adı: Török Emlekek. «Emlekek» ne demektir diye sordum, «kalıntı»

demekmiş. Bence «mülk» ile bir kökten olmalı o sözcük. Müzede bir kaç kilim ve kap kacak gibi bir kaç parça eşya vardı.

Bir kaç ay önce, İstanbul'da çıkan bir dergi, Yunus Nadi ile Yahya Kemal'in Viyana bozgunu konusunda birbirlerine yazdıkları mektupları yayınlamıştı. Yunus Nadi, Viyana bozgununun nedenlerini bir yana atıp «Nasıl olsa geri dönecek değil miydik?» diyordu; Yahya Kemal ise, Viyana'ya gitmenin yanlış olduğunu söylüyor ve «Biz Estergon'dan ileri gitmemeliydik» diye cevap veriyordu. Biz de Estergon'dan ileri gitmedik, döndük oradan. Türklerin kaderi buymuş demek. Ayakta durmaktan, dolaşmaktan çok yorulmuştum, ama yorgunluğuma aldırmadan. Çekoslovakya'ya uzatılmış o yıkık köprünün ucuna değin gittim, oradan bir daha baktım Tuna'ya ve karşıya... Sonra otomobilimize döndüm. Sevimli Judith gür sesi ile tekrarlıyor:

— Büyük babam, babam, ben... Küçük oğlan, kız damat.. Gelişimiz teker tekerdi.. Gidişimiz cümbür cemaat...

Bense İstanbul'u, oğlum İdris'i düşünüyorum, «Kemirir bağrımı bir sinsi firak...»

Dönüşte Visegrad'da yemek yedik. Lokantada ekmeği garson getirmiyordu, bir kız sepetin içinde gezdiriyordu. Siz de kaç dilim isterseniz ondan satın alıyordunuz. Yemeklerimiz gelmişti, ama ekmekçi kız ortada yoktu... Yanımızdaki masada yemek yiyen aileden bir kadın, Polgar Judith'e bir şeyler söyliyerek iki dilim ekmek uzattı. Bizim ekmekçi kızı beklemememiz için bu nezaketi gösterdiğini sanmıştım, ama Judith çantasını açıp iki dilim ekmeğin parasını verince durumu anladım, kadın kendilerine fazla gelen o

iki dilim ekmeği satıyordu bize. Garipsemeyin, bizim lokantalarımızdaki ve evlerimizdeki ekmek ziyankârlığını düşünün!

Szentendre'e yaklaşırken bir köy pazarında arabamızı durdurttuk. İncik boncuk, çörekler, oyuncaklar satılıyordu bu pazarda... Çoluk çocuk cıvıl cıvıldı. İdris'e bir kılıç aldım o pazardan. Estergon anısı!

DUNAUYVAROŞ

Peşte'ye döndükten sonra Pecs (Peyç) hazırlığına başladık. Beç ile karıştırmamalı, bilindiği gibi Beç, Viyana'dır. Peyç ise bizim ünlü tarihçimiz Peçevi İbrahim efendinin doğduğu yer. Budin'de yazdığı iki ciltlik tarihinde Kanunî'den Dördüncü Murat devrinin sonuna kadarki olayları anlatan Peçevi'nin büyük babası, Fatih Sultan Mehmed'in silâhtarlığında bulunmuş Kara Davut'tur. Bu bakımdan Peyç, Nizamettin Nazif'i de ilgilendirir.

Macaristan'a ayak bastığımızdan beri her konuştuğu muz Macar bize Peyç'i görmemizi salık vermişti. Bu yolculuğumuzda Polgar Judith artık bizi bıraktı, provaları varmış, Enstitü bu sefer başka bir hanımı arkadaş etti bize, Darvaş Gabriella. O da Judith gibi İngilizce biliyor. Yolumuz uzun ve Peyç'e varmadan önce başka ilginç yerleri de göreceğiz, dönüşümüzde ünlü Ballaton gölüne gideceğiz. Sabah erkenden yola koyulduk.

İlk durağımız Dunauyvaroş. 1950 den önce basılmış olan Macaristan haritalarında böyle bir ada rastlanmaz. Çünkü Dunauyvaroş, yeni kurulmuş bir sosyalist şehirdir. İlk beş yıllık plânın en büyük demir-çelik endüstri merkezi. Büyük, modern yapılar, ağaçlı caddeler, yeşillikler, bahçeler,

oyun yerleri arasında birbirlerini kesen temiz sokaklar, mağazalar, lokantalar, oteller, okular, sinemalar, müze, hastahane... her şeyi, her şeyi olan yepyeni bir işçi şehri burası. Gerçi kuzey Macaristan'da demir-çelik endüstrisi merkezi vardır; ama buranın, Tuna yolundan yararlanmak ve Comlo kömürlerine yakın olmak bakımından bir çok kolaylıkları vardır ve bundan ötürü de orta ve güney Macaristan için önemi büyüktür.

Dunauyvaroş'un yapımına, 1950 ilkyazında başlanıyor. Heyecan verici bir hikâye. Önce, kurulacak şehrin bütün ayrıntılarına değin plânlarını hazırlıyacak olan ilk ekipler geliyor bu boş araziye ve ilk konutları, dükkânları, bir sinema, bir kütüphane, bir tiyatro ve hastahane yapıyorlar. Sonra yapı araçları ve gereçleri, uzaktan ve yakından büyük bir işçi kitlesi akını başlıyor. Mühendisler, köylüler, genç işçiler... Yeni kuşak Macar şiirinin tanınmış ozanlarından Gyula İllyes, bu coşkunca çalışmayı anlatan şiirinde, doğayı Gulliver'e benzetir, karıncalar onu tuzağa düşürüyorlar. Dunauyvaroş'daki bu yapı hamaratlığı sırasında, bir bronz çağı oturma yeri de çıkıyor ortaya toprak altından. Çalışma gece gündüz, ara vermeden sürüyor ve böylece ilk sosyalist şehir, yepyeni görünüşü ve en modern kuruluşları ile boy gösteriyor. Dunauyvaroş kültür sarayının sahnesinde temsiller vermek üzere ulusal tiyatro, komedya tiyatrosu taşra kumpanyaları birbiri ardına geliyorlar... Şehir, fabrika dumanlarından ve kokularından rahatsız olunmıyacak bir yere yapılmıştır ve bütün apartımanlar bir merkezden ısıtılır, evlerde her zaman sıcak su bulunur. Yazın açık hava tiyatrosunda temsiller verilir, spor alanlarında ve parklarda eğlenilir. Bela Bartok'un adını taşıyan lokalde konserler vardır. Dunauyvaroş, sporda memleket çapında ün yapmış-

tır, Macaristan'ın en iyi futbolcuları, tenisçileri, yüzücüleri (yüzme havuzu var şehrin), basketbolcuları oradan çıkmaktadır.

PECS (PEYÇ)

Övdükleri kadar varmış, Peyç insanı hemen saran, kendini sevdiren bir şehir. Yüzünüze Akdeniz havası ve iklimi çarpıyor orda. Ilkyaz, bütün Macaristan'da önce buraya gelir. Şehrin orta alanında Türklerin yaptıkları bir cami hemen göze çarpıyor. Peyç, Macaristan'ın en eski şehridir; Peyçliler bununla övünürler ve şehirlerinin Peşte'den üstün olduğunu söylerler size. İlk Macar kralı Stephan, onuncu yüzyıl sonunda büyük bir katedral yaptırmış. İlk Macar üniversitesi burada 1367 de kuruluyor. Bu üniversite, Bologna, Paris, Prag, Cracow ve Viyana üniversitelerinden sonra Avrupa'nın en eski üniversitesi. 1526 da Mohaç savaşından sonra Türkler alıyor Peyç'i ve St. Bartholomev kilisesinin taşlarını kullanarak orta yere bir cami yaptırıyorlar. Kasım Ağa camisidir bu, şimdi Katolik kilisesi olarak kullanılmaktadır, tepesindeki ayın üstüne haç kondurulmuş, o kadar. Bundan başka on altıncı yüzyılda yapılmış Yakovalı Hasan camisi ve İdris Baba türbesi var ki, bunlar bugün müzedir. Yakovalı Hasan camisinde Türk hükûmetinin armağan ettiği rahleler ve Kuranlar gördük. İdris Baba, Osmanlı komutanlarının sefere çıkmadan önce danıştıkları bir bilici imiş, orada yatıyor.

Ünlü Peyç katedralinin yapımına kral Birinci Stephan zamanında başlanmış, sonra katmalarla büyümüş yapı, on altıncı yüzyılda tamamlanmış. Hemen yanında dördüncü yüzyıldan kalma bir yeraltı chapel'i bulunmuş, ki duvar süs-

lemeleri ve mezarları ile bilginlerin büyük ilgisini çekmektedir. Katedralin alana bakan yüzünde duvar diplerinde, taşların üstüne kızlar, oğlanlar oturmuşlardı, kimi kitap okuyor, kimi düşünüyor kimi uyukluyor. Sessiz bir yer bu Peyç, her şey, her şey insana huzur veriyor. Tarih içinde yaşadığınızı duyuran az bulunur şehirlerden biri. Katedralin önündeki ağaçlık yoldan aşağı inerken, ağaçlardan birinin altında bir kuş yavrusunun çırpındığını gördük, okulundan çıkmış bir öğrenci, bu kuş yavrusunu aldı, koynuna sokup götürdü.

Yazarlar Birliği'ne gittik, orada Peyçli ozanlar ve yazarlarla tanıştık, konuştuk. Hepsi de böyle bir tarih şehrinde yaşadıklarının bilincini taşıyan kimselerdi. İçlerinden biri uzun uzun Evliya Çelebi'den söz açtı bize, onun Peyç için «Yeryüzündeki cennet» diye yazdığını söyledi. Papanın bir temsilcisi de Visegrad için, Kral Matthias'ın Visegrad'ı için aynı şeyi yazmıştır. Demek Macaristan'da iki eski cennet var. Macar işçileri, bunlara Dunauyvaroş ve Uranyum şehri gibi yeni cennetler katmağa çalışıyorlar.

Yazarlar Birliği üyeleriyle, edebiyat ve sanat sorunları, kitap baskı ve yayımı üzerinde konuştuk. Benim merak ettiğim şuydu: Dergi ve kitap yayımı devletin yönetiminde olduğuna göre, iyi ve kötü yazarı, iyi ve kötü ozanı birbirinden ayıracak ölçüyü kim, nasıl koyabiliyordu? Konuşma gene halkın beğenisine, halkın seçmesine dayandı. Ama halkı, eski, günü geçmiş, çağdışı kalmış beğenisi ile avutan, onu böylece zayıf yerinden yakalayan yazar ve ozan ne oluyordu? Peyçli yazarlar bu konuda kesin konuşmaktan sakındılar. Çünkü halkın beğenisine saygı, hem bir takım yeni araştırmaları önliyebilir, hem de halkın nabzına göre şer-

bet veren bir takım yazarların hak etmedikleri ünü ve rahatı elde etmeleri sonucunu doğurabilirdi. Başka bir deyişle bu saygı, saygısızlık biçimine girebilir ve halkın beğenisini olduğu yerde bıraktırabilirdi. Peyçli meslekdaşlar bunun böyle olabileceğini söylediler. Ben, daha önce de yazdığım gibi, bu konuyu sadece halk demokrasilerindeki edebiyat, sanat sorunu olarak tartışmıyor, bizim kendi aramızdaki tartışmalara yardımcı olur umudu ve niyeti ile ele alıyordum. Toplum için, sosyalizm için yararlı edebiyat ve sanatın hangisi olduğunu kim söyliyecekti? Dönüşümüzde, Peşte'de Yazarlar Birliği üyeleriyle yaptığımız toplantıda da açıldı bu konu, bizim sosyalist bir ülke olmadığımız halde onların fikir ve sanat maceralarını yaşadığımızı söyledim kendilerine, yalnız bizim değil, bütün dünyanın... Edebiyatın, sanatın evrenselliği de bunu gerektiriyordu. İşte bu evrensellikti beni bu konuşmalara götüren, konuya sahip çıkaran, yoksa dışardan gazel okumak hevesi değil. Peşteli yazarları da, Peyçliler gibi düşünceli buldum bu konuda...

Peyç'de ilk gün gezdiğimiz yerlerden biri de seramik müzesi oldu. Görse bayılırdı Füreya. Bu müzeyi kuran Zsolnay Vilmos, bir Macar soylusu ve zenginidir. 1829 - 1900 yılları arasında yaşamış, hayatının uzun bir parçası boyunca dünyayı gezmiş, gittiği yerlerden seramik toplamış, o yerlerin seramik tekniğini ve üslûbunu incelemiş, bunları birer birer yazmış çizmiş bir yana... Sonra Peyç'e dönüyor, büyük evini seramik atelyesi haline getiriyor, karısını, kızlarını da çalıştırıyor ve böylece 1852 de bu görülmemiş seramik kolleksiyonu çıkıyor ortaya. Peyçliler onu rahmetle anıyorlar, «Evet, derebeyi imiş, ama bu güzel hazineyi bırakarak yurduna iyilik etmiş, başkaları gibi har

vurup harman savurarak keyfine bakmamış,» diyorlar. Müzeden çıkarken bizim Gabriella durdu, kapının üzerindeki levhada ne yazılı olduğunu okumağa başladı ve birden çileden çıktı,

— Şikâyet edeceğim Peşte'de, diye söylenmiye başladı, kim yazdırmış bunu buraya?

Meğer o levhadaki yazıda, Zsolnay Vilmos'un dünyayı gezip burjuva zevkini Peyç'e taşıdığı söyleniyormuş...

Peyç'i gerçekten sevdim, orada daha kalmak, yaşamak isterdim. Sokaklarına, ağaçlarına, sessizliğine, taş kemerli geçitlerden girilen, kapıları tahta oymalı eski yapılarının güzelliğine doyamadım. Şehir Mecsek tepesinin eteğindedir, akşam üstü tepeye çıktık, oradan şehre, güneye, Yugoslavya'ya doğru uzanan yeşil Drava vadisine, biraz ötedeki Uranyum şehrine baktık. Bu tepede turistik otel, dinlenme evleri (her yerde onlar, her yerde), gazinolar yapmışlar. Kalabalıktı.

Kaldığımız otel, şehrin orta alanına bakan Nador oteliydi, sabahleyin erken çıktım otelden, traş olacaktım, bir berber buldum, iki bölümlü dükkânın bir yanı erkek berberi, öteki yanı kadın berberi. İkisi de tıklım tıklım doluydu. Otele döndüğümde eşimle Gabriella kahvaltı sofrasına oturmuşlardı. Orada günlük programımızı konuştuk. Yakındaki Uranyum şehrini görecek, sonra da bir kollektif çiftliğe gidecektik.

URANYUM ŞEHRİ

Dunauyvaroş gibi modern bir işçi şehridir bu, adını da orada yeni bulunmuş olan uranyum madeninden alıyor. Fabrika az aşağıda idi, biz şehrin içinde otomobille dolaşıp

bir kahvesinde oturduk, sonra bir lokantasında da yemek yedik. Burada da Dunauyvoraş'ta olduğu gibi çocuk bolluğu, çocuk bolluğu ölçüsünde de düzenli, tertemiz oyun bahçeleri, çocuk yuvaları, okullar, spor alanları... Ama yeni yetişenlerde gene de Peşte'ye gitmek hevesi baskın çıkıyormuş, orada çalışmak, orada yaşamak... Yoksa edebiyat, sanat daha mı kolay görünüyor?

KOLLEKTİF ÇİFTLİKTE

Göreceğimiz kollektif çiftliğe doğru yola koyulduk. 1951 de 17 kişi ile kurulmuş olan Petöfi kollektif çiftliği bu. Bizi Parti başkanı, çiftlik müdürü ve tarım uzmanı karşıladı. Önce çiftliğin yönetim odasına gittik. Vakit öğleye yaklaşıyordu. Orada yerli malı şarap ve sucuk sundular, çiftliğin nasıl döndüğünü anlattılar. Anlattıkları kısaca şu: Eskiden iki kooperatiften kurulu imiş, şimdi üç kooperatif olmuş çiftlik. 1960 daki büyük gelişmeden sonra köylünün geliri çok artmış. Köylüler, beraberce işledikleri topraktan ayrı olarak, kendi özel bahçelerinde de çalışıyorlar, yetiştirdiklerini satarak gelirlerini arttırıyorlar. Hastalanan olursa, çiftlikten parasını almağa devam ediyor ve devlet hastahanesinde parasız tedavi görüyor. Emeklilik yaşı geldi mi herkes emekli maaşına bağlanıyor. Altı yaşından ondört yaşına kadar olan çocukları için sekiz sınıflık ilkokul zorunlu Bu öğrenimi görmiyen yoktur. Daha fazla okumak, yüksek öğrenim yapmak istiyen çocuklar için çiftlik burs veriyor. Köyün teknik, tarım, hayvan bakımı kursları var. Köylünün yüzde doksanı kendi evinde oturuyor. Bu evler iki üç odalıdır. Her evde televizyon, radyo, çamaşır makinesi, elektrikli fırın. Tabiî bütün Macaristan köylerinde elektrik var.

Okuma yazma bilmiyen - pek yaşlılar bir yana bırakılırsa - kalmamıştır. Çiftlikte ortaokul, bir teknik okul, bir ekonomik teknik okul var. Köylünün yüzde otuz beşi, ilk zamanlar, daha eğlenceli buldukları için, büyük şehirlere gidiyorlarmış. Ama orada makine kullanmasını öğrenince köylerine dönüp teknik işlerde çalışıyorlarmış... Bir ilkokulda en az beş, en çok on beş öğretmen bulunuyor. Yaşlılar okuma yazma bilmediklerini söylemekten utandıkları için, öğretmenler onları, evlerine giderek gizlice okutuyorlar... İşte çingene sorunu da orada açıldı, «Yerleştiremiyoruz bir türlü» diye dert yanıyorlar, «kaçıp gidiyor çingeneler.»

Köyün evlerini görmiye gittik. İlk gittiğimiz ev çiftlik müdürünün evi idi. Temiz pak bir odaya girdik, bir köy evinin misafir odası olarak gerçekten iyi idi. Oysa ne görelim, orası sofa değil miymiş, asıl buyur ettikleri oda içerde. Burada koltuklar, kanapeler, büyük bir masa, büfe... vardı. Der demez evin şarabı ve sucukları, pastırması, ekmeği getirildi. Saat de öğleye yaklaşıyor, acıkmışız, yiyip içmiye başladık. Gabriella ikide bir elimi tutuyor, «Çok içmeyin!» diyor bana. Kocası içkiden ölmüş çünkü, bir takdimci imiş. Ama parti başkanı içkici mi içkici, doldurdukça dolduruyor... Bir ara çiftlik müdürünün karısı ile anası bize evlerini gezdirdiler. Yatak odalarının güzelliğine, temizliğine hayran olduk. Orta yerde çok büyük bir karyola, üstünde ipekli örtüler, duvarlarda yağlıboya resimler, aynalı dolap filân... Ama biz asıl kilerden çıkmak bilmedik. Karı koca boğazımıza fazla mı düşkünüz neyiz... Tavanda takım takım sucuklar, pastırmalar sarkıyordu. Raflarda içleri tatlılar, şerbetler, çeşitli turşular dolu kavanozlar sıralanmıştı. İçeri döndüğümüzde parti başkanı ile çiftlik müdürünü nerde ise

kavga eder bulduk. Gabriella dinledi, bize de anlattı. Parti başkanı, çiftlik müdürünü göstererek ve biraz da alay ederek:

— Bunun öğrenimi ortadır, diyor. Oysa ben kendisine kaç kez söyledim. daha yüksek okullara git diye gitmedi, gitmedi.

Çiftlik müdürünün yüzü kızarıyor sinirden, diyor ki:

— Karışma benim okumama, ben burada işimi eksiksiz yapıyor muyum, yapmıyor muyum? Ona bak! Okuduğum kadarı yeter bana, ben toprakta çalışmaktan hoşlanırım.

Oğlu da okulunu bitirdikten sonra orada kalacakmış. Toprakta uğraşan şehre boş verebiliyor...

Gabriella'nın vakti hatırlatması üzerine kalktık, candan vedalaştık ev sahipleriyle. Ama sokağa çıkar çıkmaz parti başkanı tutturdu, ille başka bir ev daha gezelim.

— Bize çiftlik müdürünün evini gösterdiler dersiniz... diyor.

Kurtuluş yok. Gabriella koluma girdi:

— Israr ediyor, kırmayın, bir eve daha girelim, dedi.

O sırada önünden geçmekte olduğumuz evi gösterdim:

— Buna girelim, dedim.

Bahçeye girdiğimizde evin sahibi domuz ahırında domuzlarla uğraşıyordu. Domuz çok para getirir ve bu gelir köylünün özel kazancıdır. Adam bizi görünce kalktı, niçin geldiğimizi anladıktan sonra içeri buyur etti, karısı ile annesi karşıladılar orada. Bundan önceki gibi temiz, eksiksiz, güzel bir ev. Gene şaraplar, sucuklar, pastırmalar, taze ekmek. Parti başkanı doldurdukça dolduruyordu şarabı.

Oradan da çıktık. Artık gideceğiz değil mi? Parti başkanı ille bir ev daha diye diretmiye başlamaz mı?

— O kadar ısrar ediyorsanız, içeri girmiyelim de kapısından bakalım, dedim ben.

— Hayır, diyor, içeri girmeden, şaraplarını içmeden olmaz.

O zaman Gabriella kulağıma:

— Parti başkanı sizi vesile edip bütün gün şarap içmek istiyor, dedi, maksadı evleri göstermek filân değil.

BALLATON GÖLÜ

Zor kurtardık yakamızı, oradan doğru Ballaton gölüne gitik. Ballaton Orta Avrupa'nın en büyük gölüdür. Onu gören bir daha unutamaz deniyor, ki doğrudur. Her mevsimi güzel, ama özellikle yazın kalabalık oluyor. Bütün Macar işçileri, takım takım, gelip orada dinleniyorlar. Göl büyüktür, çevresinde tepeler... Bu tepeler ağaçlarla kaplıdır. Göl kıyısında sık sık köyler, kasabalar, şehirler var. Bunlar turistik otellerle, dinlenme evleriyle, eğlence yerleriyle dolu. Gölde küçük vapurlar, motorlar işliyor. Biz Ballaton kıyısındaki Siofok'a gittik sadece. Çok övdükleri Tihaniyi göremedik. Meşhur fogas balığı işte bu gölden çıkarılır. Beyaz etli, kılçıksız büyük bir balık bu... Peşte lokantalarında çok aranır. Ressamlar Ballaton'u çok sevmişlerdir, orada yerleşip kalan Macar ressamları da var. Ozanlar da bu gölden esinlenerek şiirler yazmışlar, övmüşler onu. Macaristan'ın en çok Macar olan yanları, özellikleri, âdetleri, görünüleri, renkleri Ballaton gölü çevresindedir.

İÇİNDEKİLER

Melih Cevdet Anday, geçen yıl ilk olarak toplanan Balkan Yazarları Konferansına katılmak üzere Sofya'ya gitmişti. Ondan sonra Macar Kültür Münasebetleri Enstitüsünün çağrılısı olarak Macaristan'a gitti. Son olarak da Sovyet Yazarlar Birliği kendisini Sovyetler Birliği'ne çağırdı; yazar, bu yolculuğunda, Sovyet Rusya'dan başka Azerbaycan'ı ve Özbekistan'ı da gördü. İşte bu kitap adlarını saydığımız ülkeler üstüne yazılan yolculuk izlenimlerinden kurulmuştur. Komşularımız olan sosyalist ülkeler halklarının yaşayışlarını merak eden okurlar, bu kitapta ilginç bilgiler bulacaklardır.

KAPAK: A. YERES